

ҶАДВАЛҶИ ТУРМУШ

Ҷиҳзиерий Сама Солномаи 1411 Ҷ.

МУҲАРРАМ

Д.	1	8	15	22	29
С.	2	9	16	23	30
Ч.	3	10	17	24	
П.	4	11	18	25	
Ж.	5	12	19	26	
Ш.	6	13	20	27	
Я.	7	14	21	28	

САФАР

Д.	6	13	20	27	
С.	7	14	21	28	
Ч.	1	8	15	22	29
П.	2	9	16	23	
Ж.	3	10	17	24	
Ш.	4	11	18	25	
Я.	5	12	19	26	

РАБИУЛ АВВАЛ

Д.	5	12	19	26	
С.	6	13	20	27	
Ч.	7	14	21	28	
П.	1	8	15	22	29
Ж.	2	9	16	23	30
Ш.	3	10	17	24	
Я.	4	11	18	25	

РАБИУС СОНИЙ

Д.	3	10	17	24	
С.	4	11	18	25	
Ч.	5	12	19	26	
П.	6	13	20	27	
Ж.	7	14	21	28	
Ш.	1	8	15	22	29
Я.	2	9	16	23	

ЖУМОДИЛ АВВАЛ

Д.	2	9	16	23	30
С.	3	10	17	24	
Ч.	4	11	18	25	
П.	5	12	19	26	
Ж.	6	13	20	27	
Ш.	7	14	21	28	
Я.	1	8	15	22	29

ЖУМОДИС СОНИЙ

Д.	7	14	21	28	
С.	1	8	15	22	29
Ч.	2	9	16	23	
П.	3	10	17	24	
Ж.	4	11	18	25	
Ш.	5	12	19	26	
Я.	6	13	20	27	

РАЖАБ

Д.	6	13	20	27	
С.	7	14	21	28	
Ч.	1	8	15	22	29
П.	2	9	16	23	30
Ж.	3	10	17	24	
Ш.	4	11	18	25	
Я.	5	12	19	26	

ШАЪБОН

Д.	4	11	18	25	
С.	5	12	19	26	
Ч.	6	13	20	27	
П.	7	14	21	28	
Ж.	1	8	15	22	29
Ш.	2	9	16	23	
Я.	3	10	17	24	

РАМАЗОН

Д.	3	10	17	24	
С.	4	11	18	25	
Ч.	5	12	19	26	
П.	6	13	20	27	
Ж.	7	14	21	28	
Ш.	1	8	15	22	29
Я.	2	9	16	23	30

ШАВВОЛ

Д.	1	8	15	22	29
С.	2	9	16	23	
Ч.	3	10	17	24	
П.	4	11	18	25	
Ж.	5	12	19	26	
Ш.	6	13	20	27	
Я.	7	14	21	28	

ЗУЛҚАЪДА

Д.	7	14	21	28	
С.	1	8	15	22	29
Ч.	2	9	16	23	30
П.	3	10	17	24	
Ж.	4	11	18	25	
Ш.	5	12	19	26	
Я.	6	13	20	27	

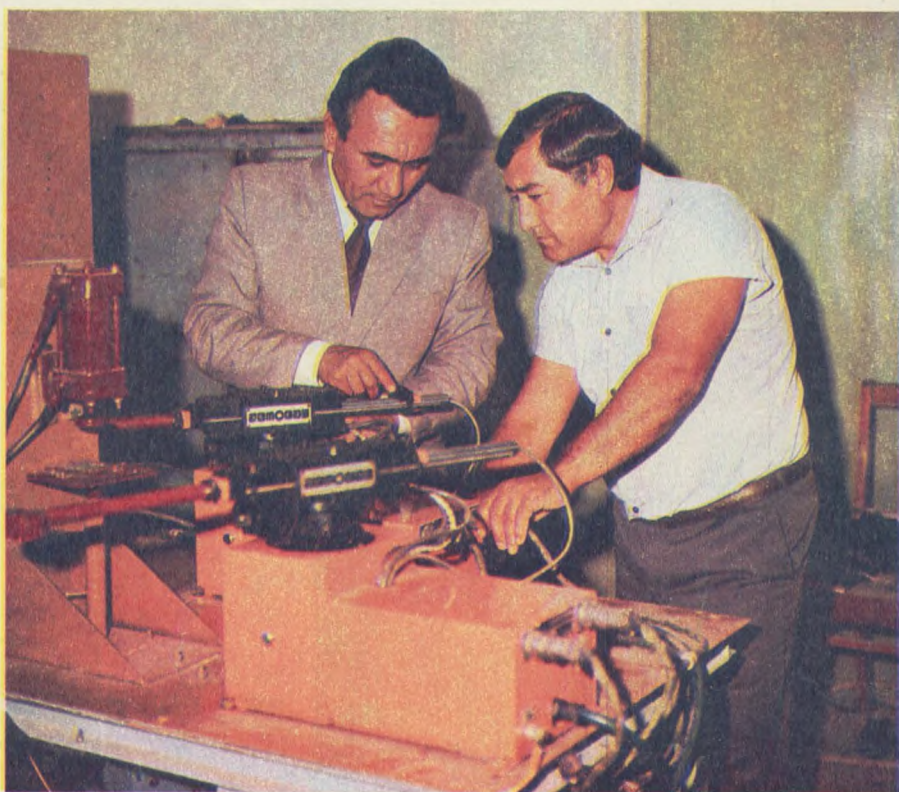
ЗУЛҲИЖЖА

Д.	5	12	19	26	
С.	6	13	20	27	
Ч.	7	14	21	28	
П.	1	8	15	22	29
Ж.	2	9	16	23	
Ш.	3	10	17	24	
Я.	4	11	18	25	

УЗССРФА
ИНСТИТУТЛАРИДА

УзССРФА Фанлар академиясининг Кибернетика илмий-ишлаб чиқариш бирлашмасида техника фанлари доктори, профессор Неъмат Мўминов раҳбарлигида темиртанга асосланган мажмуалар яратилиб, саноат корхоналарида қўлланилмоқда. Ушбу саҳифада кўриб турганингиз мазкур қурилманинг тажриба намунаси икки нафар темиртан, бункерли юклаш қурилмаси ва штамп прессида иборат.

Дастурли қурилма ёрдамида бошқариладиган мазкур қурилма «Комфорт» ишлаб чиқариш бирлашмасида ва грампластинка заводида жорий этилган. Қолаверса, ундан Тошкент машинасозлик олийгоҳида талабаларга таълим беришда ҳам фойдаланилаётир.

Шунингдек, ақлли темиртанга асосланган системаларни яратиш ва халқ хўжалиги тармоқларида жорий этиш соҳасида ҳам назарий-амалий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бу хил системаларнинг асосини сезгир темиртан-манипуляторлар ташкил этади. Чапдаги суратда Ҳисоблаш марказли Кибернетика институтида яратилиб, синовдан ўтаётган сезгир темиртани кўриб турибсиз.

Сураткаш Сергей ДАВИДОВ.

Илм олмакка интилиш
ҳар бир муслим ва
муслима учун қарзу фарз.
Ҳадис.

1933 йилдан чиқа
БОШЛАГАН
ДЕКАБРЬ — 1990

Ўзбекистон
Фанлар
академиясининг
илмий-оммабон
ойномаси

БОШ МУҲАРРИР
Комилжон ЗУФАРОВ
ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:
Абдумавлон АБДУЛЛАЕВ
Аҳмадали АСҚАРОВ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Камол БОБОМУРОДОВ
Галина МАТВИЕВСКАЯ
Ҳусниддин УМАРЗОДА
(масъул котиб)
Ўктам ПРАТОВ
Ўткир РАСУЛОВ
Асом РАФИҚОВ
Зокиржон САЛИМОВ
Маҳмуд САЛОҲИДДИНОВ
Елқин ТЎРАҚУЛОВ
Нурислон ТҲУЛИЕВ
Раҳим УСМОНОВ
Файзулла УСМОНОВ
Комил ХОЛМУҲАММАД
(бош муҳаррир ўринбосари)
Шабот ХЎЖАЕВ
Эркин ЮСУПОВ
БЎЛИМ МУҲАРРИРЛАРИ:
Рустам ОБИД
Оқилхон ОДИЛХОН
Саид МУРОД
МУҲАРРИРЛАР:
Маҳфуза АСАДУЛЛА қизи
Рустам БОЙТЎРА

Ассалому алайкум, азиз муштарий!

Ойноманинг ушбу сониди

МУМИНОВ Н.	
Машина билмни қаёқдан олади	2
Дилидаги тилида	4
МУҲАММАДЖОНОВ А.	
Ипак йўли бўйлаб	6
МАЪРУФОВ М., ХУДОЙҚУЛОВ З.	
Бозор иқтисодиёти ва илмий тадқиқотлар	7
ШОМАНСУРОВ Ш., НУРМАТОВА Д.	
Агар бола шайтонласа	9
САЛОЕВ М.	
«Шарқ» шифоси	10
КАРИМОВ Ш.	
Ленин биз билган «фаришта»ми!	12
ЖУМАБОЕВ Й.	
Зардуштийлик китоби	14
МАҲМУД ҲАСАНИЙ	
Қирқ ҳадис	16
«Халқ эҳтиёткорроқ бўлур эди»	18
ҲОЖИМАТОВ Қ.	
Илдизидан гулигача шифобахш	19
МАҲМУДОВ Қ.	
Туркий қавмлар тақдири	20
ИРИСОВ А.	
Берунийнинг «жавоҳир»и	22
ОБИДОВ Р.	
Осмонўпар чўққилар салтанатида	24
Сирли ҳодисалар	27
Шарқий мучал	28
Бу йил ойномада ўқиганларингиз	30

каби мақолаларни ўқийсиз

Келгуси сонда

Муаллифларимизнинг фикр-мулоҳазалари
«Фан ва турмуш» муҳарририяти, таҳрир ҳайъати
ва жумҳурият академиясининг ҳайъати қарашла-
рига ҳар доим ҳам тўғри келавермаслиги мумкин.

● Инсон кичик коинотдир. ● Жумҳуриятимизда
кимлар яшайди! ● Дуонинг кучи тошни кўтаради
● Рамзларга яширинган маъно ● Ҳадис: ҳам ахлоқ-
одобга даъват, ҳам эски ўзбек ёзувини ўрганувчиларга
ёрдам ● Узга сайёралар билан мулоқот ● Сўз сизга,
муштарий! ● Испанлар диёрига сафар қилмоқчимиз,
марҳамат.

МАШИНА БИЛИМНИ

ҚАЁҚДАН ОЛАДИ

Муболағасиз айтиш мумкинки, оммавий ахборот воситаларида, илмий адабиётларда ахборот сўзи худди қайта қуриш сўзидек кенг қўлланилаёпти. Бунинг устига ахборот ва қайта қуриш сўзлари сабаб ва оқибат боғлиқлигида ҳам ишлатиб келинмоқда. Ҳақиқатан, ҳозир биз зўр бериб танқид қилаётган қолақлигимизнинг асосий сабабларидан бири ахборотлашдан оқсоқланганимиз бўлиб ҳисобланади.

Совет жамиятини қайта қуриш масаласи билан ахборотлаш орасидаги диалектик боғлиқликни чуқур тушуниб етиш жамиятимиздаги ижтимоий-иқтисодий ва илмий-техник муаммоларни ҳал этишнинг йўл-йўриғини тўри таллаш имконини беради. Социалистик жамиятни ахборотлашнинг жумҳурият миқёсидаги дастурини ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг вақти-соати етиб келди. Ушбу дастур умумий масалаларни эмас, балки жумҳуриятнинг ҳаётида йиғилиб қолган жумбоқларни ҳал этиш, чигалликларни ечиш борасида йўлчи юлдуз бўлиши керак.

Электрон-ҳисоблаш машинаси, автоматлашган бошқарув системалари, роботлаштирилган мажмуалар, технологик жарёнларни мажмуовий механизациялаш ва автоматлаш усулларисиз пахта яккаҳоқимлиги, Орол муаммоси, экология масаласи, оғир қўл меҳнати талаб этилаётган жараёнлар, кишининг тинчасини қуритадиган қоғозбозлик, югур-югурлар, асабузарликлар, ҳал қилинмаган беҳисоб ижтимоий масалаларнинг боши берк кўчага кириб қолишидан ҳоли бўлиш мумкин эмас. Ахборотлаштириш деб аталувчи янги илмий йўлланма ҳаётнинг ҳамма жабҳасида ўз ўрнини топа билиши ва йирик давлат аҳамиятига эга бўлган муаммоларнигина эмас, ҳар кунги, гўёки икир-чикирдек туюладиган хонаки, оилавий, ижтимоий масалаларни ҳал этишда кўмакдош бўлиб қолиши керак.

1989 йил февралда Москвада Умумиттифоқ ахборот ва ҳисоблаш техникаси ижодий жамиятининг таъсис қурултоғи бўлиб ўтди. Ушбу ижодий жамият илмий-техник жамоатчилик, вазирлик ва идоралар ташаббуси билан ташкил топди ва ўз навбатида илмий ва муҳайдислик жамиятлари иттифоқи таркибига киради. Орада ўн ой ўтгач Тошкентда мазкур жамиятнинг бўлинмасини таъсис этишга бағишланган анжуман бўлиб ўтди.

Боғчадан мактабгача, олий ўқув юртидан корхонагача, идорадан вазирликкача компьютер билан жиҳозланишини, қайта қуриш янги ахборот билан қуролланган тарзда иш олиб боришини ҳаёт тақозо этаёпти. Халқ депутатлари ишини осонлаш, бошқарув системасидаги, партия, совет, маҳаллий ташкилотлар ишидаги қийинчилик, сўстахликларни компьютерсиз бартараф этиб бўлмаслиги аниқ.

Электрон-ҳисоблаш машиналари ҳаётимизга, фан олами, техника, саноат, қишлоқ хўжалигига мустаҳкам ўрнашиб олди. Компьютердан мураккаб технологик жараёнларни, дастгоҳ ва турли ускуналарни бошқариш жараёнини автоматлашда, ахборотни қайта ишлаш ва қидириш ҳамда катта ахборот оқимларини узатиш соҳаларида самарали фойдаланилмоқда.

Тадқиқ этилаётган манбаларнинг математик тарзини яратиш, лойиҳалаш ва конструкциялаш ишларини автоматлашни компьютерсиз тасаввур этиш қийин. Айтайлик, юз минг китобли кутубхона жойлаштириш бир бурчагига, кўп жилдли қомусни битта литкопчага хоналаштиришнинг воқеликка айланishi ҳаёлот эмас. Шахсий компьютер ёрдамида электрон кутубхонадан керакли маълумотни олиш анча осонлашади.

Халқ хўжалигини тараққиётнинг интенсив йўлига ўтказиш, фан ва ишлаб чиқариш, режалаштириш ва бошқариш, маориф ва тиббиёт бевосита компьютер билан боғлиқ. Булар бутуниттифоқ ахборот ва ҳисоблаш техникаси жамиятининг асосий масалаларидан ҳисобланади. Янги жамият олдига қўйилган муаммоларни ҳал этишга кенг миқёсдаги илмий ва муҳандислик-техник жамоатчилик, ишлаб чиқариш илғорлари, ўқитувчилар, талабалар, техник ум ўқувчилари жалб қилинади. Улар ягона давлат ахборот-ҳисоблаш турини бунёд этишда иштирок этади.

Ватанимиз микроэлектроникасини ривожлантириш, юқори

унумли электрон-ҳисоблаш техникасини бунёд этиш ҳозирги куннинг долзарб масаласидир. СССР ФА вице-президенти, академик Е. П. Велиховнинг таъбирича, мамлакатимиздаги жуда кўплаб камчилик ва нуқсонларнинг сабаби ахборотлаш технологияси ва ҳисоблаш техникаси соҳасидаги қолақликдadir.

Ҳозирги вақтда мактабларда ахборот дарсининг ўқитилиши бу борадаги эзгу ишнинг бошланишидир. Кибернетика сарҳадлари ҳали аниқ белгилаб чиқилмагани учун кўп жиҳатлари мунозарали бўлиб турибди. Унинг тараққиёт йўллари тугал ишланмаган, лекин бу фаннинг ҳаётга, халқ хўжалик тармоқларига келтираётган нафи шубҳасиз.

Тажриба синовидан ўтган кибернетика хулосалари, барча фанлар, жумладан физика, математика, фалсафа, электроника, тарих ва бошқа фанларнинг хулосалари каби ҳаётий бўлиб қоламоқда. Тирик табиатга хос биофизик ва биокимёвий жарёнлар кибернетикани қизиқтирмайди. Унга тирик вужуд машина-бошқарув жарёнига тааллуқли ахборотнинг қандай ишлаб чиқаётганини ўрганиш кифоя.

Олимплар машина ва вужуднинг ўхшашлигидан фойдаланиб, мия модели асосида тезкор ишлайдиган машина яша ш мумкинлигини айтишмоқда. Кибернетикалаш айрим автоматик агрегат, қурилма ва асбоблардан катта миқёсдаги автоматлашган системаларга ўтишни англатади. Бундай системалардан саноат ва энергетикада, нақлиёт ва алоқа тармоқларида, космик парвозларни бошқаришда фойдаланса бўлади.

Компьютер илмий муаммоларни ҳал қилишда, хўжаликни режалаштиришда ҳам ёрдам бера бошлайди. Бу машиналар зиммасига таржимонлик қилиш, асар ёзиш ва куй басталаш сингари юмушларни ҳам юклаб қўйиш мумкин. Иқтисодий фаолиятимизнинг шундай соҳалари мавжудки, агар ахборотлаш усуллари қўлланилмаса, энг шошилинч вазифаларни қоиқарли тарзда ҳал этиш умуман мумкин эмас. Янги бозор системасига ўтиш учун жуда кўп миқдорда ахборот олиш, таҳлил этиш, қайта ишлаш ва хулосалар чиқариш керак. Халқ фаровонлигини ошириш ва бу йўлдаги мураккаб ҳаётий муаммоларни ҳал этиш учун муайян ижтимоий тадқиқот ўтказиш лозим.

Ҳозир жумҳуриятимизда «Иш билан таъминлаш» режаси тузиб чиқилмоқда. Уни партия, совет ва ҳукумат хоналарида ўтириб ҳаёлот билан тузиб бўлмаслиги ҳаммага аён. Бунинг учун ишга яроқли ҳар бир кишининг нима иш қила олиш қобилияти, ҳар бир корхона, муассаса, идора, жамоа ва давлат хўжалигида меҳнат талаб қилинадиган иш жойлари ҳақида ишончли ахборотни зудлик билан ола билиш, қайта ишлаш ва шу асосда керакли тадбирларни белгилаш ахборот олинган йил нўқтан назаридан эмас, узоқ муддатга мўлжалланган режалар хусусида бош қотириш керак бўлади. Иш билан таъминланишга таъсир этувчи салбий ва ижобий ахборотни, айниқса вақт ўтиши билан ўзгариб борувчи ахборотни тезкор қайта ишлаш ва керакли хулосаларга эга бўлиб туриш керак.

Ижтимоий тадқиқотнинг вазифаси баъзи техник, ташкилий, иқтисодий ва бошқа бирор тадбирнинг инсонга-унинг шахси, интилиши, турмуши, оиласи, кишилар билан ўзаро алоқаси ва унинг кайфиятига таъсирини белгилашдир. Шунини айтиш керакки, меҳнаткашларнинг бирон тадбирига оид оммавий фикри ижтимоий тадқиқотларнинг муҳим объекти ҳисобланади. Ҳамма гап ана шу оммавий фикрни, яъни ахборотни тезда қабул қилиш, қайта ишлаш ва ниҳоят фойдали хулоса чиқаришдadir.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатаёптики, меҳнат шароитини яхшилаш натижасида ишчи кучларнинг қўнимсизлиги камаяди, меҳнат интизоми мустаҳкамланади, ишчи кайфияти яхшиланади, меҳнат фаоллашади. Айрим ахборотга қараганда Тошкентдаги кўпгина саноат корхоналарида меҳнат шароити ноқулай бўлганлигидан, аввало ифлос ва бошқа оғир жисмоний меҳнат таъсирини ишчилар юқори нафас йўллари, ўпка яллиғланиши, ангина, асаб касалликлари ва ниҳоят юрак-томир касалликлари билан тез-тез оғриб туришади.

Афсуски, жами меҳнат шароити (ёритиш, шовқин сингарилар), у ёки бу айрим унсурнинг баъзи иқтисодий кўрсаткичларга таъсири (ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми, иш вақтидан фойдаланиш ва бошқалар) тўғрисидаги мавжуд маълумотлар ўзаро боғланмайди. Жами меҳнат шароитининг барча асосий иқтисодий натижаларга умумий таъсири ҳали етарлича ишлаб чиқилган эмас. Бу ерда ҳам ахборотни тўлиқ олиш ва замонавий усулларда қайта ишлаш жумбоқ ечим бўлиб ҳисобланади.

Ҳозир фаннинг «эргономика» деган янги тармоғи вужудга келди, юнонча «эргос» — «инсон» деган сўздир. Бу билан «инсон-машина — муҳит» комплексиде инсон мавқеи биринчи ўринда эканлигини таъкидлаш кўзда тутилган бўлса керак. Бу комплексда ўзаро муаносиблик муҳим. Машинага нисбатан бўлган эргоник талаблар маромлаштирилмоқда — инсон вужудига зиён етказмайдиган ёруғлик даражаси, ҳарорат, намлик, шовқин, босим, радиация, титраш каби ҳодисалар меъёрга туширилади. Бу талабларга оид тўлиқ ахборотни олиш ва ўрганиш нафақат инсонга зарар етказмаслик, балки уни бир маромдаги зерикарли меха-

ник ишлардан умуман озод қилиш, унга фақат ижодий иш ва бошқариш вазифаларининггина қолдириш мақсадини ҳам қўяди.

Ахборотни қайта ишлашнинг кўп жараёнлари ҳисоблаш машинаси ёрдамида бажарилиши шубҳасиздир. Бироқ ушбу масала, инсоннинг у ёки бу воқеликни олдиндан кўра билиш қобилияти борлиги туфайли бўлса керак, ўта мураккаблашиб бормоқда. Масофадан туриб бошқариш системаси ва ЭХМ ёрдамида ахборотни қайта ишлаш автоматик системаларининг жуда кўп қўлланилиши тўлиқ автоматлаш ғоясини туғдирди. Автомат ҳудди инсон сингари темиртан ҳаракатлариға мос тарзда ишлайверади, деган тасаввур кўп хатоликларни келтириб чиқарди. Тўлиқ автоматлашни инсон иштирокисиз амалға оширишға бўлган интилишлар машина фақат одамни сиқиб чиқаради, деган фикр ўрниға, аксинча, инсон тўла имкон билан ўйлаши, фикрлаши керак, деган хулосаға олиб келди.

Ўйлаб ишловчи оператор катта бошқарув системасини марказий ўринни эгаллайди. Система нечоғли яхши лойиҳаланган бўлмасин, ахборотни қайта ишловчи ЭХМ ва бошқа қўрилмалар самараси қанчалик юқори бўлмасин, воқеликни олдиндан кўриш, қарор қабул қилиш, ахборот етишмай қолганда тадбирлар белгилаш фақат инсонғагина тааллуқлидир.

Тафаккур муайян қолипға солинган математик формулалар мажмуаси бўлмай, балки инсоннинг бутун ақлий фаолияти билан бошқариб турилади. Маълумки, бирор бир масалани ЭХМда ҳал этиш учун унинг алгоритми, яъни мавжуд масалани ечишнинг кетма-кетлиги ишлаб чиқилади. Аммо шу нарса аниқки, ақлий жараён алгоритмлар тасарруфига топшириб қўйилгач, энди ақл-идрокнинг аралашуви талаб қилинмайди. Алгоритм инсон тафаккурини шу жараёни назорат этиб ва бошқариб туриш вазифасидан халос қилиб, бу ишни тамоман машинаға топшириб қўяди. ЭХМларда қайта ишланган ва ҳосил этилган нарса нима деб сўралса, бунга «билим» деган лўнда жавоб бериш мумкин. Бунинг кетидан табиий равишда шундай саволлар туғилади.

Хўш, машина билимни қайдан олади? Билим машинанинг ичиде туғилгани ёки қайта ўзгартирилади холосми? Бу иш қай даражада бўларди? Модомики, биз машинаға ўз билимимизни бериб кейин шунни ортиғи билан эмас, ҳатто сал ками билан қайтариб олсақ, бундай машинаға нима ҳожат? Башарти, машина унга берилган билимни ўзгартириб ҳам берса, шу ўзгарган билим қай даражада «янги» бўлди? Борди-ю фақат одамнинг миясигина янги билимлар яратишға қобил экан, миясининг ишлаш йўсинларни ўрганиб, уни машинаға кўчириб бўлмасмикан? Ақлий машиналарни такомилға етказишнинг чегараси борми?

Шу саволларға асоссиз равишда умидсизлик билан жавоб бериш автоматика, механика ривожини хатарли йўсинда кечиктиришға, масъулият сезмасдан мукамал машиналарни ихтиро қилиш учун қўллаб маблағ билан вақт бефойда сарфланиб кетишиға олиб келган бўлур эди. Шу сабабли тасвирлашнинг аниқ усулларини эгаллаб олган математиклар ҳамда топилган қонуниятларнинг амалий моделларини яратишға кучи етадиган муҳандислар бошқарув муаммосини ўз қўлларига олишди.

Шу маънода XX асрда эришилган ютуқларнинг энг муҳимларидан бири ахборотлашдир. Ҳаётимизнинг ҳамма жабҳаларида ахборотлашсиз муҳим қадам қўйиш қийин, табиат билан мулоқотда бўлиш, унинг бойликларини ҳисоб-китоб қилиш, янги бозор системасига ўтиш ва қатор долзарб масалаларни ахборотлашсиз тўғри, ижобий ҳал этиб бўлмайди.

Аэрофлот кассаларига назар ташланг: қайси шаҳарға қайси рейсға неча донна билет борлиғи ҳақидаги ахборот дисплейда бир дақиқа ўтар-ўтмас пайдо бўлади. Кассир эса қалам-қоғоз ишлатмай, ортинча мулоқотда бўлиб чарчамай ўз хизматини адо этади. Бу, албатта, ахборотлашнинг ижтимоий самарасидир. Нақлиёт соҳасидаги диспетчерлик хоналарида дисплейларнинг пайдо бўлиши ва улар орқали автобусларнинг маршрут ва ҳаракат режаларини бошқариб туриш, темир йўл вокзаллари ва алоқа бўлимларида ахборотни автомат тарзда қайта ишлаб туриш, беморларға ЭХМ ёрдамида диагноз қўйиш воқеликка айланиб қолди.

Йирик ташкилотлар ўз ҳисоблаш марказига эга бўлмоқда. Масалан, Тошкентдаги «Алгоритм» электрон-ҳисоблаш машиналари заводи яқиндагина ажойиб компьютер марказига эга бўлди. Бу билан корхона атрофидаги тураржой маззеларида истиқомат қилувчилар учунгина эмас, балки шаҳардаги жаммики замонавий техника ихлосмандларига электрон-ҳисоблаш машиналари билан яқиндан шуғулланиш имконияти яратилди. Заводнинг компьютер маркази шахримиздаги дастлабки намунали масканларнинг биридир. Ҳозир унда қўйилган ижара хизматидан аҳоли кенг фойдалана бошлади.

СССР Алоқа вазирлигининг Тошкентдаги 2-давлат алоқа лойиҳалаш институтида интерактив графика системасининг, яъни лойиҳалаш ишларининг катта қисмини автоматлаш имконини берадиган «Сигрис» системаси жорий этилган электрон-ҳисоблаш машинаси билан умумий тил топилди. ЭХМ хотирасига киритилган шахсий кутубхона билан ишлаш имконияти вужудға келди, за-

рур бўлиб қолганида, электрон архивдан илгариги чизмалар ҳам олинмоқда. Экранға симметрик деталнинг бир қисми «чизилса» бас, қолгани машинанинг зиммасига тушади. Лойиҳалашнинг турлича имкониятлари мавжуд. «Сигрис» системаси дастурлари Киев шахрининг қатор илмий-тадқиқот институтиларида ҳамда Тошкентдаги пахтачилик машиналари давлат махсус конструкторлик бюросида ва бошқа корхоналарда жорий этилган.

Ахборотлашнинг кенг йўлга қўйилиши кўп ташвишларнинг олдини олиш имконини беради. Чернобыль талафотини олайлик. Агар талафот бошланган захотиёқ ахборотлаш усуллари ишға туширилганида қанчадан-қанча қурбонлар омон қолар, керакли чоралар кўриш имкони туғилган бўлар эди. Россияда Чернобыль талафотини даф этишда 71313 киши қатнашган, 1972 киши кўчириб кетилган. Ифлосланган ҳудудда 24855 киши яшамоқда, талафот кўрганлардан 562 нафар бола туғилган. Шу ва бошқа кўпгина ахборотни Украина Вазирлар кенгаши тавсияси билан Кибернетика институтида яратилган электрон таблода кўриш мумкин. Ушбу табло вақтға қараб табиат, хусусан сув радиоактив модда билан ифлосланиб бораётганлиғи ҳақида ахборот бериб туради. Киев шихар ижроқўлида бунёд этилган электрон табло эса саноат корхоналари, болалар боғчиси, истироҳат боғларини қаерға ва қачон қуриш экологик нуқтан назардан ўзини оқлашини айтиб бера олади.

Агар биз шундай таблолар асосида ахборот олиш ва уни қайта ишлашни жумҳуриятимизда жорий этсак, Бўстонлик, Олмалик, Ангрен, Чирчиқ, Фарғона, Сурхондарё ва бошқа жойлардаги қатор муаммоларни ҳал этиш йўлини ақл-идрок билан топиш мумкин. Нима учун Фарғона, Бўка, Паркент воқеаларининг олдини ололмадик, чунки маълум даврга оид ахборотға ва унинг таҳлили асосида тайёрланган тавсияномаларға, ижтимоий тадқиқотлар хулосасига эга эмасмиз.

Ишончи, аниқ ахборот олиш ва уни тезликда қайта ишлаб, мутахассислар таҳлилидан ўтказиб хулоса қабул қилиш қайта қуришнинг энг муҳим масаласи бўлиб қолмоқда. «Известия» газетасининг 1 май сониде «Президент учун ахборот» номли мақола эълон қилингани ҳам бежиз эмас.

Қишлоқ хўжалиғида машина қисмларининг синиши ва ейилиши сабабини аниқлаш ва нўқсонларини камайтириш йўлларини қидириб топишда ахборотнинг аҳамияти катта. Ахборотлаш наркотиклар ва алкогольликлар билан курашда, жиноятларни очишда ҳам муҳим роль ўйнамоқда. Кейинги йилларда СССРда ҳисоблаш техникаси ва ахборотлаш тараққиетиға оид 20 дан ортиқ қарор ва дастур қабул этилган. Бироқ ушбу ҳужжатларнинг аксарияти жамиятни ахборотлашнинг яқкам-дуккам томонларини ўз ичига олган, холос.

Мамлакатимизда ахборотлаш соҳасида энг олдинги қаторға чиқиб олишға имкон берувчи стратегик йўл ханузғача аниқланган эмас. Қабул этилган дастурлар ўзаро боғланмаган бўлиб, ахборотлашдаги техник воситаларнинг янги авлодларидан фойдаланишға ўтишни таъминлаш имконига эга эмас.

Мамлакатимиз ҳисоблаш техникаси ва унинг математик таъминоти соҳасида АҚШдан 7—12 йил орқанда қолиб келяпти. АҚШда ҳар икки оилаға битта шахсий компьютер тўғри келади. Ушбу компьютерлар ёрдамида мамлакат ичиде ва ташқарисида жойлашган билим ва маълумотлар банкидан ахборот олиш, турли хил ташкилот ва мамлакатлар билан мулоқотда бўлиш мумкин.

Ғарбий Европа мамлакатларида ҳам шунга ўхшаш имкониятлар яратилмоқда, бизда эса бу масала ҳали кенг йўлга қўйилган эмас. Алоқа, ахборот таъминоти соҳасида сезиларли қолюқлик мавжуд. Жамиятни ахборотлашни амалға ошириш учун иқтисодийётдаги структуравий сисъатни қайта кўриб чиқиш, халқ хўжалиғи тармоқларининг фанға боғлиқ гуруҳлари тараққиётини амалға ошириш; ахборотлашға оид барча комплекс тараққиётни ва шаклланишни амалға ошириш; аҳолининг компьютерлаш соҳасидаги саводини таъминлаш талаб этилади. Бундан ташқари, хўжалик ҳисобида ишловчи ва буюртмачига эга бўлган қуйиндаги: — экологик ахборотни ташкил этиш; иқтисодий ахборотни ташкил этиш; омонат касса, магазинлардаги молиявий ҳисоб-китоб ишларини компьютерлаш; соғлиқни сақлаш ва ижтимоий таъминот ишларига оид ахборотни қайта ишлаш; маориф ва фан ишлариға оид ахборотни қайта ишлаш марказларини ташкил этиш керак.

Неъмат МУМИНОВ,
Ўзбекистон ССЖ ФА Кибернетика илмий-ишлаб чиқариш
бирлашмаси бош директорининг муовини,
техника фанлари доктори, профессор.

ДИЛИДАГИ ТИЛИДА

Мана, жўшқин воқеа-ҳодисаларга тўлуғ йилимиз ҳам одоғига етди. Жумҳуриятимиздаги барча рўзномалару ойномалар сингари «Фан ва турмуш» ҳам муштарийлар қалбида туғён ураётган муаммоларни ўз саҳифасида баҳоли қудрат ёритишга интилиди. Тўқти тарихни тиклаш, мўминларни инсоф-тавфиққа чақириш, жумҳурият олимларининг теран мушоҳадалари, ота-боболаримизнинг тиббий муолажаларига қайта ҳаёт бахш этиш, «ўзга оламликлар» ташрифи ва бошқа сир-синаотларга доир берилган мақолалар муштарийларимиз хотирасида абадий муҳрларини қолаҳи улардан муҳарририятимизга тинмай келиб турган мактуб сатрларидан равшан.

Албатта, доноларимиз: тоққа чиқмасанг дўлона қайда, деганларидек, юқорида санаб ўтилган муаммоларнинг аксарияти машаққатли меҳнат, кураш ва муайян даражада тазйиқларга дош бериш эвазига ойнома юзини кўрди. Бунинг устига ҳамманинг кўнглини бирдек овлаб бўлмади. Дарвоқе ойноманинг шу йилги 7-сонида «Хур фикр» ва 8-сонда «Инсоф ва тавфиққа даъват» сарлавҳалари остида муштарийларнинг хатларидан берилган парчаларда буни яққол тасаввур этиш мумкин. Ойноманинг ўша сонлари чиққанидан буён олинган кўплаб хатлардан Охангарон ноҳиясидаги 12-урта мактаб тарих фани ўқитувчиси Саттор Исмоилов ҳамда Чимкент

вилояти, Сайрам ноҳияси. Сайрам қишлоғи Калинин кўчаси, 100-уйда истиқомат қилувчи кекса ўқитувчи Маҳмуд Жумабобоев билдирган фикрларга қўшилмасликлари далиллар асосида баён этилган. Фақат битта муштарий — Самарқанд вилояти, Кўшрабат ноҳиясидаги 82-мактабнинг 11-синф ўқувчиси Эркин Мавлоновгина ўз хатида «М. Жумабобоев фикрига юз фоиз қўшиламан» деб ёзибди ва мактубини муштарийлар ҳукмига ҳавола этишимизни сўрабди. Кези келганда шуни айтиш керакки, Маҳмуд ота Жумабобоев шу йил йўллаган хатида илгари билдирган ўринсиз фикрлари учун узр сўраганлар.

Хусниддин УМАРЗОДА.

Ойноманинг шу йил 8-сонида босилган «Амир Темур ҳақида ҳақиқат» мақоласини, ростини айтсам, мароқ билан ўқидим. Маркснинг «Капитал» асарига: ҳар бир халқ социализмга босқичма-босқич ўтмоғи лозим, дейилган. Лекин эслаб кўринг, ахир биз феодализмдан капитализмни четлаб социализмга ўтганмиз. Халқимизнинг ҳозиргидек кўйга тушишига Темур айбдор эмас. Амир Темур ўзбекини жаҳонга танитган одам. Фанни ривожлантириб, қошоналар кўрдирган, халқни боққан одам. Мен айтардимки: халқимга бир Темур керак.

Х. ХАЙИТҚУЛОВ,
Тошкент вилояти, Бекобод ноҳияси,
Ленин номли жамоа хўжалиги.

Биз 70 йилдан буён тескари тарбияланиб келдик, натижада оддий фуқаро ҳам, оддий коммунист ҳам ўғрилиққа, порахўрликка, бузуқликка ўргатилди. Ахир Ўзбекистонда турғунлик йилларининг қамалмаган бош раҳбарлари, вилоят котиблари қолмади-ку. Мен илгари «Фан ва турмуш» ойномасига ёзилмаган эдим. Ҳадис берилаётгани учунгина шу ойномага обун бўлдим, келгуси йилига ҳам ёзилдим. Муҳаммад алайҳиссаломнинг ҳадисларидан юз ўғирганининг жойи албатта жаҳаннамдир.

Аҳмаджон МҶМИНОВ,
Фарғона вилояти, Охунбобоев ноҳияси,
Калинин номли жамоа хўжалиги.

Тузумимизнинг асосчилари Маркс, Энгельс, давомчиси Ленин ўз тарғиботларини динсиз ривожлантиришга ҳаракат қилганларини даврлар келиб тушуниб етган инсон ўзининг қайси дарахт шоҳида осилиб турганини пайқай олади. Демоқчиманки, бизни даҳрийлик руҳида тарбияладилар. Бу руҳни асл ўрнига қўйиш учун яна шунча йиллар етмаса керак, деб ўйлаб қоламан.

Толибжон САЙДУМАРОВ,
хуқуқшунос, Андижон шаҳар,
Юбилей кўчаси, 43-хонадон.

1938 йилдан буён «Фан ва турмуш» ойномасининг муҳлиси-ман. Уша вақтларда у «Социалистик фан ва техника» деб аталарди. Ўқитувчилик фаолиятимда мазкур ойномадан олган билимларимдан қўшимча маълумот сифатида самарали фойдаланиб келдим. Ҳозир ўзимда тўпланган билимнинг 30 фоизини шу ойномадан олдим, десам муболаға бўлмас. Сир эмас, кейинги вақтларда орамизда иллатлар кўпайиб бораётганига боболаримизнинг панд-насиҳатларига амал қилмай қўйганлигимиз,

пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларидан узоқлашиб кетганимиз сабаб бўлса керак. Ойномада ҳадислар берилиши аини муддао бўлди. Ҳозирданоқ одамлар орасида, айниқса ёшлар муомаласида ижобий ўзгаришлар бўлаётганлиги сезилмоқда. Ҳадисни мактабда ўқитиш масаласига келсак, ҳозирча алоҳида дарс сифатида эмас, синф раҳбарлари тарбия соатларида, фан ўқитувчилари дарс мавзуларига боғлаб олиб бориши мақбул бўлур эди.

Ҳақим МАВЛОНОВ,
кекса педагог, Ташкент шаҳар,
Сағбон кўчаси, Ҳуррият ўтуви, 76-уй.

Ойномани гарчанд 1965 йилдан буён мунтазам ўқиб борсам-да, шахсий кутубхонам тўридан унинг 1989 йилдан буёнги сонлари тўлиқ ўрин олган. Бу деганим, ойнома муҳим ҳужжатдек ноёб маълумотлар мажмуасига айланди, деганимдир. Кейинги икки йилда ойнома кескин янгилашига юз бурди. Халқимиз учун керакли мақолалар мунтазам бериб борилаётирки, буни фақат олқишлаш, қўллаш, ўқиш ва ёдда тутиш керак.

Мен ойномада берилаётган Туркистон тарихига онд барча мақолаларни интиқлик билан ўқиб чиқаман. Аждодларимиз ҳаёти, юртимиз тарихининг қанчалик бой, серқирра ҳамда жасоратларга, шу билан бирга фожеаларга тўла эканлиги тобора кўз олдимда ёришмоқда. Мен ўн олти йилда ўқиган билимдан кўра мана шу бир ярим йилда кўпроқ нарсаларни билиб олдим. Ҳадисларнинг берилиши буюк янгилик бўлди. Ислому уламолари билан ўтказилган суҳбатларнинг мазмунан бойлиги, таъсирчанлиги қанчалик эканлигини тасвирлаб бера олмайман.

Мели ҲАКИМОВ,
Жиззах вилояти, Фаллаорол ноҳияси
ижроия кўмитасининг йўриқчиси.

Биз «Фан ва турмуш» ойномасини бир йилдан бери жуда қизиқ билан ўқиб келяпмиз, айниқса, унда чоп этилаётган ҳадиси шариф таржимасини. Бу биз, ёшларни, нафақат ёшларни, балки жамиятдаги ҳар бир инсонни ҳаётда ҳалол яшашга даъват этади. Узоқ йиллар давомида ислом динини оёқ ости қилмоқчи бўлдилар, лекин қўлларидан келмади, чунки ҳақ йўл экан. Биз шунчалар хурсандмизки, «Фан ва турмуш» ойномаси ўз муштарийлари ва халқи учун ҳолис хизмат қилмоқда.

Аҳмаджон НОРМАТОВ,
Тошкент шаҳридаги Ю. Гагарин номли
авиация техникумининг 3-курс талабаси.

Турон, Туркистон, Узбекистон жумҳурияти тарихи мактабларда алоҳида фан сифатида тарихий ҳужжатларга асосланган ёзилган дарсликлар бўйича 7—11-синфларда 180—200 соатлик дастурларда ўтилса, келажак авлодларимиз Форобийни — қозоқ, Ибн Синони — тожик деб тортишмасмиди ёки босқинчи билан босмачини ватанпарвардан ажрата олармиди, Имом Бухорий, Имом Термизий, Аҳмад Ясавий, Баҳовиддин Нақшбандийлар яратган таълимотларнинг бутун Шарққа, қолаверса жаҳонга қўшган муҳим ҳиссасини билишармиди. Тарихимиздаги ҳақиқат очилса, руҳий ва маънавий онгимизда туб ўзгаришлар бўлармиди, деган умиддаман.

Абдурашул МУСТАФОВ,
Самарқанд вилояти, Хатирчи ноҳияси,
9-ҳунар-техника билим юртининг тарих
ва жамиятшунослик фани ўқитувчиси.

Материалистик эътиқод ва коммунистик ахлоқ ниқоби остида кўпгина маънавий бойликларимиз ва қадриятимиздан ажралдик. Утмишдаги буюк алломаларимиз номатериалистик нуқтан назардан туриб ҳам буюк кашфиётларини қила берганлар. «Фан ва турмуш» ойномаси муфтийнинг фикрларини босиб ўз номига муносиб иш қилган. Қуръон сураларининг, ҳадисларнинг ўзбек тилига таржима қилиниши натижасида унинг маъносини тушуниш имконияти яратилди. Ҳадисда фан ва техника тараққиёти инкор этилмайди, аксинча тарғиб қилинади. Қуръон эса, аввало тарихий меросдир. Унинг ўлкамизда тарқалиши ва ўтмишдаги олимлар дунёқарашидagi шаклланишларга таъсири ўрганилиши керак. Коммунистик ахлоқ кодексини ёдлаб олиб ва материалистик эътиқодни тарғиб қиламан деб ўзга фикрларни менсимаслик ўтакетган манманликдир.

Шамсиддин ШОУМАРОВ,
УзССРЖ ФА Электроника институти
махсус конструкторлик технологик
бюросининг бўлим мудир.

Ойномаларимиз ичида «Фан ва турмуш» ошкоралик йўлида илдам ҳаракат қилмоқда. Ойноманинг 8-сон бу соҳада қўйилган катта қадам деб биламан. Ниҳоят, Узбекистон ҳам «Аргументы и факты» сингари ўзининг қайта қуриш ижодхонасига эга бўлди. Фикримча, муҳарририят атрофига халқчиллик, тараққиёт, инсонпарварлик ғояларига содиқ ижодкорларни тўплаган, улар тарғиб этаётган ғоялар миллионлаб ўзбекларнинг фикрини, дунёқарашини ривожлантиришда, миллий онгни шакллантиришда, жумҳурият олдида турган турли сиёсий, ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилишда қайта қуриш ижодхонаси бўлиш вазифасини бажара олади, деб ишонаман.

И. УСМОНОВ,
Тошкентдаги 2-пойафзал ишлаб
чиқариш бирлашмаси ишчиси.

Бир вақтлар катта маблағлар сарфлаб ҳар муюлишга ўрнатиб қўйилган «Коммунизм қурувчисининг ахлоқ кодекси» бўларди. Сароб бўлиб чиққан бу келажак кодексидан минглаб баравар кўп қиррали одоб, ахлоқ ва маънавий қадрият масалаларини қамраб олган, минг йиллардан буён авлод-аждодаларимиз эъзозлаб келган муборак ҳадисларни ёритишга жазм этган ойномамизга қуллуқ қиламиз.

Кейинги пайтларда муассаса, корхона ва бошқа ташкилотларнинг таклифига биноан «Фан ва турмуш» сирли ҳодисаларга бағишлаб махсус учрашувлар ўтказмоқда. Ушбу суратларда август ойида Тошкент Минерал сувлари санаторийсида ўтказилган учрашувдан лавҳаларни кўриб турибсиз.

Сураткаш Абдували МУҲСИМОВ

Экстрасенслар яқингача муттаҳам ҳисобланар эди. Бундай қобилият табиатан ҳозирча сир, лекин илм-фан ҳадемай уни ҳам ўрганиб рўйхатга олса ажаб эмас. Атеизм ҳужумкорлиги авжга чиққан пайтларда, болагимизда қорнимизми, бошимизми, тишимизми оғриб қолса, раҳматли онамиз: «дарров фалончи холангинг олдига бор, унинг қўли жуда енгил», дердилар. Ҳақиқатан, ўша холанинг муолажасидан кейин тузалиб кўчада ўйнаб қолаверган пайтларимиз бўлган.

Аждодларимизнинг дунёқарашлари номатериалистиклигини танқид қилишдан осони йўқ. Абу Наср Форобийга, Ибн Синога ёки Мирзо Улуғбекка мана бу ишларингиз материализмга зид, мана буниси замон идеологиясига мос келмайди, деб қайчилаб турувчи цензура бўлмаганлигига ажабланишимиз керакми? Тарихнинг бирор дақиқасини чегириб ташлаш ҳеч кимнинг қўлидан келмайди. Лекин тарихга қандай кўзгу орқали қараш одамзотнинг қўлидан келади. Бу кўзгулар хилма-хиллигидан халқимиз кўпдан бўён азият чекиб келди.

Ойномада чоп қилинаётган муҳтарам муфтий Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратларининг мақолаларини олиб кўрайлик (6-сон). Буни қаранг, 14 аср илгари кўриқхона ташкил этилган экан. Агар ҳаммамиз шундай тарбия олганимизда, уни инкор этмаганимизда Орол қуриб қолмас эди, ариқларимиздан мағзава, ювинди оқмас эди.

Абдулҳай ҚАҲҲОРОВ,
Наманган шаҳри, Зарафшон кўчаси,
38 «Б»-хонадон.

Ойномадаги мақолалар ва суҳбатлар шунчалик хилма-хил ва ранг-барангки, ҳамма соҳадаги кишилар уни ўқиб бирор нарса олиши мумкин. Ўзим ишчиман. Кейинги икки йил ичида ойнома жуда қизиқарли ва дадил ойномага айланди. Бу биргина менинг фикрим эмас. Оилада 16 киши яшаймиз. Шундан 11 киши ойномани қўлма-қўл ўқиймиз. Ҳадис босилиб чиқиши ойнома ва муштарийлар ҳаётидаги туб бурилиш бўлиб ҳисобланади. 1990 йилги 1—8-сонларни, менимча, энг катта ютуқ, деб ҳисобласа бўлади, онламир ҳам худди шу фикрда.

П. НОРОВ, С. НОРОВА,
Самарқанд вилояти, Каттақўрғон
ноҳияси, Пайшанба қўргони, Карл Маркс кўчаси,
21-хонадон.

МУҲАРРИРИЯТДАН. Азиз муштарийлар! Ойномамиз саҳифаларида берилётган мақолалар хусусида холисан-лилло фикрларингиз, шунингдек, талаб ва истакларингиз билдирилган хатларингизни интизорлик билан кутамиз. Зеро, бундай хатлар ойноманинг келгуси иш режаларини тузишда биз учун дастуриламал бўлиши шубҳасиз. Айни вақтда хат орқали юборган салмоқдор, теран мазмунли фикр-мулоҳазаларингиздан ойнома саҳифаларида бериб бориш аъёнасини келаси йили ҳам давом эттириш ниъти-миз бор.

ИПАК ЙЎЛИ БЎЙЛАБ

Буюк ипак йўли қадим замонлардаёқ Осиё қитъасини кўндалангига кесиб ўтиб, улкан Шарқни Ғарб мамлакатлари билан боғлаган. Натижада қитъалараро бу карвон йўли бўйлаб яшаган халқларнинг ўзаро мулоқот ва тижоратлари кенгайиб, иқтисодий ва маданий ҳаёти юксалди. Бу савдо йўли узра янги-янги шаҳарлар пайдо бўлди, шаҳарларда эса ҳунармандчилик униб-ўсди. Илк ўрта асрларда халқаро савдо-сотикни олиб борувчи ва уни бошқарувчи савдогарлар аҳли «каш-кашон» номи билан шуҳрат топди. Анвойи ҳунармандчилик маҳсулотларини узоқ ўлкаларга элтувчи минглаб туя карвонлари йўллarga тизилди. Бундай саҳро кемаларини бошқарувчи карвонбошилари туякашлар, пойкору хизматчилар гуруҳи ишга киришди. Минглаб чақиримга чўзилган, тоғ даралари оралаб, қорли баланд доvonларни ошган ва сувсиз бепоён дашту саҳроларни кесиб ўтган бу узоқ савдо йўллари бўйлаб қатор-қатор карвонлар, сайёҳу дарвешларнинг, турли мамлакат элчию вакилларининг йил-ўн икки ойлик қатнови асрлар оша давом этган. Бир томонининг ўзи бир неча ойлик масофага чўзилган бундай сермашаққат савдо йўли бўйлаб карвонларнинг муттасил қатновини таъминлаш мақсадида қитъалараро йўл узра сон-саноқсиз қўноқлар, равонлар, хонақоҳлар, даштларда эса сардобалар — гумбазли ҳовузлар қурилиб, дарё кечувларига соллар ўрнатилган. Шаҳарларда катта-кичик карвонсаройлар ва меҳмонхоналар қад кўтарган.

Афсуски, қадимда турли мамлакатларни боғлаган кўҳна савдо йўлида бино қилинган иморат ва иншоотларнинг кўпи асрлар давомида вайрон бўлиб, бизгача улардан яси тепалар шаклидаги археологик ёдгорликларгина етиб келган. Улар ўлкамизда кенг тарқалган ва халқимиз тилида «равот» номи остида шуҳрат топган жойлардир. Равотак, Равотхўжа, Окравот, Қизилравот, Қўшравот, Шўравот, Хайравот каби қишлоқлар шулар жумласидандир. Халқимиз «равот» деганда одатда қўноқ, қўрғон ва қўшхона каби турар жойларни тушунади. Хўш, бундай бошпаналар қачон пайдо бўлган, «равот» атамаси аслида қандай маънони англатади ва унинг қадимий карвон йўлига нима алоқаси бор?

Бу саволларга жавоб топиш учун авваламбор «равот» ёки «работ» сўзларини топонимик жиҳатдан таҳлил қилишга тўғри келади. Биринчи бўғиндаги «ра» бирикмаси аслида форс-тожикча «роҳ» сўзидан олинган бўлиб, «йўл» маъносини, иккинчи бўғиндаги «вот» ёки «бот» бирикмалари эса суғдча «ват» ёки «вата» сўзидан пайдо бўлган ва «қўноқ» маъносини англатади. Демак, «равот» ёки «работ» атамаси «роҳ» ва «ват» ёки «бот» бирикмаларидан ҳосил бўлган, аслида «роҳвот» ёки «роҳбот» деб юритилган ва «йўлдаги қўноқ», «йўл устидаги манзил» деган маъноларни англатган. Фикримизнинг далили сифатида ҳозирги замон ўзбек тилида «қўноқ» маъносини англатувчи ва таркибида «ват» ёки «вот» бирикмалари учрайдиган айрим атама ва ибораларни келтириш мумкин. Масалан, «уват» — экин майдонларининг ҳадди, яъни сув келиб тўхтаган жой маъносини англатади. Аслида у «обвот» — сув оқиб келиб тўхтаган жой маъносини билдирувчи сўздан келиб чиққан. «Навбат» — янги жой. «Қават» — қат-қат жойлашган қўноқ, маъноларини билдирган. Шунингдек, «Турнавот» деган жой турналари қўноғи, «Шеравот» — шерлар макони каби маъноларни англатади.

Топонимика фанида топоформант деб юритилувчи «ват», географик номларда кўпинча «бад», «бид», ва «бод» шаклларида ҳам учрайди. Масалан, «Навзебад» — янги ердаги қўноқ; «Навжабод» — янги жойдаги қўноқ; «Бадахун» — Қизил қўноқ; «Худобад» — қишлоқ оқсоқоли қўноғи; «Бадокат» — қўноқли қишлоқ; «Сангабад» — тошқўноқ, яъни тошлардан бино қилинган қўрғон; «Себадмун» — учқўноқли мавзе каби маъноларни англатади. Тарихий топонимларда, баъзан сон ёки ҳажм ифодаланган жой номларида «бад» бирикмаси «бид» ёки «бит» шакллари билан. Масалан, «Битик» — қўноқча, «Битин» — қўшқўноқ маъносини билдирган.

Демак, «бад» ёки «ват» топоформантлари «қўноқ» маъносига ишлатилиб, қадим замонларда бундай жойлар катта савдо йўллари устида жойлашгани учун кейинчалик «равот» ёки «работ» деб юритилиб кетган. Равот деганда халқимиз авваламбор қўноқни тушуниши ҳатто халқ маросимларида айтиладиган гирялардаги марсия сўзларида ҳам кўрилади. Масалан, яқин кишисидан жудо бўлган азадор аёл азага келган яқинларининг елкасига бошини қўйиб, уни эслаб тилга олар экан, «учарга қанотим, қўнарга равотим эдинг»... деган сўзларни айтиб йиғи бошлаган.

Халқ оғзаки адабиётида кенг тарқалган ҳикоятлардан бирида айтилишича, куч-қувватдан кетиб кексайган бир мўйсафид уч ўғлини ёнига ўтқазиб васият қилар экан, ўғилларига: «ўзга юртларга бориб, қадамларинг етган жойларда равотлар қуриб, тижоратлар қилиб, ҳаётнинг аччиқ-чучугидан тотиб қайтсанглар, мендан сўнг хўжаликни бошқаришда қийналмасмидинглар», деган маслаҳатни ўртага ташлабди. Маслаҳат йигитларга маъқул тушиб, улар сафарга жўнаб кетишибди. Хуллас, ўғиллар сафардан қайтгач, кўрган-кечирган ва қилган ишлари ҳақида оталарига сўзлаб берар эканлар, тўнғич ўғил даштда, ўртанчаси баланд тоғ доvони тепасида улкан равот бино қилгани, кенжаси борган азим шаҳарларда кўплаб ёру дўстлар топгани ҳақида сўзлаб беришибди. Шунда мўйсафид кенжа ўғилга қараб, сенинг қурган равотинг энг мустаҳкам қўрғон бўлибди, чунки орттирган дўстларининг эшиклари сенинг учун ҳамisha очиқ бўлади, деган экан.

Олти минг чақиримдан иборат қадимги ипак йўли Тан сулоласи ҳукмронлигидаги хитой давлатининг пойтахти Чаньянь шаҳридан бошланиб, Марказий Осиё орқали Венецияга қадар етган. Бу карвон йўлларида энг нодир ва қимматбаҳо ипак матолари олиб борилгани боис у «Ипак йўли» деб ном олган.

Карвон кўрдим туялари бўзлаб келар...

Савдо йўллари устида бино қилинган равоатларнинг сони айниқса осойишталик даврларида мамлакатлар ва йирик шаҳарлараро савдо ва элчилик алоқаларининг кенгайиши натижасида ортиб борган. Улар дашту чўлларда, дарё ёқаларида, даралар оғзида, довонлар остонасида, йирик савдо шаҳарлари атрофида кўплаб қад кўтарган. Масалан, илк ўрта асрларда Исфижоб, ҳозирги Сайрам шаҳри атрофида бир минг етти юзта, қадимги Пойкендда уч мингтагача равоат бўлган. Савдо йўлларида карвонлар қатновини енгиллаштириш мақсадида даштларда сув таъминоти учун равоатлар яқинида сардобалар қурилган. Шаҳар яқинидаги равоатларда эса савдогарлар ва уларнинг юклари учун карвонсарой, хонқо ва меҳмонхоналар бино қилинган. Натижада қадимги равоатлар аста-секин ажойиб меъморий бинолар ва турли хил сув иншоотларидан иборат ўзига хос қароргоҳга айланиб, унинг вазифаси ҳам, номининг маъноси ҳам кенгайган. Эндиликда улар оддий кўноқдан кўра иморату иншоотларига қараб хулоса чиқарилса, карвонсарой, меҳмонхона, қўшхона, кўрғон, хонақо, қароргоҳ каби бошпаналар маъносини англатувчи сермазмун жуғрофий мавзегга айланган.

Масалан, работи Молик — подшо равоати, Мирза равоат — амир еридаги равоат; Равоатхўжа — хўжалар равоати; Хайравот (Харравот) — катта, улкан равоат деган маънони англатган. Бундай равоатлар асосида кейинчалик айрим қишлоқлар пайдо бўлган. Оқравот, Қизилравот, Шўравот, Қумравот шулар жумласидандир. Катта шаҳарлар яқинида жойлашган равоатлар эса, шаҳарга қўшилиб кетиб, унинг маҳаллаларидан бирига айланган. Тошкентдаги Миравот, аслида Мирравот, яъни амир равоати, Қозиравоат — қози равоати, Юнусобод — аслида Юнус равоати, Қурвақобот — Қўриқравоат — яъни қўриқдаги равоат демакдир.

Мамлакатга ёв бостириб кирган даврларда равоатлар ҳарбий чокарлар турадиган қароргоҳга айланган. Х аср Бухоро муаррихи Муҳаммад Наршахийнинг ёзишича, Бухоро қишлоқларининг ҳар бири Пойканд шаҳри атрофида биттадан равоат бино қилган ва улар сони мингдан ошиб кетган. Ёвгарчилик даврларида Пойканд равоатларига бухоролик «ислом ғозийлари» келиб жойлашган.

Қадимги Пойканд шаҳар харобасида олиб борилган археологик тадқиқотлар натижасида унинг атрофида 30 га яқин илк ўрта аср равоатларининг вайроналари қайд этилди ва улардан бирида қазишма ишлари олиб борилди. Бу майдони 75×75 метрли, атрофи қалин девор билан ўралган, қўш дарвозали, марказида каттагина ҳовлиси бўлган тўрт бурчакли кўрғон эди. Ҳовли саҳни бўйлаб унинг тўрт томонида бир, икки ва уч хонали меҳмонхоналар, омборхона, таҳоратхона ва ғуслхона ҳамда ибодатхоналар жойлашган. Милоднинг VIII—X асрларига мансуб Пойканд равоати Буюк ипак йўлида қад кўтарган кўноқлардан бирининг харобасидир. Қадимги равоатларнинг тузилиши, қурилиш материаллари ва услублари, биноларининг жойлашган тартибларини тадқиқ этишда бу иншоот ягона ва нодир ёдгорликлардан ҳисобланади. Бундай иншоотларни ўрганиш, номларини таҳлил қилиш тарихимиз ва маданиятимизнинг йўқолиб кетган зарваракларини тиклаб, ўтмишимизни ўрганиш учун зарур.

Абдулаҳад МУҲАММАДЖОНОВ,
Ўзбекистон ССЖ ФА мухбир аъзоси.

БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИ

ВА ИЛМИЙ

ТАДҚИҚОТЛАР

Бозор иқтисодиётининг энг асосий мезони — нархдир. Нарх ҳар бир корхона маҳсулот тайёрлаб бозорга олиб чиқишидан бошланади. Албатта, мол эгаси бозорга чиқишдан аввал шу маҳсулот тайёр бўлгунча кетган ҳаражатни хомчўт қилиб кўради. Лекин мол бозорда харидорлар орасида ўзининг қандай истеъмол қийматига эгаллигига кўра ҳақиқий баҳосини топади. Шундай шароитда ўзининг истеъмол қиймати билан бозорнинг синчков талабини тўла қондириш муҳим аҳамият касб этади. Акс ҳолда корхоналарнинг инқирозга учраши аниқ. Ана шунинг учун ҳам халқ хўжалиги тармоқларининг, хусусан корхоналарнинг самарали ишлаши ва бозорнинг тинимсиз ўсиб боровчи эҳтиёжи билан биргаликда қадам ташлаши улардан эпчилликни, олдиндан иқтисодий кўра билишликни ва шунга қараб ишлаб чиқариш жараёнини янгиллаш, такомиллаштириш, маҳсулотнинг сифати ва тур жиҳатдан истеъмол қийматига эга бўлганларини тез ишлаб чиқариш аёвсиз рақобатлар жараёнида самарали фаолият кўрсатишга киришилади. Натижада ишлаб чиқаришнинг илмий тадқиқот ва унинг ҳосиласига бўлган эҳтиёжи сезила боради. Ўз ўрнида бундай эҳтиёжлар орқали фаннинг ҳам бозор жараёнига кириши илмий тадқиқот жараёнини қайта қуришга мажбур этади. Бу жараён ҳозирнинг ўзидаёқ бошланди. Техника соҳасида илмий тадқиқот олиб боровчи илмий ва лойиҳачи муассасалар ўз маҳсулотларини шартнома нархи асосида сота бошлашди.

Илмий тадқиқотларнинг бозор иқтисодиёти шароитида самарали фаолият кўрсатишининг ўзига яраша мураккаб жиҳатлари бор. У нималардан иборат? Биринчидан, илмий тадқиқот жараёнига шу пайтгача бунчалик иқтисодий тус берилмаган; иккинчидан, фан билан ишлаб чиқаришнинг самарали иқтисодий муносабатлари ҳам етарлича ўрганилмаган; учинчидан, олиб борилаётган илмий изланишлар назарий маъно касб этса-да, лекин улар халқ хўжалиги тармоқлари ва иқтисодиётда туб ўзгаришлар ясашга йўналтирилган эмас; тўртинчидан, олиб борилаётган изланишлар асосан фаннинг ўз соҳаларини чуқурлаштириш билан чекланиб қолмоқда ва ҳоказо.

Бозор иқтисодиёти шароитида илмий тадқиқот натижалари яққаҳоқимлиги ҳам эътибордан четда қолмаслиги керак, чунки бундай шароитда илмий ечимларга бўлган бозор нархлари жуда юқори бўлиб, фан-техника тараққиётига тўсқинлик қила бошлайди.

Биз фан ечимларини харид қилиш борасида тажрибага эга эмасмиз. Шунинг учун ҳам бошқариладиган бозор иқтисодиёти шароитида фан билан ишлаб чиқаришни боғловчи воситачи зарур. Шундай вазифани, фикримизча, жумҳурият Режалаштириш қўмитаси қошидаги фан бўлими бажариши, яъни ўз зиммасига олиши керак. Ушбу бўлим ишлаб чиқарувчиларнинг эҳтиёжларини ўрганиб, илмий муассасаларга етказиши ва фан ечимларини ишлаб чиқарувчиларга сотишни ташкил қилади. Бозор иқтисодиёти шароитида ким ошди савдоси (аукцион)дан ҳам кенг фойдаланиш керак.

Бозор иқтисодиёти илмий тадқиқотлар натижалари сифатли бўлишини ва мавжуд технология жараёнига имко-

ни борича мос келиши ёхуд дунё стандарти даражасида бўлиши керак. Бунинг учун илмий муассасалар моддий-техника негизини тараққий эттириш учун маблағ билан таъминланиши ва ходимлар малакаси муттасил ошириб борилиши лозим. Илмий ечимларни сотишдан келадиган фойда ана шу маблағ манбаидир.

Маълумки, илмий тадқиқот учта тармоқда — яъни жумҳурият Фанлар академияси, тармоқ илмгоҳлари ва олий ўқув юртларида олиб борилади. Илмий тадқиқотларнинг ана шундай табақаланиши ва илмий кучларининг бўлиниши халқ хўжалиги тармоқларининг фан-техника тараққиётида шу давргача илгари силжишни таъминлаётгани йўқ; олиб борилаётган илмий изланишлар ишлаб чиқаришга татбиқ қилинганда ҳам бирон-бир ижобий натижа бермаётир. Чунки улар орасида рақобат йўқ. Албатта, бир тармоқ бўйича битта ташкилот илмий иш олиб борса, қандай рақобат бўлиши мумкин. Уч тармоқ илмий тадқиқотчилари орасида рақобатни йўлга қўйиш ва бу жараёнга олий ўқув юртларидаги талабаларни ҳам жалб қилиш мақсадга мувофиқдир. Олий ўқув юртлари тажриба-синов корхоналарини ташкил қилиши ва ривожлантириши даркор. Бунинг учун давлат манбалари, хўжалик шартномалари, яратилган илмий ечимларни ишлаб чиқаришга сотишдан олинган маблағлар жалб қилинади.

Фикримизча, олий ўқув юртлари негизда ташкил этилажак корхоналар малакали муҳандислар етиштиришга ҳам катта имконият очиб беради.

Ҳозирги вақтда тармоқ илмий тадқиқот ташкилотлари фанлар академиясига нисбатан йирик моддий-техника негизига эга ва уларнинг тажриба-синов корхоналари анча ривожланган, лекин уларда чуқур назарий-илмий тадқиқотлар олиб борилмайди. Шунинг учун ҳам улар ўз тармоқларидаги корхоналар учун мосламалар ишлаш, ишлаб турган дастгоҳларни такомиллаштириш билан шуғулланадилар. Чуқур назарий-илмий тадқиқотларнинг йўқлиги туфайли улар ишлаб чиқариш жараёнларида туб ўзгаришлар қилиш имконига эга эмас. Чуқур назарий-илмий ва амалий тадқиқотларни бир-бирига яқинлаштириш эса ҳозирги шароитда рақобатга дош бера олувчи кучли илмий ечимларни яратиш имконини беради.

Кейинги йилларда фан-техника тараққиёти борасида бир қанча тадбирлар ишлаб чиқилди, аммо улар ишлаб чиқариш жараёнларини такомиллаштириш ва замонавий асбоб-ускуналар билан қайта жиҳозлаш муаммоларини ҳал қила олмади. Ҳаттоки хўжалик ҳисоби бир қарашда корхоналарнинг фойда олишга қизиқишини орттирди, лекин у дастгоҳларни янгилаш ҳисобига эмас, балки маҳсулотнинг кўринишига арзимаган ўзгариш киритиш ҳисобига бўлди.

Шунинг учун ҳам ишлаб чиқарувчиларнинг илмий тадқиқотлар натижаларига бўлган талабини ошириш даркор. Корхоналарда бошқача йўл билан қўлга киритилаётган фойдадан олинмаган солиқларни кўпайтириб, замонавий дастгоҳларни ўрнатиб, жаҳон талабларига мос маҳсулотлар ишлаб чиқаришдан келадиган фойдадан олинмаган солиқларни камайтириш мақсадга мувофиқдир.

Маълумки, ҳозирги бизнинг хўжалик юритишимиз режа асосида олиб борилади ва ана шу режани бажариш асосини миқдор кўрсаткичи ташкил қилади. Ундан кейинги ҳамма моддий ва маънавий рағбатлантиришлар ҳам шунга мувофиқ равишда олиб борилади. Бу эса иқтисодиётимизга катта путур етказди: сифатни бир чеккага сўриб қўйди, натижада ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ўсувчан талабни қондиrolмай қолаётир. Бозор иқтисодиёти шароитида эса бунинг акси бўлади ва ҳар бир ишлаб чиқарилган маҳсулот биринчи навбатда сифат кўрсаткичлари билан баҳоланади. Шунинг учун ҳам илмий тадқиқот ечимлари биринчи навбатда шу кўрсаткични ҳал қилиши ҳисобга олиниши керак.

Бозор иқтисодиёти шароитида илмий тадқиқот натижаларига харид нархларини белгилаш муҳимдир.

Бунинг асосини таннарх ташкил қилади, чунки таннархни аниқламай туриб, нархни белгилаш мумкин эмас. Илмий тадқиқотлар жараёнида таннархни аниқлашнинг

ўзига яраша мушкулликлари бор, чунки бир мавзудан бир қанча ечим келиб чиқиши ва бир бўлимдаги ходимлар уларнинг бир нечасида иштирок этиши мумкин. Шу шароитда ҳар бир ечимнинг таннархини ва ундан келиб чиққан ҳолда харид нархини белгилаш услубини ишлаб чиқиш тақозо этилади.

Бозор иқтисодиёти шароитида тадқиқотларнинг «фан — ишлаб чиқариш» мuddатини қисқартириш, ечимларни ишлаб чиқаришга татбиқ қилиш ва фан-техника тараққиётини тезлаштиришга қўшадиган ҳиссасига кўра рағбатлантирувчи солиқлар белгилаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Илмий тадқиқотларни ривожлантириш ва халқ хўжалигини такомиллаштиришда чуқур назарий (заминдор) тадқиқотлар олиб бориш катта аҳамиятга эга, чунки у амалий тадқиқотлар олиб боришга озуқа беради, бусиз фан ўз моҳиятини йўқотади.

Агар биз бозор иқтисодиёти эҳтиёж ва ўлчамлари нуқтаи назаридан ёндашадиган бўлсак, бундай изланишлар бозорда баҳоланмаслиги мумкин, чунки уларнинг кўпи амалий тадқиқотлар босқичини ўташи учун вақт талаб этилади. Шунинг учун ҳам биринчи навбатда илмий ташкилотларда чуқур назарий ва амалий тадқиқотларнинг нисбатини ишлаб чиқиш зарур. Жумҳуриятимиз тўла иқтисодий мустақилликка эришган ва бозор иқтисодиёти шароитида ҳам барибир чуқур назарий-илмий тадқиқотлар ривожланиши ва улар жумҳурият пул манбаидан таъминланиши керак. Бунинг учун жумҳурият миқёсида махсус дастур ишлаб чиқилиб, илмий тадқиқотни давлат манбаларидан маблағ билан таъминлаш режаси тузиб чиқилиши лозим. Лекин, барибир амалий тадқиқотларнинг натижалари бозорда сотилар экан, улардан келган фойданинг муайян қисми назарий тадқиқотларни ривожлантириш ва уларни амалга оширувчи илмий-техник ходимларни моддий рағбатлантириш учун фойдаланилади.

Бозор иқтисодиёти шароитида чет мамлакатлар билан патент ва лицензиялар савдоси ҳам муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, илмий тадқиқотлар жараёни учун асбоб-ускуналар сотиб олиш ва ўзларининг илмий ечимларини сотиш илмий тадқиқотларнинг самарали ривожланишида муҳим омилга айланиши керак. Бунинг учун Фанлар академияси, хусусан илмий ташкилотлар ўз валюталарига эга бўлишлари лозим, бунга фақатгина иқтисодий мустақиллик имкон яратади ва улар бозор иқтисодиёти шароитида эркин рақобат қила оладилар.

Маълумки, жумҳуриятимиз мамлакатнинг асосий пахта етиштирадиган минтақаси ҳисобланади ва 70 фоизга яқин хом ашёни етказиб беради. Бу хом ашёнинг маълум қисми чет элларга ҳам сотилади.

Лекин ана шу сермеҳнат соҳани техника билан таъминлаш йиллар давомида оқсаб келмоқда. Агар чигитни экиш, қатор ораларини ишлаш жараёнлари техник жиҳатдан бир оз ҳал қилинган бўлса, йиғиштириб олиш муаммоси ҳали тўла ҳал қилинмаган. Бундай техниканинг илмий ечимларини олиб борадиган олим ва муҳандислар тарқоқ ҳолда иш олиб бормоқдалар, натижада пахта териш техникасини такомиллаштириш ишлари жуда секинлик билан кечаяпти. Шу ишларни тезлаштириш учун бирдан-бир асосий йўл йирик илмий ташкилот яратишдан иборатдир. Ахир мамлакатимизда самолёт яратиш соҳасида шундай тажриба бор-ку! У ташкилот илмий-лойиҳалаш, тажриба-синов корхоналарини ўзига бирлаштириши лозим. Агарда шу иш амалга оширилмаса, бозор иқтисодиёти шароитида пахта етиштирувчи хўжаликлар ҳозирги ишлаб чиқарилаётган техникани олмай қўяди.

Навбатдаги йирик муаммолар ва уларнинг ечимларини эса биз қадам қўяётган бозор иқтисодиёти шароити кўрсатиб бериши муқаррардир.

Миразиз МАЪРУФОВ,
Зайниддин ХУДОЙҚУЛОВ,
ЎзССР ФА Иқтисод институтининг
илмий ходимлари, иқтисод фанлари
номзодлари.

АГАР БОЛА ШАЙТОНЛАСА

Аср поёнига келиб барча соҳада бўлгани каби тиббиёт фани олдида ҳам муаммоларнинг сони йил сайин ортиб бормоқда. Булар қаторида энг аввал турли хавфли хасталикларни, жумладан болалардаги тутқаноқ хасталигини айтиб ўтиш мумкин.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти келтирган маълумотларга кўра, иқтисодий ривожланган мамлакатларнинг ҳар 1000 аҳолисидан 6—8 кишида тутқаноқ касали учраб экан. Иттифоқимизда 1000 кишидан 10 киши шу касалликка чалинган.

Болаларда эса бу дард катталарга нисбатан 4 марта кўпроқ учрайди. Хўш, шундай экан, тутқаноқ қандай касаллик, унинг келиб чиқишига нималар сабаб бўлади, деган савол туғилиши табиий.

Бундай беморларнинг кўпайишига энг асосий сабаблардан бири, турли кимёвий моддаларнинг турмушимизга борган сари чуқурроқ кириб бораётганлигидадир.

Баъзи расмий маълумотларга қараганда, бир гектар майдондаги ғўзани етиштириш жараёнида 30 килограмм олтингургурт, 2 килограмм қатрон, 20 килограмм хлорат магний, 200 килограмм минерал ўғитлар солинар экан.

Пахта далаларида ишлайдиганларнинг асосини ташкил этувчи хотин-қизлар вужудига ҳаво, сув, озик-овқат билан кирган кимёвий моддалар ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди. Бундай аёллардан эса соғлом фарзанд туғилиши дарғумон. Шунинг оқибатида кейинги йилларда жумҳуриятимиз бўйича майиб-мажруҳ, ногирон болалар туғилиши бир неча фоизга ошди.

Иккинчи муҳим сабаблардан бирини қуйидаги омиллардан топиш мумкин. Жумҳуриятимиз ҳудудида жойлашган 850 та саноат корхонасидан айримларидагина чанг-тўзон, газ чиқиндиларини ушлаб қоладиган қурилмалар мавжуд. 52 фоизда эса бундай қурилмалар йўқлиги туфайли, азот, олтингургурт оксидлари, углеводородлар, ис газы, чанг ва бошқа хил заҳарли кимёвий бирикмалар ҳавони ифлослантирмоқда. Бундан ташқари, айрим лабораторияларда радиоактив изотоплар билан ишлаш қоидаларига амал қилмаслик, улар чиқиндисини эҳтиётлаб сақламаслик натижаси ноҳуш оқибатларга олиб келмоқда. Натижада энг аввал унинг «таъми»ни бундай корхоналар, лабораториялар теварагида истиқомат қилаётган аҳоли татиб кўрмоқда.

Баъзи ҳолларда биз, шифокорлар ҳам айбдор саналамиз. Ҳар қандай дори-дармон фойдалиги билан бирга, маълум даражада бошқа аъзога сал-

бий таъсир қилиши мумкинлигини унутмаслигимиз лозим. Афсуски, ҳозирда шифокорларимизнинг беморга бир йўла талай хил дори-дармон тавсия қилиши оқибатида бемор танасининг аллергияга нисбатан мойиллиги ошиб бормоқда. Бундай сабаблар шайтонлаш ҳолатининг тезроқ юзага чиқишига туртки беради, холос.

Шунингдек, кўпчилик ҳомиладор аёллар врач маслаҳатисиз ўз билганларича дори истеъмол қиладилар. Бу ҳолат айниқса ҳомиладорликнинг 1—3-ойларида ёмон оқибатларга, яъни ҳомилада юрак, буйрак касалликлари, қўл ва оёқларнинг ривожланмай қолиши, асаб системасида турли ўзгаришларга олиб келади. Бундай бола туғилганидан сўнг бош мия олий фаолияти ташқи муҳитнинг салбий таъсирига сезувчан бўлиши туфайли ҳар бир ноҳуш таассурот оқибатида шайтонлаш ёки тутқаноқ касаллиги ривожланиши осонроқ бўлади.

Кўпчилик ўйлаганидек шайтонлаш ва тутқаноқ айни бир касаллик эмас.

Шайтонлаш — бирор бир касаллик белгиси бўлиб, бош мияга тааллуқли бирор функционал ёки органик ўзгаришлар туфайли содир бўладиган ҳолатдир. Кейинги пайтларда шайтонлаш дардининг тури кўпайганлиги кузатилмоқда. Бу ҳолат хуружсимон тутиб, бола бирдан эс-ҳушини йўқотади, кўкариб, қўл, оёқ, юз мускуллари тиришиб, тортишади, баъзан чангак бўлиб қолади, оғзидан оқ кўпик (бола тилини тишлаб олган бўлса, қонли кўпик) келади. Бола беихтиёр сийиб юборади. Бир неча дақиқадан сўнг ўзига келади ва бўшашиб уйқуга кетади. Уйқудан тургандан кейин эса ҳеч нарса билмагандек юраверади.

Маълумки, баъзи бир болалар тана ҳарорати меъёрдан бир оз кўтарилиши билан шайтонлаб қолади. Бунга бола танасининг ташқи муҳит ўзгаришларига мослашмаганлиги, мия фаолиятининг тўла-тўқис такомиллашмаганлиги сабаб бўлади. Хасталикнинг бундай хуружлари фақат бир марта бўлиб, кейинчалик қайталанмаслиги ҳам мумкин. Акс ҳолда эса бундай хуружлар боланинг ҳар сафар иссиғи кўтарилганда такрорланиб, сурўнкали ҳолга ҳам ўтиб кетиши мумкин. Баъзан бундай хуружлар наслиб бўлади.

Болаларда шайтонлашга ўхшаган яна бир касаллик тури — спазмофилия жуда кўп учрайди. Бу касалликнинг асосий сабабчиси қондаги кальций миқдорининг меъёридан камайиб кетишидир. Бу асосан раҳит касали билан оғриган 2—3 ёшли болаларда кўп учрайди. Касаллик мавсумий характерга эга бўлиб, айниқса баҳор

ойларида кучаяди. Спазмофилиядаги шайтонлаш ҳолатида дастлаб бола ҳушидан кетади, ранги ўзгаради, тана мускуллари бирин-кетин уча бошлайди, бола бошини орқага ташлаб ётади. Лаблари кўкариб, оғзидан сўлак оқади. Бундай ҳолат бир кунда 5—6 марта қайталаниб, узоқ вақтгача давом этиши мумкин. Шу пайтда ёрдам кўрсатилмаса, бу ноҳуш оқибатларга олиб келиши, боланинг бирдан нафас олиш ва юрак фаолияти тўхтаб қолиши ҳам мумкин.

Энди тутқаноқ ёки эпилепсия касаллигига келсак, бу сўз юнонча бўлиб «тўсатдан йиқилиш» деган маънони англатади.

Тутқаноқ касаллиги тўғрисида Гиппократ ҳам маълумот берган. Эпилепсия — тутқаноқ терминини эса биринчи бўлиб тиббиётда Абу Али ибн Сино қўллаган.

Эпилепсия касаллиги қандай ҳолларда ривожланади! Биз юқорида болаларда учрайдиган шайтонлаш ҳолатининг бир неча турини айтиб ўтдик. Мана шу ҳолларда ота-она боласини мутахассис шифокорга кўрсатиши ёки уларнинг тавсияларини бепарволик билан чала-чулла бажаришлари оқибатида шайтонлаш эпилепсияга ўтиб кетиши мумкин. Эпилепсияда тутқаноқ тутиши билан бирга бола кайфияти тез-тез ёмон бўлиб туради, уларнинг аксарияти бадқовоқ, тез таъсирланувчан, баъзан серзарда, гинани унутмайдиган, қасоскор бўладилар.

Эпилептик тутқаноқ одатда тўсатдан ва бирор сабабсиз юзага келади. Бемор ҳушини йўқотиб, ҳамма мускулларида тиришиш зўрайганлиги туфайли йиқилади. Шунингдек, товуш мускуллари ҳам қисқаради, бемор йиқилаётиб қаттиқ чинқиради, қўл ва оёқ, гавда мускуллари ҳам тарангашади. Кўп ўтмай, оёқ ва қўл мускуллари бўшашиб боради. Беморнинг юзи оқаради, кейин кўкимтир рангга киради, кўз қорачиқлари кенгайиб, ёруғлики сезмайди. Бемор оғзидан қон аралаш кўпик чиқади. Кейин мускуллар бўшаши ва бемор ухлаб қолади. Хуружлар кўпинча кундузи, баъзиларда эса кечаси тутади.

Бемор уйқудан тургандан сўнг ўз хуружи ҳақида ҳеч нарса билмайди. Хуруж тутганда бемор тилини тишлаб олмаслиги учун, оғзини сал очиб, бир парча мато билан ўралган шпатель ёки қошиқ бола жағи орасига қўйилади. Бу мақсадда ёғоч қошиқ ишлатиб бўлмайди, чунки бемор уни тишлаб синдириши, натижада қошиқ синиқлари томоққа тиқилиб қолиши, сўнг нафас ололмай қолиши мумкин.

Бемор шайтонлаганда қўли, оёғи, тана мускулларининг қаттиқ қисқариши туфайли жуда беҳол бўлиб қолади, шунинг учун хуруждан сўнг унга бир чой қошиқда 1% ли бром эритмасидан ичириш керак.

Беморнинг оғзига йиғилган сўлак ёки кўпик нафас йўлларида кетиб қо-

Давоми 13-бетда.

«ШАРҚ» ШИФОСИ

Мадияр САЛОВ,

ЎзССЖ Соғлиқни сақлаш вазирлигининг хўжалик ҳисобидаги «Шарқ» жумҳурият халқ табибати марказининг бош шифокори.

Ер юзида инсон пайдо бўлибдики, у билан бирга хилма-хил касалликлар ҳам вужудга келди. Башарият тараққиёти дард кўзғовчи беҳисоб омиллар қуршовида кечди. Инсонни касалликлардан сақлаш учун эса истеъдодли халқ табиблари етишиб чиқди. Минглаб йиллар мобайнида табобат бой тажриба тўплаб, авлоддан авлодга узатиб келди. Теварагимизда экологик танглик юз бераётган, қишлоқ хўжалигида хилма-хил заҳарли кимёвий моддалар кўплаб ишлатилаётган, саноатнинг зарарли чиқиндилари тўғридан-тўғри дарёларга оқизилаётган ҳозирги даврда халқ табобатига эҳтиёж айниқса кучли. Бу ёқда десангиз, касаллик кўзғовчи шунча омил гўё етмагандай замонавий медицина ҳам ўзининг кимёвий дори-дармонларини қўшиб турибди. Маълумотларга кўра, Оврүпода касалликларнинг 20 фоизга яқини дори-дармонлар туфайли экан.

Халқ табобатининг медицинадан афзал жиҳатларидан бири шундаки, даволаниш, овқатланиш, дам олиш ва ишлашда кишининг мизожини ҳамisha инobatга олади. Зотан, дори-дармоннинг қуввати иқлимга боғлиқ ҳолда ўзгаради ва бемор мизожига қандайлигига қараб унга ҳар хил таъсир кўрсатади. Чунончи, Муҳаммад Акбар Арзонийнинг XVII аср поёнида битилган «Мужарработи Акбар» («Акбарнинг синалган воситалари») асарига кўрсатилишича, айиқтовоннинг табиатини баҳолашда ҳинд ва юнон табиблари ўртасида тафовут мавжуд: ҳиндлар уни тўртинчи даража совуқ мизожли деб билишса, юнонлар аксинча, тўртинчи даража иссиқ мизожли деб билишади.

ХАЛҚ ТАБИБЛАРИНИНГ ТАШХИС УСУЛЛАРИ

Халқ табиблари ташхис қўйишда (касалликни аниқлашда) мавжуд тиббий асбобларнинг маълумотидан ташқари томир уриши, кафтдаги чизиқлар, тақдирнома ахбороти ва масофадан туриб олинувчи тиббий ҳиссиёт маълумотларидан ҳам фойдаланишади.

Беморни халқ табобати усулларида даволашга киришишдан аввал унинг мизожига аниқлаб олинади. Мизож— муайян кишининг ўзигагина хос бўлган, барқарор табиатдир, у вақти-вақти билан ўзгариб, қўшимча хусусиятларга ҳам эга бўлиб боради. Бундан ташқари, бемор баданининг текширилаётган пайтдаги аҳволи ҳам эътиборга олинади.

Мизожни белгилашда бемор баданида устун келувчи моддани аниқлаб олиш муҳим. Модданинг тўрт унсуридан бирини аниқлаш белгилари эса шунчалик кўпки, тажрибали табиб уни энг заиф кўринишларида ҳам пайқай олади. Масалан, қон кўпайиб кетганининг белгилари бадандаги оғирлашув ҳисси, кўз томирларининг қизиллиги (буни аниқлаш учун пастки қовоқ сал очилса кифоя), юз қизиллиги ва ҳуснбузар тошиб кетиши, маъюслик, сезгилар сусайиши, айниқса эрталаблари оғизда ширин таъм сезиш, қизил гул, олов каби қизил рангли нарсаларни туш кўравериш ва ҳоказолардан иборат.

Бадан, юз, кўз оқи сарғайиб кетиши, оғиз ва бурунда аччиқ таъм сезиш, кўнгли айнаши, олов ва умуман сариқ рангли нарсаларнинг тушга киравериши сафро ортиб кетганидан дарак беради.

Лимфа кўпайиб кетганининг белгилари эса бадан, юз оқариб, сўлак кўпайиши, айниқса эрталаблари оғиз бемаза бўлиши, ташналик йўқолиши, ланжлик, уйқу босавериши,

ҳолсизлик, сезгилар сусайиши, дарё, денгиз, умуман, сувни туш кўравериш ва ҳоказолардан иборат.

Бадан қуруқлаб, тери қорамтир-кўкиш тусга кириши, оғизда нордон таъм сезиш, иштаҳасизлик, ошқозон санчиши, бўлар-бўлмас фикрлар ғужғон ўйнаб, алмойи-жалмойи тушлар кўравериш савдо ортиб кетганини кўрсатади.

Ташхис қўйилиб, касаллик сабабчиси, яъни у ёки бу аъзо ёхуд системага (айтайлик, мия, юрак, жигар, овқат ҳазм қилиш аъзоларига) нисбатан қайси модда тўлиқ, асосан ёки бошқа модда билан биргаликда кўпайиб кетгани аниқланганидан кейин табиб йил фасли, беморнинг ёши ва мизожини назарда тутган ҳолда бирон муолажа усулини ёхуд бир нечасининг мажмуини танлайди.

Халқ табобатининг анъанавий муолажа усулларида асосийлари

1. Игна билан даволаш.
 2. Электр билан даволаш (электр токини нуқталарга таъсир қилдириб даволаш).
 3. Куйдириш.
 4. Нуқтавий уқалаш (қуюн томирларни уқалаш).
 5. Масофадан уқалаш.
 6. Оддий уқалаш.
 7. Гипноз ва суггестия билан даволаш.
 8. Мануал терапия (ходимлар уқалаш).
 9. Аутотренинг ва гетеротренинг.
 10. Мизожга боғлиқ ҳолда овқатланишни тартибга солиш (муайян парҳез тайинланади ёхуд ичимлик ичишнинг миқдори ва таркиби ростланади).
 11. Наботот, ҳайвонот ва маъдандан тайёрланган дори-дармон буюрилади.
 12. Баданинг турли жойларини кесиб қон олиш.
 13. Қон олувчи сопол идиш ишлатиш ёки зулук солиш.
 14. Лаппак қўйиш.
 15. Малҳамдори суртиш ёки боғлаш.
 16. Малҳам қўйиш.
 17. Муайян суюқликларда тез-тез ёхуд вақти-вақти билан ювиниб туриш.
 18. Кўз, қулоқ, бурунни чиниқтириш.
 19. Ҳид билан даволаш (муайян суюқ, қаттиқ ва газсимон дори ёхуд бўғзи тор, туби кенг идишдаги дорининг буғи ҳидлатилади.)
 20. Муайян суюқ дориларнинг буғини бутун баданга ёинки маълум қисмига юбориш.
 21. Иситувчи воситалар ва иссиқ (қум, туз каби) моддалар билан даволаш.
 22. Хилма-хил мой суртиш.
 23. Муайян таркиб ва ҳароратдаги сувда чўмилиш ёки ўтириш.
 24. Қўл ва оёқлар учун ванна олиш.
 25. Ҳуқна қилиш.
 26. Физиотерапия муолажалари билан даволаш.
- Ҳамма бало шундаки, 72 йил мобайнида мамлакатимизда халқ табобатининг ана шу ва бошқа хил усуллари ноҳақ топталди, йўқотиб юборилди. Халқ табобатининг минг йиллар давомида мисқоллаб йиғилган бой тажрибаси ҳар қандай йўл билан қатағон этилди.

ЎзССЖ Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳузуридаги халқ табобатининг анъанавий муолажа усуллари бўйича даволовчи «Шарқ» жумҳурият шифохонасида дори-дармонни қўлламаган ҳолда қуйидаги касалликларни даволашда яхши натижаларга эришмоқдамиз:

«Шарқ» шифохонасида ўнлаб касалликлар халқ табобатининг ўнлаб усуларида кафолот билан даволанади. Бош шифокор М.Салоев беморларга шу ҳақда маълумот берапти.

1. Қон босими ортишининг I—II даражалари.
2. Юракнинг ишемик касалликлари, стенокардия (қон айланиши бузилмаган ва инфаркт бўлмаган ҳолларда), ўсмирлардаги кардиопатия.
3. Бош оғриғи, бош айланиши, мигрень.
4. Невроз, неврастения.
5. Умуртқа поғонаси касаллиги.
6. Неврит, невралгия.
7. Аллергик тери касалликлари ва аллергиянинг бошқа турлари.
8. Аллергик ренитлар.
9. Сурункали гастрит, гастродуоденит, қуланж.
10. Сурункали гепатохолецистит.
11. Бачадон ортиғининг сурункали яллиғланиши.
12. Эркаклардаги жинсий заифлик.
13. Простатит.
14. Кексалик билан боғлиқ бўлган кўз қуввати сусайиши.
15. Соч тўкилиши.
16. Псориаз.
17. Хоҳишига қараб беморни оздириш, семиртириш, бўйини ўстириш мумкин ва ҳоказо.

Бизнинг мамлакатимизда муолажа бепул ҳисобланади, бироқ бу нотўғри тушунча. Дунёда бепул нарсанинг ўзи йўқ. Иқтисодий тизимдаги чалкашликлар оқибатида соғлиқни сақлаш учун ажратилаётган маблағлар кутилган иқтисодий самарани бермаётир. Худди шунингдек, маориф ва ҳуқуқ тартиботи учун ажратилаётган маблағлар ҳам кутилган натижага олиб келмаяпти. Шу боис соғлиқни сақлаш соҳаси айрим мутахассисларнинг порахўрлиги, сурбетлиги, бағритошлиги ва энг хавфлиси — билимсизлиги кун сайин газак олиб кетаётир.

Ҳар бир фуқаронинг осойишталиги учун биринчи галдаги зарурий нарсалар ҳақиқий маълумот олиши, соғлиғи сақланиши ва тиббий хизмат кўрсатилишидаги сифатли кафолот ҳамда ўзи ва оиласининг ҳуқуқий муҳофазасидан иборатдир. Бу учала омил ўзаро боғлиқ, шу сабабли ҳам бу ҳолларда иқтисодий муаммоларнинг тўғри ҳал этилиши ижобий натижа бериши мумкин. Бу муаммоларни тўғри ҳал этиш учун эса мен қуйидаги таклифларимни ўртага ташламоқчиман.

Авваламбор, маориф хусусида. Мамлакатимиз хўжалик ҳисобига ва ўз-ўзини маблағ билан таъминлашга ўтаётган шароитда маориф ҳам бу жараённинг узвий бир қисмидир. Шундай экан, ўқиш-ўқитиш ишларини яхшилаш учун ўрта мактабда ҳар бир дарс учун муайян ҳақ белгилаш керак деб ҳисоблайман. Мактабда ишловчи ўқитувчилар ўқувчиларнинг ота-онаси билан шартнома тузишлари ва унда дарсни мунтазам ва сифатли ўтиш учун ота-она олдида мажбурият олишлари лозим.

Ўз навбатида ота-она ҳам ўрта мактабда ўтиладиган дарс қийматини узлуксиз тўлаб туриши зарур. Тўланган пул учун мактаб директоридан тилхат олгач, ота-она фарзандла-

рининг ўқишига тўланган ҳақни ишхонасидан қайтариб олади. Ана ўшанда дарслар учун жамики харажатни давлат тўлаган бўлади-ю, лекин ота-она киссаси орқали тўлайди. Ота-онанинг назоратини кучайтиришда ўқитувчиларни фақат шу йўл билангина қизиқтириш мумкин. Қарабсизки, маориф соҳасидаги назорат ташкилотларининг ходимлари ҳам қисқариб, жамиятимиздаги текинхўрлар сони камаяди.

Ҳозирги кўринишда тиббий хизмат ўзини оқламайди, келгусида ҳам оқлаши қийин. Аҳолига тиббий хизмат кўрсатишнинг бошқача шаклини — оилавий шифокорни жорий этиш даркор. Ҳар бир оила аъзоларининг сонига қараб оилавий шифокорга ҳар ойда муайян ҳақ тўлаб турмоғи лозим. Ҳар бир оила шундай шифокор билан шартнома тузиш имконига эга бўлиши керак. Оилавий шифокор шу оила аъзоларининг соғлиғи учун туну кун масъул бўлади. Зотан, шошилич суратда чақирилган тиббий тез ёрдам хизматининг ходими ўткир ва номаълум хуружлар пайтида касалликни тўғри аниқлашга қийналиши сир эмас.

Умуман, тиббий хизмат ҳамма ерда пулли бўлмоғи зарур. Шифокор хизмати учун муайян ҳақ олиб, беморга шу ҳақда тилхат беради. Беморнинг ишхонаси эса тиббий хизмат ва муолажа учун сарфланган харажатни қайтариши даркор. Фақат шу ҳолдагина аҳолининг соғлиғини сақлашда сифат учун масъулият ҳисси пайдо бўлиши мумкин. Масаланинг шу тарзда қўйилиши фуқаро соғлиғини сақлаш бўйича маҳаллий ҳокимият муассасаларининг раҳбарларида масъулият ҳиссини оширади. Бепул тиббий хизмат хўжалик ҳисобига ўтказилган тақдирдагина соғлиқни сақлашга ажратилган маблағ юқори самара бера олади. Тиббиётда у бепуллиги оқибатида юзага келган порахўрлик, сурбетлик каби иллатлар соғлиқни сақлаш соҳасида хўжалик ҳисоби жорий этилиши биланоқ ўз-ўзидан йўқолиб кетади.

Ана ўшанда назорат қилувчи муассасаларнинг ходимлари ҳам мумкин қадар қисқаради, муолажанинг янги усулларини жорий қилиш осонроқ кечади. Мана, бир мисол. 40 ёшдан кейин кишиларнинг 60 фоизда умуртқа поғонаси касаллиги, радикулит, юрак касалликлари турли кўринишда бошланади. «Фан ва турмуш»нинг ўтган сонига «Халқ табобати» номли мақоламизда битта беморнинг даволаниши учун давлат ўртача 2160 сўм сарфлашини ҳисоблаб чиққандик. Лекин бу масаланинг фақат иқтисодий томони, холос. Унинг яна муолажа сифатига боғлиқ ҳолда сиёсий, маънавий, ахлоқий, ижтимоий жиҳатлари ҳам бор.

Аҳолининг ҳуқуқий ҳимояси ҳам улкан аҳамиятга эга. Тўғри, ҳамма ерда маҳалла миршаблари бор. Бироқ улар шу маҳаллада юз бераётган хонадон ўғирликлари ва бошқа хил жиноятлар учун фуқаро олдида ҳеч қандай масъулиятга эга эмас. Бинобарин, соғлиқни сақлаш бўйича оилавий шифокор бўлиши сингари ҳуқуқ муҳофазаси бўйича ҳам оилавий ҳуқуқшунос бўлиши мақсадга мувофиқдир. У оила аъзоларининг фуқаролик ва ҳуқуқий ишларини, шунингдек, олди-сотдини олиб боришга, мерос муаммоларини ҳал этишга шахсан масъул бўлади. Бунинг учун эса оилавий ҳуқуқшунос билимли ва ҳалол бўлиши, хизмати учун ҳар бир оиладан шартнома асосида муайян ҳақ олиб туриши лозим.

Маҳалла миршаби ҳам ҳар бир оила билан шартнома тузиши ва фуқароларнинг мол-мулки дахлсиз бўлиши учун масъулиятни зиммасига олиши керак. Ана ўшандагина одамлар уй-жойларидан кўнгиллари тўқ бўлиб, хотиржам ишлай оладилар.

Дастлабки қарашда оилавий ўқитувчи, ҳуқуқшунос ва миршабнинг соғлиқни сақлашга алоқаси йўқдай туюлиши мумкин. Бироқ бундай бир ўйлаб кўрайлик: соғлиғимизнинг асоси аввало хотиржамлигимизда эмасми? Фарзандларининг мактабдаги ўқишидан кўнгил тинч одамнинг меҳнат унумдорлиги юқори бўлишидагина эмас гап. Оилавий ҳуқуқшунос ва миршаб жиноятларнинг илдизига болта уришида ҳам эмас. Гап аввало шундаки, таклиф этилаётган бу тадбирлар ҳозирги серғалва, нотинч замонда кишиларни хотиржам қилиб, асабийликни йўқотади, бу эса сиҳат-саломатликни сақлашга бевосита боғлиқдир.

ЛЕНИН БИЗ БИЛГАН «ФАРИШТА»МИ?

Мамлакатимизда мана, 6-йилдирки, қайта қуриш давом этаётир. Ижтимоий ҳаётимизнинг бирор бир соҳаси йўқки, унга танқидий кўз билан қарамаётган, янгича фикрлаш асосида ўз муносабатимизни билдирмаётган бўлсак. Ленин ва ленинизм ҳам бундан истисно эмас. Бундан бир-икки йил илгари Владимир Лениннинг назарий-илмий меросига танқидий назар қарашни умуман тасаввур ҳам қилиб бўлмасди, бундай ишга қўл урганларни ақлдан озганлар ёки «халқ душманлари» қаторига қўшиб қўйиш ҳеч гап эмасди. Демократия ва ошкоралик шамоли гуркирагани сайин сиёсий тузумни такомиллаштириш, туб иқтисодий ислоҳот томон шахдам қадам ташлаб борганимиз сари бунинг нечоғли хато эканлигига ишонмоқдамиз.

Ленинизмга баҳо берганда, биз ҳозирги назариётчи олимлар дунёсида бир-бирига қарама-қарши бўлган икки хил ёндошув борлигини кўрамиз. Марказий телевидениеда шу мавзуда махсус давра суҳбати уюштирилганлиги ҳам фикримизни тасдиқлайди. Бир хил тоифадаги олимлар Ленин фаолиятидан ва унинг дунёқарашидан фақат салбий томонларни бўрттириб кўрсатишса, иккинчи хиллари умуман Ленинни хато қилмайдиган бенеуқсон, «илоҳий» шахс қилиб кўрсатмоқчи бўладилар. Биз ҳар иккала ёндошувни ҳам ҳақиқатдан йироқ деб ҳисоблаймиз. Шу ўринда ўзимизнинг шахсий мулоҳазамиз сифатида таъкидламоқчимиз: дунёдан ўтиб кетганлар билан «ҳисоб-китоб» қилишимиз умуман ахлоқ-одоб доирасига сиғмайди.

Халқдаги «Хато қилмайдиган фақат Оллоҳнинг ўзидир», «Ойда ҳам нуқсон бор» деган нақллар бекорга айтилмаган. Шу боисдан ҳам биз Ленин фаолиятига, ленинизмга ҳақоний нуқтаи назардан ёндошиб баҳолашимиз керак. Аввало Ленин ҳеч хато қилмаган, бенеуқсон шахс бўлган, деган хулосалар тўғрими! Ленин ҳам ким бўлишидан қатъи назар, аввало инсон бўлган-ку! Ҳадеб уни илоҳийлаштираверишдан не фойда!!

Бизда жуда ёмон бир иллат бор: бирор кимсани мақташ, кўтариш керак бўлса, уни олқишлаб, осмону фалакка чиқарамизки, у ҳатто ўзини-ўзи танимай қолади. Агар «ур!» десалар борми, бу шўрликнинг етти пуштигача кулини кўкка совурмагунча тинчимаймиз. Биргина оддий мисол: иттифоқимизда Ленинга ўрнатилган баҳайбат ҳайкаллари ҳисобчилар санаб чиққанмиканлар, уларга кетган сарф-харажатларни-чи! Пойтахтлардан тортиб, қишлоқовул ва мактабларгача — ҳамма ерда унинг ҳайкали савлат тўкиб турибди. Минглаб жойларга, асосизми ё асосли, номи қўйилган. Бачканалик, инсон хотирасини масхаралаш эмасми бу! Ўзи ҳаёт бўлганда ўз шахсини бу даражада осмону фалакка кўтаришга рози бўлармиди у! Манбалар шохидлик беришича, Ленин ўз шахсига нисбатан оддий одам бўлган. Ортиқча дабдабаларни ёқтирмаган. Жумладан, у ўзининг 50 ёшга кириши шарафига РКП(б) Москва қўмитаси томонидан ташкил этилган йиғилишда (1920 йил 23 апрель) шундай деган: «...Эҳтимол биз юбилей учун шундай йўл билан, албатта, бирдан бўлмаса ҳам секин-аста, шу вақтгача қўлланиб келинган ва баъзан жуда ажойиб тузатишлар учун сабаб бўлган усулдан бошқача, муносиброқ бир усул ярата олармиз, деб ўйлайман» (В. И. Ленин, ТАТ, 40-том, 375-бет) ва ўз фикрини давом эттирган: «... бизнинг партиямиз, ҳозир, эҳтимол, жуда хавфли аҳволга, яъни ғурурланиб кетган киши аҳволига тушиб қолиши мумкин. Бу жуда ҳам аҳмоқона шармандалик ва кулгили аҳволдир. Маълумки, жуда кўп вақтда сиёсий партияларнинг муваффақиятсизликка ва тушкунликка учрашига сабаб — бу, партияларнинг ғурурланиб кетиш имконига эга бўлишларидир. Манманлик фожеаси, халқ оммасининг фикрини назар-писанд қилмаслик касали, раҳбар-бюрократ коммунистларнинг йўл қўйган хатолари оқибатида партиямиз ҳозирда инқирозли бир аҳволга тушиб қолмадими!» Қанчалик ҳақоний гаплар айтилган. Бунга муштарийлар ўз жавобларини айтишар.

Ленин ўз хатоларига доимо иқдор бўлган, рўй-рост оммага айтиб, у билан бамаслаҳат камчиликларнинг олдини олган. Ўзи ҳам уқтиради: «Хато қилмайдиган киши ақлли бўлавермайди, хато қилмайдиган кишининг ўзи йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Унча катта хато қилмасдан, қилган хатосини осонлик билан ва тез-тез тузата билган киши ақлли кишидир» (ТАТ, 41-том 20-бет.)

В. И. Ленин йўл қўйган хатоларини ўз пайтида тан ола билган. РКП(б)нинг X съезди озик-овқат развёрсткасини озик-овқат солиғи билан алмаштирди. Аммо бу қарор тезда қутилган натижани бермади. Бу ерда сабаб қурғоқчилик, очлик билан боғлиқ қийинчиликлардагина эмасди. Балки, асосий масала — социализмга олиб борадиган йўллар ва ҳаракатларнинг моҳияти нуқтаи назаридан қабул қилинган қарорларнинг номуқамаллигида эди. В. И. Ленин ўз вақтида бу вазиятга сиёсий баҳо бера олди: «Биз пролетар давлатининг бевосита иродаси билан, майда деҳқонлар мамлакатига давлат ишлаб чиқаришини ва маҳсулотларни давлат йўли билан коммунистчасига тақсим қилишни мўлжаллаган эдик ёки, тўғрироқ қилиб айтсак, етарли даражада ҳисоблаб кўрмай фараз қилган эдик. Турмуш бизнинг хатоларимизни кўрсатиб берди. Коммунизмга ўтишни узоқ йиллар мобайнида иш олиб бориш билан тайёрлаш учун бир қатор босқичларни: давлат капитализми ва социализм босқичларини босиб ўтиш талаб қилинди. Аввал майда деҳқонлар мамлакатига давлат капитализми орқали социализмга олиб борадиган мустаҳкам кўприкчаларни қуришга, бевосита ғайрат-шижоат асосида эмас, балки буюк инқилоб туғдирган ғайрат-шижоат ёрдами билан, шахсий манфаатдорлик асосида, хўжалик ҳисоби асосида қуришга, йўқса, ўн миллионлаб одамларни коммунизмга олиб боролмайсиз» (ТАТ, 44-том, 174-бет.)

В. И. Лениннинг ўзи иқдор бўлган хатоликлар албатта талайгина, кичик бир мақолада буларнинг ҳаммаси тўғрисида фикр юритиш мумкин эмас. Лекин бу мисолнинг ўзидан Ленин ҳаётлик чоғида ўз фаолиятида йўл қўйилган хатоликларнинг ҳаммасини тан олиб, уларга сиёсий баҳо берган эди, дейишнинг ўзи нодонлик ва сиёсий калтабинликдир. Иккинчи жиҳатдан эса Ленин фаолиятида йўл қўйилган камчиликларни рўқча қилиб уни ёмонотлиқ қилиш, ўзимизнинг ноқобиллигимиз ва ношудлигимизнинг асосий сабабларини Ленинга ағдаришлик ҳам ғирт адолатсизлик бўлур эди. Бунинг устига Ленинсиз яшаётганимизга ҳам салкам 70 йил бўлди. Ҳаётда, капитализм ва социализм дунёсида бир қатор туб сифат ўзгаришлари бўлди. Бугунги кунда марксизм-ленинизмнинг назарий, илмий хулосаларини ҳамма давр ва замонлар учун бирдек ярайверадиган, қўл теккизиш мумкин бўлмаган таълимот деб қарамаймиз.

Ҳозирги босқичда дунёда Коммунистик партиянинг раҳбарлик ролига қаршилик жараёни кучайиб, омлавий тус олиб бормоқда. Ҳозир Шарқий Европада Компартия ҳукмрон бўлган ҳукумат қолмади ҳисоб. Бу ерда қайси Коммунистик партиянинг раҳбарлиги тўғрисида гап бораётганлигини тўғри англаб олишлик ғоят муҳимдир. Биз ленинча таълимот, назария ва ғоя асосида тузилган партиянинг раҳбарлигига қаршимизми ёки Ленин вафотидан сўнг бюрократлашиб, тўралар, мансабдорлар партияси бўлиб қайта шакланган партияга қаршимизми! В. И. Ленин «Нима қилмоқ керак!» ва «Бир қадам олға, икки қадам орқага» номли асарларида Компартияни ишчилар синфининг бир бўлаги, бир отряди, деб баҳолайди. Аммо у, Компартия ишчилар синфининг оддий бўлаги, оддий отряди эмас, балки ижтимоий ҳаёт ҳақидаги, унинг ривожланиши қонунари ҳақидаги ва, ниҳоят, синфий кураш қонунлари ҳақидаги билим билан қуролланган, меҳнаткашлар оммасининг, аввало ишчилар синфининг инқилобий курашига раҳбарлик қила оладиган, бундай курашга бошлаб

боришга қобил ва қодир бўлган онгли отряди, марксистик отрядидир, дейди.

В. И. Лениннинг ҳаётлик чоғида компартия сафига худди ана шу талаб асосида аъзолар қабул қилинган эди. Ишчилар, меҳнаткаш деҳқонлар, омма бундай партияга ишонган, ана шу партия раҳбарлигида 1917 йил октябрда инқилоб ғалаба қилган эди. Аммо сталинизм ва турғунлик йилларида партия сафлари тўралар, мансабпарастлар, порахўрлар, ғаразгўй аъзолар ҳисобига кўпайиб кетди. Ошнаоғайнигарчилик, қариндош-уруғчилик, пора бериш йўллари билан мансаб эгаллаш учун партияга аъзо бўлиш авж олиб кетди. Натижада партия раҳбарлари халқдан ажралиб қолдилар, кабинетдан, девор ортидан, телефонлар, минбарлардан туриб мулоқот юргиздилар. Бу нарса баъзан Компартия, айтиш мумкинки, Ўзкомпартия фаолиятида ҳам рўй берганди. Компартия аппарати, оқибатда, бюрократлашди. Албатта унинг бундай раҳбарлиги қўллаб-қувватлаш мумкин эмас!

Айрим тарихчилар, файласуфлар, иқтисодчилар, сиёсатдонлар совет жамиятида «гуллаб-яшнаган» буйруқбозлик-тўраларча идора қилиш тартибини фақат Иосиф Сталин номи билан боғласалар, баъзилари бундай тузумнинг бошида Владимир Ленин турганлигини исботламоқчи бўладилар. Ҳаёт ҳақиқатлари иккинчи гуруҳдаги олимларнинг фикрини кўпроқ исботлайди. Тўраларча буйруқбозлик идоравий тартиб-усулининг бошланғич нуқтаси таҳминан граждандар уруши йилларидан бошланади. 1918 йилдан эътиборан мамлакатда «ҳарбий коммунизм» сиёсати ўрнатилди, «озиқ-овқат развёрсткаси» бу сиёсатнинг энг муҳим таркибий қисмидир. Унга кўра, деҳқонлардаги ортиқча маҳсулотлар давлат ихтиёрига қатъий баҳоларда олинар, деҳқоннинг ўзига эса оиласи учун зарур миқдорда маҳсулот қолдириш керак эди, холос. Умумий мажбурий меҳнат жорий қилинди, «ишламаган — тишламас» принципи қатъийлик билан амалга оширилди. Албатта, «ҳарбий коммунизм» сиёсати социалистик инқилобнинг ривожланишида муқаррар босқич бўлган эмас. Ноиложликдан (бунинг ўзи бир муаммо!) тўтилган йўл эди. Граждандар уруши йилларида ишчилар билан деҳқонлар ўртасида вужудга келган ўзига хос «ҳарбий иттифоқ» эди. Лекин бу сиёсат хўжаликка раҳбарлик қилишда шу қадар томир отдики, оқибатда у чет эл ҳарбий босқини ва граждандар уруши тамом бўлгандан кейин ҳам анча вақтгача сақланиб қолди. У, табиийки, деҳқонлар оммасида совет ҳокимиятидан норозилик ҳиссини уйғотди. Лениннинг ўзи бу вазиятга тўғри сиёсий баҳо бера олди: «Биз, совет Россиясининг ички катта сиёсий танглигига, менимча, энг катта танглигига дуч келдик. Бу ички танглик деҳқонларнинг катта бир қисмидагина эмас, балки ишчилар синфида ҳам норозилик тўғдирди» [ТАТ, 45-том, 321-бет.].

Мамлакатдаги инқироз партияда ҳам акс садо берди. Бунинг биз тинч қурилиш шароитида касаба уюшмаларининг роли масаласида келиб чиққан умумпартиявий мунозарада равшан кўрамиз. Бу мунозара якуни бўйича, РКП(б)нинг X съездида Лениннинг ташаббуси билан қатор қарорлар қабул қилинди. Булар — партия бирлиги тўғрисида, касаба уюшмаларининг мамлакат хўжалик ҳаётидаги роли,

развёрсткани натура солиғи билан алмаштириш ҳақида ва бошқалар шулар жумласидандир. Бу қарорлар натижа-сида партия ичидаги турли гуруҳлар ва ҳаракатлар фаолиятига барҳам берилди, ЯГОНА МАСЛАК, ЯГОНА МАФКУРА, ЯГОНА ҲОЯ устун мавқега эга бўла борди. Оқибатда бир хил фикрлайдиганлар иттифоқини бирлаштирган янги сиёсий ташкилот бўлган КОМПАРТИЯ яратилди. Партиявий биродарлик ва тенглик принциплари ҳарбийча мустабидлик билан алмаштирилди. Компартиянинг «хато қилмайдиган генераллари» ва улар иродасига содиқ, аммо ўзлари мустақил фикрлашдан маҳрум бўлган «солдатлар синфи» шакллана борди. Кейинчалик аҳвол шу даражага бориб етдики, «Компартия генералларининг фикр-мулоҳазаларига андаккина бўлса-да мустақил фикрини баён этган ходимлардан, юмшоқ қилиб айтганда, «халқ душмани» образлари яратилди. Минг-минглаб соф виждонли партия аъзолари қатағон қилинди.

Ягона партия — ягона ватан (мустақил давлатлар иттифоқи ўрнига!), ягона мафкура, яъни марксизм-ленинизм, ягона мақсад — коммунистик жамият қуриш ғояси, айниқса, жамият аъзоларининг дунёқарашини шакллантиришда ўзининг ҳалокатли таъсирини юзага келтирди. Чунки марксизм-ленинизм дунёда бирдан-бир ягона, тўғри илмий дунёқараш деб эълон қилинди, исталган фикрни Маркс, Энгельс, Ленин асарларидан кўчирмалар келтириб «исботлаш» аънағана айланди. Ижодий тафаккур, мустақил мулоҳаза юритиш йўқотилди, демак, ижодий ҳаракатга ҳам болта урилди, робот — темиртанларга хос фаолият юритиш биринчи ўринга кўтарилди. Бу хол партия, совет раҳбарларининг «Ленин ва ленинизм йўлидан бориб», халқни 70 йил давомида лақиллатиб келишига шароит, имконият яратди. «СССРда социализм асосан ғалаба қозонди», «Эндиги вазифа — аста-секин коммунизм қуришга ўта бошлашдан иборат» [Иосиф Сталин]; «СССРда социализм тўла ва узил-кесил ғалаба қилди» [Никита Хрущёв]; «СССРда социализм бузилишларга учраган, у ленинча концепция асосида қурилмаган», «Биз совет жамиятини қайта қуриш даврига кирдик, бу узоқ давом этадиган жараён, биз унинг бошланғич босқичида турибмиз». «Қайта қуришни ҳар ким ўзидан бошлаш керак» [Михаил Горбачёв]. Амалиётдан узоқ бўлган бу тушунчаларнинг ҳаммаси совет жамияти аъзолари дунёқараши ва эътиқодини ғорат қилди, ишонч йўқолди.

Хуллас, бугун ижтимоий ҳаётнинг бошқа соҳалари: миллий муносабатлар, тарбия ва ахлоқ каби муаммоларга ленинизм ва қайта қуриш даври талаблари асосида ёндошадиган бўлсак, неча ўн йиллардан буён ўз ечимини кутаётган вазифалар тўпланиб қолганлигини кўрамиз. Шундай қилиб қайта қуриш, демократия ва ошкоралик даври талаблари асосида янгича фикрлаш нуқтаи назаридан бу таълимотга мурожаат этсак, бизни қизиқтираётган ижтимоий ҳаётнинг бир қатор муаммоларига ундан жавоб топа оламиз.

Шоди КАРИМОВ,
Тошкент халқ хўжалиги
институтининг доценти.

Боши 9-бетда.

лишидан сақлаш лозим. Бунинг учун бемор бошини ёнбошга буриб, тагига юмшоқ нарса қўйилади. Агар ҳеч нарса топилмаса, бошни кўтариб, бир оз ён томонга буриб турилса ҳам бўлади. Бўйинни сиқиб турган кўйлак тугмалари ва белидаги камари бўшатилади.

Кўпчилик беморлар хуруждан сўнг бир оз ҳоллари қуриб, дарров ўзларига келмай, гангиб турадилар. Баъзан беморларнинг хуруждан сўнг ўриндан туришга ва қимирлашга ҳоллари келмайди. Улар ҳолсизликдан

гандираклар қоладилар, гаплари ҳам тушунарсиз, маст кишиникига ўхшайди.

Айрим вақтларда хуруждан сўнг мия фаолияти ўзгариб, бемор қаттиқ қўрқиши ёки кўзига қўрқинчли нарсалар кўриниши оқибатида ўзини бирдан баланд жойдан ташлаб юбориши мумкин. Бундай пайтда албатта ундан огоҳ бўлиб туриш керак. Тутқаноғи бор бемор ён дафтарида ўзининг исми-шарифи, турар жойини ҳамда яқин кишиларининг номини ёзиб қўйиши керак. Шунда хуруж тўтиб қолса, оила аъзоларига хабар бериш мумкин бўлади. Ота-оналарга яна бир

бор эслатиб ўтмоқчимизки, агар болангизда юқорида айтиб ўтилган аломатларни кузатсангиз, шифокорга мурожаат этинг ва улар тавсияларини бекаму кўст бажаришга ҳаракат қилинг. Шунда болангиз бу дарддан фориг бўлади.

Шомурод ШОМАНСУРОВ,
Тошкент Врачлар малакасини ошириш
институтининг кафедра мудири,
тиббийет фанлари доктори,
профессор.
Дилором НУРМАТОВА,
аспирант.

Урта Осиёнинг исломгача бўлган даврдаги умумий тарихини, хусусан ахлоқ-одобга доир қарашлар тарихини ўрганиш учун қадимий форсий ёзувлар, юнон муаррихлари Геродот, Страбоннинг тарихий ва географик асарлари, зардуштийлик динининг «Авесто» (асли «Овасто») номли муқаддас китоби ҳамда бир қатор манбалар катта аҳамиятга эга.

Авесто Урта Осиё халқларининг ахлоқ-одоби қарор топиши ва ривожланиши тарихини ўрганиш учун бебаҳо манбадир. У диний мазмунда бўлиши билан бир қаторда фалсафа, сиёсат, ахлоқ, турмуш, адабиёт масалаларини ҳам ўз ичига олади. Урта Осиё, Озарбайжон, Эрон ҳамда бутун Яқин ва Урта Шарқ халқларидаги илк табиий-илмий тасаввурларни ўрганиш учун бой материал беради.

Авесто муайян тарихий даврдаги конкрет шахслар ижодининг якунидан иборат бўлганлиги сабабли, шубҳасиз, маънавий маданиятни тадқиқ этиш, хусусан, асосий ахлоқий ғояларни аниқлаш учун анчагина мураккаб асардир. Уни бир қатор халқлар яратган, бирор маълум даврга мансуб деб айтиб бўлмайди.

Тадқиқотларга кўра, Авесто тахминан милотдан олдинги IX асрдан IV асрга қадар тузилган, унинг айрим қисмлари нафақат сана, балки географик жиҳатдан ҳам бир-биридан фарқ қилади: улар зардуштийлик ҳукмронлик қилган турли мамлакатларда яратилган.

Бу дин уруғчилик тузуми даврида пайдо бўлди, кейин у қадимий Шарқда қулдорлик даврида ривожланди ва ниҳоят, аршахийлар, сосонийлар замонида (илк феодализм даврида) тубдан ўзгарди. Шу боис Авесто кенг ёйилган мамлакатлардаги маҳаллий хусусиятлар унга таъсир этмай қолмади.

Бир қарашда Авесто соф диний китобдек туюлади. Дарвоқе, кўп хорижий тадқиқотчилар, айниқса ўтган асрда яшаб ўтганлари худди шундай деб ўйлашган ҳам. Аммо бундай эмас. Авестода икки жиҳатни: диний-мифологик ва фалсафий жиҳатларни бир-биридан фарқ қилмоқ зарур.

Тадқиқотчилар фикрича, «Гата», «Ясна», шунингдек «Яшта»ларнинг (гимнлар) айрим қисмлари — Авестонинг энг қадимий қисмларидир. Шу боис асардаги ахлоқий қарашларни «Гата»ни таҳлил қилишдан бошлаш мақсадга мувофиқ, чунки унда зардуштийликнинг инсонга муносабати, мана шу инсоннинг жамиятдаги ўрни ва роли тўлароқ очилади.

Авесто таълимотига кўра, иккита куч: яхшилик ва ёмонлик мавжуд бўлиб, улар бир-бири билан абадий муросасиз, душманлик ҳолатида бўлиб келади. Яхшилик кучларига Ахура Мазда, ёмонлик кучларига Ангра Манью бошчилик қилади. Инсон ҳаётини, унинг бахти ёки бахтсизлигини ана шу қурашнинг натижаси бел-

ЗАРДУШТИЙЛИК КИТОБИ

гилаб беради. Бир томондан, зардуштийлик адабиётида инсон субъект сифатида эмас, балки худо таъсир кўрсатадиган объект сифатида иш тутади, яъни инсондан йўлбошчилар, подшолар ва қоҳинларнинг «ўта инсоний» образлари келтириб чиқарилади. (Бу жиҳатдан зардуштийликнинг насоролик ва яҳудийлик билан ғоъвий ўхшашлигини кўриш қийин эмас, кейинги бу икки дин ҳам, инсонни худо «ўз тани ва жонига» ўхшатиб яратган ва худо билан инсон айнан бир хил, дейди). Иккинчи томондан, инсон худоларнинг хизматкори, самовий ва дунёвий ҳоқимларга хоҳиш-иродасини бажо келтирувчидир. Шундай бўлишига қарамай, зардуштийлик адабиёти хоҳиш-ирода ва танлаш эркинлигини инкор этмайди, уни фақат инсонга нисбатангина эмас, балки ҳатто ҳайвонот дунёсига нисбатан ҳам биринчи ўринга қўяди. «Сен молга танлаб олиш, молбоқарга ёки молбоқар бўлмаган кишига қарам бўлишни танлаб олиш имкониятини бериб қўйдинг» деб мурожаат қилади Зардуштра Ахура Маздага («Ясна»).

Кишилар ўз амалии ишлари, ижобий ахлоқий фазилатлари билан яхшиликка мойил эканликларини кўрсатишлари ва бу билан ёвуз кучларга қарши курашда яхшилик руҳига кўмаклашишлари лозим, акс ҳолда номуносиб хатти-ҳаракат қилувчи киши осонгина ёмонлик қопқонига илиниб қолиши мумкин. Зардушт: «ёлғончиликка ихлос қўйганлар учун абадул-абад азоб-уқубатлар тайёрлаб қўйилган», дейди. Шу боис инсон ҳаёт мақсадини танлар, ўз зиммасига муайян мажбурият олар экан, уни адо этиш учун жавобгар бўлиши лозим.

Асарда Ахура Мазданинг ердаги кўмакчиси сифатида иш тутувчи ўтроқ чорвадорнинг дунёқарashi ўз аксини топади. Тақводор чорвадор «ўз туриш-турмушида одил, оқил ва ҳурматга сазовор бўлса», катта подага эга бўлиши мумкин. Кўриниб турибдики, шахснинг ахлоқий хислатлари биринчи ўринга қўйилмоқда, бу хислатларсиз инсон интилаётган мақсадига эришишининг иложи йўқ. «Кимки яхши ният йўлидагина чорвадор жамоасида бўлса», меҳнати учун уни худо ярлақайди.

Ўтроқ, чорвадорлар назарида кўч-

манчилар энг ашаддий душмандир, улар одамларни талайди, чорвани ҳайдаб кетади, кишилар бошига кулфат ва надоматлар келтиради, улар «...чорвага нисбатан ва Оллоҳ чорвасининг эгалари бўлган кишиларга нисбатан зўрлик ишлатмасдан туриб кунларини кўролмайдилар». Бу ахлоқсиз махлуқлар азоб-уқубатга лойиқ, чунки яйловларни ер билан яқсон қилишга чакиради, қўлларига қурол олиб яхшилик ҳомийларига ҳамла қилади, меросга қолган мол-мулкни талон-торож қилишга, «қий-қириқлар билан чорвани ҳайдаб кетишга» уринади.

Кўриб турибмизки, қадимий замон халқларининг ахлоқий қарашлари «биз» ва «улар» тушунчаларини ижтимоий-руҳий жиҳатдан албатта бир-бирига қарама-қарши қўйиш вазиятида шаклланади (Биз — яхши, улар — ёвуз кишилар). «Чорвадор яхши ният учун курашади, чорвадор бўлмаган киши бундай ниятдан йироқдир» («Ясна»).

Ахура Мазданинг таълим беришича, ўз бахт-саодатини кўзлашдан ҳам кўра кўпроқ илоҳий қудратни мустақамлашни кўзда тутиб ҳаракат қилади-ган одам биринчи навбатда шу дунёнинг ва самонинг қудратли кишиларига хизмат қилиши керак. Барча диний расм-русмларга риоя қилиш, Зардуштнинг барча ахлоқий йўл-йўриқларини бажо келтириш — ҳар бир кишининг муқаддас бурчидир. Бироқ зардуштийлик айна пайтда дунёвий ишларга фаол муносабатда бўлишга: уй-жой қуришга, чорва, хотин ва бола-чақаларга эга бўлишга, экин-тикин ва дарахт экишга, ерларни суғоришга, мол-ҳол боқишга ва бошқаларга давват этади.

Дунёда қандай жой энг сеvimли жой, деган саволга Ахура Мазда бундай жавоб беради: «Тақводор киши ўт-олови ва сут-қатиғи, ичида хотини, болалари бўлган уй қурган жой — чиндан ҳам энг яхши жойдир».

Кўриб турибмизки, Авестода меҳнат ноз-неъматлар манбаи бўлганлиги учунгина эмас, балки ахлоқий соғломлик, эзгулик манбаи сифатида улуғланади. «Дон эккан киши тақводорлик уругини экади, у Маздага ихлосмандлик эътиқодини олға суради, у имонни озиқлантириб туради».

Бу қонунни бажариш 10 минг марта ибодат қилиш билан баравар, юзлаб қурбонлик қилишга тенг. «Экин экиш — демак ердаги ёвузликни йўқотишдир, чунки дон етилганда девларни тер босади, тегирмон пайдо бўлганда девлар гангби қоладилар, ун чиққанда девлар саросимага туша бошлайдилар, нон пайдо бўлган пайтда девлар кўрққанларидан зўр бериб дод соладилар».

Зардуштийлик адабиётининг хос хусиятларидан бири шундан иборатки, Авестода кўпгина ахлоқий тушунчалар инсоний тус берилган мавжумотли образлар шаклида баён этилади. Ангра Маньонинг атрибуту бўлган, Ангра Манью теварагидаги бошқа ёвуз иблислар орасида биринчи ўринда турувчи Ако Мана алоҳида махлуқ сифатида талқин қилинади. Ёвуз руҳлар — дев, жин, иблис ва бошқалар — гуноҳлар, адашишлар, иллатлар ва ҳоказоларнинг образли шаклда берилишидир. Бу ҳол ҳаёт ҳақидаги кишилар тасаввурини бутун коинотга кўчириш билан алоқадор бўлиб, кучлар муттасил равишда қутбларга ажралиб туради, яъни эзгулик тангрилари ва руҳлар ёвузлик тангрилари ва руҳлар билан зиддиятли муносабатда бўлади.

Авестода гумата (эзгу фикр) гутка (эзгу сўз) ва гваршта (эзгу иш) да ифодаланади. «Мен эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу ишга шон-шавкат бахш этаман. Мен эзгуликдан иборат Мазда қонунига шон-шавкат бахш этаман».

Инсоннинг фикри, сўзи ва ишига бир-бирига қарама-қарши икки куч: Воху Мана (эзгу фикр) ва Ако Мана (ёвуз фикр) таъсир кўрсатади. «Бундан буён барча фикрлар, сўзлар ва ишлар мазмунида эзгулик ва ёвузлик ётади».

«Яхши фикр» деганда, деб ёзади авестошунос А. Маковельский, илоҳий қонуният руҳидаги, яқин кишига меҳрибон бўлиш, муҳтожлик ва хавфхатар остида қолганда кўмаклашишга шайлик, ёвузликка қарши кишилар бахт-саодати учун фаол курашишга тайёрлик, ҳамма билан аҳил ва тотувликда, ўз маслакдош биродарлари билан дўстлик ва ҳамжиҳатликда яшашга интилиш руҳидаги пок ният ва фикрлар тушунилади. Инсон ўз фикри, хаёлида бошқаларга ҳасад қилмаслиги лозим, эзгу ниятли киши дарғазаб бўлмайди ва бошқа жаҳолатларга берилмайди, чунки бундай ҳолатга тушса, эзгу ниятини йўқотади, бурч ва адолат ҳақида унутади ва ножўя ҳаракатлар қилади.

Фикр, сўз ва ишининг берилиги ибтидоий инсоннинг ажралмас фазилати эди. Унинг онги, ахлоқи ва ўзгалар хусусидаги тасаввурлари ўзи мансуб бўлган жамоа билан узвий боғланган бўлган. Жамоанинг фикри унинг ҳам фикри, жамоанинг сўзи унинг ҳам сўзи, жамоанинг иши унинг ҳам иши эди. Шахсият ибтидоий инсонга ёт бўлган. Ижтимоий ва умумий манфаатларнинг уйғунлиги уруғчилик жа-

мятининг хос белгиларидандир. Жамоанинг ҳар қандай, ҳатто жуда ҳам мушкул топшириғини бажариш унинг аъзолари учун муқаддас қонун эди. Ана шуларнинг ҳаммаси кишиларнинг моддий турмуш эҳтиёжларидан, қудратли ва ноён табиат кучлари таъсиротидан келиб чиққанки, бу кучлар олдида кишилар ҳали ожиз эди.

Вақт ўта бориши билан илгариги ахлоқий тушунчалар шахсий мазмун касб эта боради. Масалан, анча кейинги даврлардаги зардуштийликда «эзгу сўз» деганда аҳд-ваъдага риоя қилиш, савдо-сотик ишларида ҳалол бўлиш, қарзларни тўлаш, ўғрилик ва талончилик қилмаслик, ўзгаларнинг молини ўзлаштириб олмаслик, бузқликдан ўзини тутта билиш ва ҳоказолар тушунилган. Шубҳасиз, булар уруғчилик тузумининг емирилиш даврига хосдир.

Инсон нафақат эзгу кучлар, балки ёвуз кучлар таъсирига ҳам берилиб туради: эзгулик руҳлари тўдасига ёвузлик руҳлари лашқари қарама-қаршидир. Зардушт ёвузлик кучларига кўмаклашувчи кишига ғазаб билан ҳамла қилади — чорвачиликнинг гуллаб-яшнашига ҳалал берувчи ёлғончилик (Дружа) ислоҳмандларига қарши курашда шафқатсиз бўлади. «Кимки менга содиқ бўлса, — дейилади «Гата»да — энг яхши нарсага мушараф бўлади, кимки содиқ бўлмаса, унга энг ёмон нарса насиб этади, менинг ақл-идроким ва фикримнинг аҳд-қарори ана шундай».

КИМКИ мени — Зардуштни қўлласа, бунинг эвазига истаган барча нарсалари билан биргаликда бир жуфт соғин сигир ҳам олади».

Зардуштийлик таълимотига кўра, 15 ёш — баёғат ёши ҳисобланган. Балогатга етган йигитни зардушт қонунларига, фалсафа, ахлоқ-одобга ўргатишган, ҳудожўй, меҳнатсевар, одил, ўй-нияти, сўзи, иши эзгу бўлиши ва ҳоказоларга эътибор берилган.

Зардуштийлик таълим беришчи, бурчнинг энг биринчи даъватларидан бири — фақат сихат-саломатлик ва жисмоний куч ҳақидагина эмас, балки маънавий софлик ҳақида ҳам ғамхўрлик қилишдир. Шунингдек, аёллар сихат-саломатлиги ҳақида, уларнинг ҳомиладорлик пайтида айниқса кўпроқ ғамхўрлик қилиш зарур. Диндорлар тозалikka (бадан тозалигидан ташқари сув манбалари ва ҳоказолар тозалигига) риоя қилиши, Авестода зарарли Друж Насупошша образида тасвирланган марказлардан ўзини эҳтиёт қилиши лозим.

Мазкур дин ўз вақтида овқатланишни қатъий белгилаб қўяди. Инсоннинг маънавий ҳаёти Авестода унинг моддий таъминланганлиги билан бевосита алоқадор қилиб қўйилган. «Еб-ичмайдиған инсоннинг тоат-ибодат қилишга кучи бўлмайди, эр-хотинлик вазифасини адо этишга қуввати етмайди...» Оч қолиш ва яхши овқат емаслик кишиларнинг ахлоқ-одобига

ҳам салбий таъсир кўрсатади: «Озиқ-овқат яхшиланиши билан халқнинг ахлоқ-одоби ҳам кучаяди. Овқат мўлкўл бўлса, илоҳий сўзлар яхшироқ идрок этилади».

Зардуштийлик таълимоти жонзотларга бешафқат бўлишни қатъиян ман этади. Ҳайвонларни калтаклаш, қийнаш диний ва ахлоқий нуқтаи назардан катта гуноҳдир. Кишилар уй ҳайвонлари ҳақида жон куйдиришга, уларга ўз вақтида овқат бериб туришга, йиртқич ҳайвонлардан қўриқлашга даъват этилади. «Чорвадорлар тўқ бўлсин учун, чорвани муттасил парварш қилмоқ лозим».

Авесто паҳлавий тилидаги «Бунди-хешн» китоби билан тугайди. Унда ахлоқ-одоб муаммолари илоҳиёт таъсирида бўлганлиги яққол кўринади. Хайрли ишлар учун келгуси ҳаётда тақдирланиш ёки ёвуз хатти-ҳаракатлар учун жазоланиш кутади кишини. «Ҳозир ёмонлик ва яхшилик ўртасида иккиланиб турган киши қиёмат кунда яхшилик учун ҳам, ёмонлик учун ҳам жавоб беради». Борди-ю, инсон ҳаёти эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу ишлар билан ўтган бўлса, унинг имон-эътиқодли жони, зардуштийликка кўра, абадул-абад роҳат-фароғатда ўтади, бундай киши танаси улкан қиёмат айёмида жони билан қўшилишини кутади. Мабодо у ана шу учликка қарши юрса, унда гуноҳдорнинг жони ўлимдан кейин, қиёмат кунда ҳаққоний равишда жазо олади.

Авесто гуноҳдорнинг азоб-уқубатда қолган жонини шу тариқа талқин этади. Гуноҳдорнинг жони: «Сизлар ким, мен ёруғ жаҳонда ҳеч қачон кўрмаганим ярамас ва манфур кишилармисизлар?» — деб сўрайди. Ёвуз девлар жавоб қилади: «Биз девлар эмасмиз, сен ўйлаган, гапирган ва қилган ёвуз фикрлар, ёвуз сўзлар, ёвуз ишлармиз. Ор-номуссиз бўлган бизлар сен туфайли янада кўпроқ ор-номуссиз бўлдик, манфур бўлган бизлар сен туфайли янада кўпроқ манфур бўлдик, сен туфайли бизлар тавқи лаънат бобида янада кўпроқ шармандаи шармисор бўлдик».

Авестодаги ахлоқий қарашларнинг қисқача манзариши шундан иборат бўлиб, у Ўрта Осиё халқлари тарихининг энг қадимий замонлардан то ислом давригача бўлган даврини қамраб олади.

Шунингдек, бу асарни бир қатор Шарқ мамлакатларининг ҳам энг қадимий маданий ёдгорлиги деб билмоқ зарур, бинобарин бу халқлар сиёсий, иқтисодий ва маданий муносабатларда ўзаро чамбарчас алоқада бўлган.

Йўлдош ЖУМАБОЕВ,
Тошкент халқ хўжалиги институтининг
кафедра мудири, фалсафа фанлари
доктори, профессор.

ҚИРҚ ҲАДИС

Форс-тожик адабиётининг йирик вакили Абдурахмон Жомий билан ўзбек халқининг улкан мутаффакири Алишер Навоий ўртасида асрларга татигулик дўстлик иплари боғланган эди. Улар ҳаётда дўсту биродар, илмда эса устузу шогирд эдилар. Жомийнинг кўпгина асарларининг вужудга келишига Навоий сабаб бўлганидек, Навоийнинг бир қанча асарлари дунёга келишига Жомий боис эди. Жомий асарларининг муқаддимасида Навоийни мақтаб ёзса, Навоий эса Жомийга атаб ажойиб мисраларгина эмас, балки китоблар бағишлаган. Унинг «Ҳамсатул мутаҳаййирин» асари шулар жумласига киради. «Чил ҳадис» — «Қирқ ҳадис» ҳам ана шу ҳамкорликни ифодаловчи ёрқин далил бўла олади.

Маълумки, Жомий билан Навоий асарларининг асосий йўналиши одамларни тарбиялаш, уларни маънавий камолатга етишга тарғиб қилишга қаратилган. Жомий ҳам, Навоий ҳам одамларга яхшилик қилиш, уларни илму маърифат билан қуроллантириш борасида чин саъй-ҳаракат қилдилар. Улар томонидан қурилган масжид ва мадрасалар ҳамда турли иншоотлар бунга мисолдир. Одамларни тарбиялаш, инсофли ва адолатли бўлишини таъминлашда ҳадисларнинг аҳамияти катта эди. Шуни эътиборга олган Жомий пайғамбар ҳадисларидан қирқтасини танлаб олиб, уларнинг мазмунини шеърга айлантиради. Бу қисқа, аммо мазмуни улкан ҳадислар билан танишган киши завқланмай иложи йўқ. Жомийнинг содда ва равон тил билан ёзган байтлари эса хотирда муҳрланиб қолади.

Жомий асарларининг доимо биринчи ўқувчиси бўлган Навоийни ҳам қирқ ҳадис ва унинг таржимаси қизиқтирмай қолмасди. Ҳадислардан завқланган Навоий уни туркий тилга таржима қилишни хоҳлайди, чунки, унинг фикрича, форсий тилни билмайдиган кишилар бу неъматдан бебаҳра эдилар:

Форсийдонлар айлабон идрок,
Орий эрди бу лафздин атрок.
Истардимким, бу халқ ҳам бори,
Бўлмағайлар бу нафъдин ори.

Жомийдан рухсат олган Навоий Жомий қаламига мансуб қирқ ҳадиснинг таржимасига киришади:

Мен демакни чу муддао айлаб,
Ул ижозат бериб дуо айлаб.
Бир-икки кунки эҳтимом эттим,
Кўз тутардин бурун тамом эттим.

Кучли тарбиявий аҳамиятга эга бўлган Жомий ва Навоий таржимасидаги бу асар турғунлик даврининг айби билан шу кунгача ўрганилмай келди. Ваҳоланки, у Ўрта Осиёда қўлёзма ҳолида кенг тарқалган бўлиб, турли шаҳарларда, жумладан, Тошкентда ҳам бир неча марта чоп қилинган, турк тилига ҳам таржима қилиниб, Истамбулда нашр этилган.

Куйида муштарийлар диққатига мазкур асардан намуналар ҳавола этдик.

Маҳмуд ҲАСАНИЙ,
ЎзССЖ ФА Шарқшунослик
илмгоҳининг илмий ходими.

ҚОЛАН НАБИЙЙУ АЛАЙҲИС САЛОМУ
ЛА ЮЪМИНУ АҲАДУКУМ ҲАТТА
ЮҲИББУ ЛИ АҲИҲИ МА ЮҲИББУ ЛИ-
НАФСИҲИ

ЖОМИЙ

Ҳар касеро лақаб макун мўъмин,
Гарчи аз саъй жону тан қоҳад.
То нахоҳад биродари худро,
Онча аз баҳри хештан хоҳад.

НАВОИЙ

Мўъмин эрмастур улки иймондин,
Рўзгориди юз сафо кўргай.
Токи қардошига раво кўрмас,
Ҳар на ким ўзига раво кўргай,

МАН АЪТА ЛИЛЛАҲИ ВА МАН АЪТА
ЛИЛЛАҲИ ВА АҲАББА ЛИЛЛАҲИ ВА
АБҒАЗА ЛИЛЛАҲИ ФАҚАД
ИСТАКМАЛА ИЙМОНУҲУ

ЖОМИЙ

Ҳар ки дар ҳуббу бўғзу манъу ато,
Нбудаш дил ба ғайри ҳақ мойил.
Нақди иймони хеш дарёбад,
Бар маҳакки қабули ҳақ комил.

НАВОИЙ

Кимғаким ҳуббу бўғзу манъу ато,
Ҳақ учун бўлди ҳуррам бил они.
Ким эрур тенгри лутфидин комил,
Аҳли иймон қошида иймони.

АЛ-МУСЛИМУ МАН САЛИМАЛ
МУСЛИМУНА МИН ЯДИҲИ ВА
ЛИСАНИҲИ

ЖОМИЙ

Муслим он кас бувад ба қавли расул,
Гарчи омиё буваду гар олим.
Ки ба ҳар жо бувад муслмонне,
Бошад аз қавлу феъли ў солим.

НАВОИЙ

Ким муслмонлиғ айласа даъво,
Чин эмас гар фидо қилур жонлар.
Ул муслмон дурурки, солимдур,
Тилию оғзидин муслмонлар.

ХИСЛАТАНИ ЛА ЯЖТАМИЪАНИ ФИ
МУЪМИНИН: АЛ-БУҲЛУ ВА СУЪ УЛ-
ХУЛУҚ

ЖОМИЙ

Сарф кун молу хўйи некуву зар,
Роҳи иймон агар ҳаме пуйи.
З-он ки ба ҳеч мўъминне бо ҳам,
Нашавад жамъ бухлу бадхўйи.

НАВОИЙ

Мўъмин эрсанг қилиб дурингни нисор,
Эл била равшан ўл нечукким шамъ.
Негаким тенгри ҳеч мўъминда,
Бухлу бадхўйлиқни қилмади жамъ.

ЯШИБУ ИБНУ ОДАМА ВА ТАШИБУ
ФИЙҲИ ХИСЛАТАНИ: АЛ-ҲИРСУ ВА
ТУВЛ УЛ-АМАЛ

ЖОМИЙ

Одамеро аз пири афзоёд,
Ҳар замон дар бинойи умр халал.
Лек дар ў жавон шавад ду сифат,
Ҳирс дар жамъи молу тўвли амал.

НАВОИЙ

Одамега агарчи воқеъдур,
Қаригон сори борча ишдин халал.
Икки феъли вале йигитрок ўлур:
Бири ҳирсу бириси тўвли амал.

МАН ЛАМ ЯШКУРУН НАС ЛАМ
ЯШКУРУЛЛАҲ

ЖОМИЙ

Ба тў неъмат зи дасти ҳар ки расад,
Ниҳ ба майдони шукргўйи пой.
Кай ба шукри худо қиём кунад,
Торики шукри бандагони худой.

НАВОИЙ

Улки холиқга шукр дер, аввал,
Шокир ўлмоқ керак халойиқдин.
Кимки махлуқ шукрини демағай,
Улмағай доғи шукр холиқдин.

МАН ЛА ЯРҲАМУН НАС ЛО
ЯРҲАМУЛЛАҲ

ЖОМИЙ

Раҳм кун, раҳм, токи бар рўхи тў,
Дари раҳмати жазо зи тў нақшоюд.
Токи бар диғари на бахшойи,
Арҳамур роҳимин на бахшоюд.

НАВОИЙ

Тенгридин агар раҳм тамаъ қилсанг,
Аввал ўлмоқ кераксен элга раҳим.
Ҳар кишимким улусқа раҳм этмас,
Анга раҳм айламас Кариму Раҳим.

يَشِيْبُ ابْنَ آدَمَ وَتَشِيْبُ خَصْلَتَانِ الْحَرَصِ وَطُولِ الْاَمَلِ			
نوائى		جائى	
آدمى غم اگر چه واقع دور قارىغان سارى بارچە شەدين خەلل ايكى نەلى وى يىلىت راک اولور برى حرص و برىسى طول امل		آدمى را از پيرى افزايد هر زمان در بنای عمر خەلل ليک در او جوان شود و صفت حرص در جمع مال و طول امل	

مَنْ لَمْ يَشْكُرْ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرْ اللَّهَ			
نوائى		جائى	
اول که خالقش شکر دير اول شاکر اولماق کبراک خلاق دين کيمک مخلوق شکر ينسى ديمالگاي اولمالگاي دانى شکر خالقدين		بئو نەمت ز دست بر که رسد نە بیدان شکر گوی پای کى شکر خدا قيام کند تارک شکر بندگان فدای	

АД-ДУНЁ МАЛЪУНАТУН ВА
МАЛЪУНУН МА ФИЙҲА ИЛЛА
ЗИКУРЛЛОҲИ ТАЪАЛА

ЖОМИЙ

Ҳадафи лаънати Худо омад,
Дунё ва ҳар чи ҳаст дар дунё.
Ғайри зикри Худо, ки соҳиби зикр,
Дар ду олам ба раҳматаст авло.

НАВОИЙ

Дунё ва ҳар не андадур мавжуд,
Бўлди ҳақ лаънати гирифтори.
Ғайри ҳақ зикриким, эрур зокир,
Тангрининг раҳмати сазовори.

ЛУЪИН АБД УД-ДИНАР ВА АБД УД-
ДИРҲАМ

ЖОМИЙ

Гарчи ҳаст офтоби раҳмати ҳақ,
Шомили зарра зарраи олам.

Бод аз он дур банди динор,
Бод аз он дур банди дирҳам.

НАВОИЙ

Раҳмат озодагаки, ул олмас,
Динору дирҳамин жуи қўлга,
Лек лаънат ангаки, қул бўлғай,
Хоҳ динору хоҳ дирҳамға.

ДУМ АЛАТ ТАҲРАТИ ЮВСАЪ АЛАЙК
АР-РИЗҚ

ЖОМИЙ

Эй олудагйи ту шабу рўз,
Фоқан фақри ту зиёда шавад.
Бетаҳорат мабош то бар ту,
Рўзийи танги ту кушода шавад.

НАВОИЙ

Гар ҳамиша таҳоратинг бўлса,
Ориғой фоқа чирки ул судан.
Тоҳир ўл истасанг фузун рўзи,
Хосир улким, етурди бул судан.

«ХАЛҚ ЭҲТИЁТКОРРОҚ БЎЛУР ЭДИ»

Вақтли ҳукумат раиси Керенский билан суҳбат

1917 йилнинг февралда рус подшоҳи Николай II тахтдан тушди, тўғрироғи, тахт таг-туғи билан йўқ бўлди, улкан империяда асрий яккахоқимлик барҳам топди. Зўрлик билан босиб олинган, тарихи, маданияти, анъаналарига эга бўлган халқлар ўз давлатларини тиклаши учун имконият юзага келди. Жумладан, Туркистонда ҳам (Қаранг: «ФТ», 1989, 11-сон). Мустабид тузум ўринга келган Вақтли ҳукумат олдида, ҳозирги кундаги каби, бир дунё муаммолар кўндаланг турарди... Биз узоқ йиллар яккапартия тузумида яшаб, аср бошларидан то у мутлақ ҳоким бўлгунга қадар ўтган йиллардаги воқеаларнинг асл тафсилотлари, турли тарихий шахсларнинг хилма-хил сиёсий, ижтимоий, фалсафий қарашларини билишдан маҳрум эдилдик. Шу босис бўлгунга қайта қуриш ва ошқоралик даврига келиб,

тарихда из қолдириб ўтган шахсларнинг хотира, кундалик қайдинома ва бошқа ҳужжатларидан хабардор бўлишга эҳтиёж кучайгани табиий. Россия Вақтли ҳукумати раиси бўлган Александр Фёдорович Керенский билан француз журналисти Роже Люотенё олиб борган ушбу ноёб суҳбат 1953 йилда француз радиоси учун магнитофон лентасига ёзиб олинган бўлиб, у «Литературная газета» ҳафталик нашрининг шу йилги 36-сонда эълон қилинди. Қуйида нафақат тарихий шахс, балки 1917 йил воқеаларининг асосий қаҳрамонларидан бири бўлган Керенский билан суҳбатнинг бир қисмиги муҳтарам муштарийлар эътиборига ҳавола этамиз ва муаллифларнинг мулоҳазалари муҳаррият аҳли қарашларига ҳар донм ҳам тўғри келавермаслиги мумкинлиги ҳақидаги билдиришимизни эслатиб ўтамиз.

— Айтишларича, Илья Ульяновнинг вафотидан кейин унинг болалари отангиз томонидан васийликка олинган экан!

— Ундай эмас. Васийлик ҳужжатлаштирилмаган, Ульяновнинг болалари онаси билан яшаган. Бироқ отам дўстининг Болаларига доимо ёрдам берарди. Жумладан, Владимир Ульянов Козон дорилфунунига кирмоқчи бўлганда, у отамга ёрдам сўраб мурожаат қилди. Отам Владимир Ульянов намунали ўқувчи деб мактуб ёзиб, уни тавсия этди.

— Империя амалдори бўлган отангизнинг шоҳ суиқасдчисининг укасига тавсиянома бериши у киши томонидан дадил қадам бўлган экан... Кейинги даврлар сўзи билан айтганда, «халқ душмани»нинг укасига!

— Йўқ, у пайтларда бундай иш довюраклик ҳисобланмасди. Қаттиққўл, ўша даврда айтилганидек, реакцион тузум бўлишига қарамай, ҳеч ким ўз қариндошларининг қилмиши учун жавобгар эмас эди.

— Ленин билан чет элларда учрашганмисиз!

— Биласизми, агар Ленин кўп вақтини муҳожирликда — Франция, Буюк Британия, Швейцарияда ўтказган бўлса, мен 1918 йилда қувғин бўлмагунимча ҳорижга сира борманман... Биз бошқа-бошқа икки авлод вакилларимиз. Лениннинг лицей ва дорилфунунда таълим олган пайти 80-йилларга, реакция даврига, россиялик ёшлар ғарб материализми, марксизм ақидалари билан қизиқа бошлаган замонга тўғри келади. Мен эса ўз сиёсий ҳаётимни йигирманчи аср ибтидосида, Россия ёшлари маънавий изланишларга кўпроқ эътибор берган, Кант ва Маркснинг классик ақидаларидан ҳафсаласи пир бўлган даврда бошлаганман. Авлодларимиз ўртасидаги асосий фарқ мана шунда.

— Ленин каби сиз ҳам ҳуқуқни ўргангансиз!

— Лицейни мен Тошкентда тугатганман, сўнгра Петербург дорилфунунда ўқидим: аввал тарих-филология куллиётида, кейин ҳуқуқ куллиётида. Оқловчилик (адвокат) мансаби мен учун сиёсий суд ишлари билан шуғулланиш, ҳақиқатни бор овоз билан айтиш имкониятига эга бўлиш учун керак эди. Мен бутун Россияни кезиб чиқдим, 1906 йил жараёнлари ҳаммаёқда — Сибирда, Кавказда, Украинада кечаётган эди...

Конституцион Россия демократик қурилишининг янги босқичи — парламент бошқаруви учун чинакамига тайёрланганлик касб эта бошлади. Бироқ Распутин ва сарой аҳли бошқа нарсани — мутлақ монархия (подшоҳ яккахоқимлиги. — Ред.) тикланишини орзу қилишарди.

— Агар уруш бўлмаганда, инқилоб 1917 йилда эмас, ундан олдин рўй берарди, деб ўқидирганингизни эслай-

ман. Лекин, айтингчи, агар уруш бўлмаганда, Россияда умуман инқилоб содир бўлармиди?

— Россиянинг парламент демократиясига эврилиши муқаррар эди! Ҳатто тож-тахтга яқин юқори доирадаги кўпчилик амалдорлар ҳам распутинчилик мавжуд бўлган кучсиз тузумни тугатиш фикрида эди. Бироқ уруш ҳаммасини аралаш-қуралаш қилиб юборди!

— Вақтли ҳукуматнинг қайси қарорларини тилга олиб ўтишни истар эдингиз!

— Биз талаб этган биринчи нарса — сиёсий эркинлик эди. Биз дарҳол Таъсис мажлиси қақриш, депутатларни умумий овоз бериш йўли билан сайлаш кераклигини айтдик. Биз синфий, диний ёки миллатга мансублик билан юзага келган барча фарқланишларни ман этдик. Қишлоқ хўжалиги ислохотини бошладик, 40—60 гектардан ортиқ ер участкасига эга бўлишга шахсий мулкчиликни ман этдик, барча ишлов бериладиган ерларни Миллий ер фондига киритдик. Ер олиб, унда меҳнат қилиш истагини билдирган ҳар бир инсон ўз улушини олиш ҳуқуқига эга.

— Вақтли ҳукумат Финляндияга муҳторият эълон қилди.

— Йўқ! Биз Финляндия мустақиллигини тикладик. У Россия томонидан наполеончилар билан бўлган урушда босиб олинган ва империяга шахсан император билан иттифоқ тузган мустақил давлат сифатида кирган. Николай II подшоҳлиги даврида Финляндиянинг кўпгина ҳуқуқлари ман этилиб, табиийки, норозилик уйғотди, ҳатто кўзғолон бўлди. Айтгандек, Россиядаги либерал жамоатчилик фикри мажбурий руслаштириш сиёсатини ҳеч қачон қабул қилмаган. Вақтли ҳукумат Финляндияга дарҳол барча ҳуқуқларини қайтарди, фақат ягона шарт қўйди: Финляндиянинг мустақиллиги Таъсис мажлиси томонидан қабул этилиши лозим. Айни пайтда биз Польша мустақиллигини ҳам эълон қилдик. Болтиқбўйи мамлакатлари, Украинага мустақиллик бериш тартиби ишлаб чиқиладиган бўшлади... Кавказ, Туркистонда маҳаллий аҳоли вакилларини мамлакатни бошқариш учун таклиф этдик. Ҳатто Ленин, Россияга қайтганидан сўнг, 1917 йил ўрталарида Россия дунёда энг озод мамлакат эканини тан олди.

— Ленин 1917 йилда Россияга қайтган пайтида совет историографлари (тарихий манбаашунос олимлари. — Ред.) айтганичалик кенг таниқлимиди!

— Халқ оммаси орасида — йўқ. Бироқ Ленинни сиёсий доираларда яхши билишарди. Умумий авфдан сўнг мамлакатда қандайдир сарҳушлик ҳукм суради. Ҳатто большевикларга ҳеч қачон хайрихоҳ бўлмаган Миллюков газетасида Ленин Петроградга келгандан сўнг шундай ёзишди: «Социалистлар етакчиси Ленин Россия сиёсий майдо-

илдиздан гулигача шифобахш

Табиат бағрида ўсаётган шифобахш ўсимликлар ҳақида оз бўлса-да, тасаввурга эгамиз. Бироқ, уларни қандай қилиб, қай пайтда териб олиш, қуритиш ва сақлашнинг ўзига хос жиҳатларидан кўпчилик бохабар бўлма-са керак.

Шифобахш ўсимликларнинг даволовчи хусусияти улар таркибидаги ҳаётий фаол моддалар ва мураккаб тўзилишдаги бирикмаларнинг миқдоригагина эмас, сифатига ҳам боғлиқдир.

Ўсимликлар гуллаш ва уруғланиш даврида юқори таъсир қувватига эга бўлади. Айни шу пайтда уларнинг ер устки қисми йиғиштириб олинishi мумкин. Уруғ ҳамда мевалари эса тўлиқ пишиб етилганда, илдиз, илдиз-поя ва туганаклари ўсиш даврининг охирида ёки баҳорда териб олинади.

Маълумки, қайин, қарағай ва терак куртаклари ажойиб шифобахш восита ҳисобланади. У одатда эрта баҳорда териб олинади. Қуритиш маҳали уларни албатта салқин хонада сақлаш лозим.

Дарахт пўстлоғини баҳорда, танасида сув юриб турган даврда йиғиб олиш тавсия этилади. Бунда пўстлоқ осонлик билан ажралишидан ташқари, ҳаётий фаол моддаларнинг таъсир кучи юқори бўлади.

БАРГ ўсимлик қийғос гуллаган пайтда терилади. Терилаётган барг касалланмаган, ҳашарот тегмаган бўлиши керак. Бу ҳолда ўсимлик баргининг учдан бир қисмигача териб олса бў-

лади. Барг теришда қўлни юқоридан пастга қараб ҳаракат эттириш ва баргини банди билан бирга йиғиш, сўнг қуёш нури тушмайдиган жойда қуритиш талаб қилинади. Хом ашё учун тайёрланган барглар қуритилган, майдаланмаган, рангини йўқотмаган ҳамда ўзига хос ҳидини сақлаган бўлиши керак.

ГУЛЛАРни теришни ғунчалаш даврининг охири ва очилиш пайтида бошлаш мумкин. Чунки айни даврда гултожибарглар тўкилиб кетмайди, тайёрланган хом ашёнинг ранги деярли ўзгармайди, ҳиди сақланиб қолади.

Дориворлар йиғишда ҳар бир восита аҳамиятлидир. Ўт, ўсимлик гуллари қайчи, пичоқ, тоққайчи билан, дарахт ва буталарники эса илғакли сим ёрдамида терилади. Ўсимликнинг поя, новда, барги ва гули биргаликда олинандиган бўлса, бу ишни гуллаш пайтида амалга оширган маъқул, Бунда ўрнига қараб керакли териш воситасидан фойдаланилади.

Хом ашёнинг тобида қуриганини билиш учун унинг пояси эгиб кўрилади, агар поя синса, барглар ғижимланганда майдаланиб кетса, демак маромда қуриган бўлади. Тайёр ҳолдаги хом ашё ранги оч яшил ва ўзига хос ҳидли бўлиши, намлиги 12-13 фоиздан ошмаслиги лозим.

МЕВА ва **УРУҒЛА**Р пишиб етилишига қараб бир неча бор терилади. Баъзи ўсимлик уруғлари пишиши билан тезда тўкилиб кетади. Шунинг учун уларни етилишдан сал аввал, кўнғир тус-

га кириши билан териб олса бўлади.

Сершира мевалар фақат тўла пишиб етилганда, эрталаб ва кечки пайт терилади. Иссиқ кунда улар тез бузилади. Мевалар саватга терилганда бегона ўт меваси ва уруғлари аралашиб кетмаслиги керак.

ИЛДИЗ, **ИЛДИЗПОЯ** ва **ТУГАНАК**лар ўсимлик уруғи ва меваси пишиб етилгандан сўнг, қишки уйқуга кетиш олдидан терилади. Баъзан эрта баҳорда ўсимлик ривожга кириш олдидан қазиб олинishi мумкин. Бу ишни ўсимликнинг ер устки қисми бутунлай синиб ёки йўқолиб кетмасдан олдинроқ бажариш зарур. Дарвоқе, гуллаб турган ўсимликнинг ер ости қисмини қазиб олиш умуман мумкин эмас.

Шифобахш ўсимликларни белгиланган мuddатда териб олмаслик, хом ашё тайёрлаш ва қуритиш қондаларига риоя этмаслик доривор восита қувватининг пасайишига олиб келади.

Доривор хом ашё йиғишда керакли ўсимликнинг барча хусусиятларини англамай, уни тайёрлаш тартибини, миқдор ва сифатини тўла билмасдан фойдаланиш акс натижа бериши мумкин. Чунки бир туркумга мансуб ўсимликлар жуда ўхшаш бўлса-да, шифобахшлиги жиҳатидан тубдан фарқ қилади.

Ўсимлик гуруҳларининг экологик мувозанатига таъсир этмаслик учун кўр-кўрона йиғиштириб олавермасликни яна бир бор таъкидлаб ўтиш жоиз.

Қаҳҳор ҲОЖИМАТОВ,
УзССР Фанлар академияси Ботаника
институтининг етакчи илмий
ходими, Беруний мукофоти
нишондори.

нида бўлиши лозим. Унинг қарашларидан қатъи назар, биз унга «Хуш келибсиз!»— деб айтишимиз керак».

— Ленин қайси жиҳати: билими ёки нотиклик санъати, ташкилий ёки маъмурий қобилияти билан фарқланади!

— У улкан ташкилотчи бўлиб, унинг кучи ташкил эта билишда эди. Бошқа томондан — буни билиш жуда муҳим — сиёсий ҳаётда ўзгаларга ҳурмат, босиқлик, сиёсий йўлга содиқлик каби тушунчалар унга бегона бўлган. Агар партия ва «жаҳон инқилоби» учун керак бўлса, у ҳар қандай нарсага тайёр эди.

— Троцкийнинг рус инқилоби ҳақидаги китобидан маълумки, сиз Ленинни тушунишга ҳаммасларингизга қараганда ҳаммадан кўпроқ ҳаракат қилгансиз. Троцкий ёзадики, Лениннинг «Апрель тезислари» номли нутқидан сўнг сиз унга халқлар урушини синфлар урушига айлантиришнинг ҳалокатли эканини тушунтириш учун учрашмоқчи бўлгансиз. Сизнинг бу либерализмнингизни кейинроқ танқид қилишдади. Сиз учун хавф туғдирувчи кишига нисбатан нима учун қатъий ҳаракат қилмадингиз!

— Чунки Ленин ўшанда мен учун хавфли эмас эди. Ута сўл партиянинг раҳбари мамлакат негизи учун, унинг келажиги учун хавф-хатар туғдириши мумкинлигига ўша пайтда бутун Россияда ҳеч ким ишонмас эди. Лениннинг 17 апрелдаги нутқи ҳақида эшитганимда менинг илк ҳиссий интилишим у билан учрашиш, Симбирскда кечган болалигимиз, ота-оналаримиз ҳақида гаплашиш бўлди...

— Лениннинг ўзи қандай киши эди!

— Агар сиз уни кўча-кўйда учратиб қолганингизда, бу кишида бирор бир ғайриоддийлик бор деб ўйламаган бўлардингиз. Ленин бешафқат, бирор марҳаматсиз террор тарафдори эди. Фақат озчиликкина мамлакатда ўз ҳокимлик кучини кўпчиликка шундай зўрлаб ўтказиши мумкин. Муҳожирликка кетганимдан сўнг, мен Ленин-

нинг Европа сўл партия аъзолари ёки меньшевиклар бўлган дўстларидан Ленин билан Сталин ўртасидаги фарқ ҳақида сўрадим, барчалари бир гапни айтишди: террорга муносабат масаласида улар ўртасида ҳеч қандай фарқ йўқ...

— Россиядаги 1917 йил инқилоби Фарбда қаттиқ баҳсларга сабаб бўлди ва у ҳозир ҳам давом этаётир. Бу инқилобнинг хос хусусиятини Шарқнинг Фарбдан ажратувчи жарлик деб тушунтириш мумкинми!

— Фарб билан Шарқ оралиғидаги чегара ҳаммавақт ўзгармоқда. Коммунистик ҳаракат негизи Россияда ўйлаб топилмаган, у Европа дунёсидаги сиёсий ва фалсафий маданият, социология ривожининг натижасидир. Ҳозир ҳам чинакам коммунистик фанатикларни Рим ёки Париждагидан кўра Москвада камроқ топасиз... XIX аср охиридан бошлаб бутун рус тарихи озодлик учун, адолатли инсоний ҳаёт учун курашдан иборат. У диктатура голялари билан ҳеч қандай умумийликка эга эмас. Биз деярли бутун Европани ишғол этган тоталитаризмнинг биринчи қурбони бўлдик. 1917 йилда Ленин қандай шиорлар билан галаба қозонган эди? У жаҳон пролетариати диктатураси ўрна-тишни хоҳлашини Россияда ҳеч қачон айтмаган. Эски газета, журналларни кўтаринг, Ленин, Троцкий, Сталин нутқларига қаранг. Улар айтишганки, фақат большевикларгина халққа ер, Таъсис мажлиси ва мутлақ озодлик беришга кафил бўла олади. Натижаси нима бўлди?..

— Охирги савол. Агар ҳаммасини орта қайтариш мумкин бўлганда, нима қилар эдингиз!

— Ўтмишни, афсуски, қайтариб бўлмайди. Агар бу мумкин бўлганда мен балки бошқача ҳаракат қилган бўлардим. Мен ҳукумат таркибига кирмасдим. Ва, ўйлайманки, агар 1917 йил қайтиб келса, халқ анча эҳтиёткор ва тоқатлироқ бўлур эди.

ТУРКИЙ ҚАВМЛАР ТАҚДИРИ

Милоднинг 860 йили қарлуқ, чигил, уйғур, ёғмо қабилалари бирлашиб, Боласағун (Балиғсағун)да қорахонийлар давлатини тузди. Қорахонийлар давлати Еттисув, Шарқий Туркистоннинг жанубий вилоятларини, X аср охирида Урта Осиёнинг Амударёга қадар ўлкаларини ўз таркибига киритди. Қорахонийларнинг ғарбий ўлкалари XI асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, салжуқийлар ихтиёрига ўтди. Узғанд, Самарқанд, Бухородаги Элик хонлар салжуқий султонлари тобелигига тушиб қолди.

X асрнинг иккинчи ярмида сомонийлар қўшини қўмондонларидан бири бўлмиш Субук Тегин ўғли Алп Тегин Ғазна шаҳрида ғазнавийлар давлатини тузди. Алп Тегин ўғуз қабиласининг қиниқ уруғига мансуб эди. Ғазнавийлар давлати шимолда Амударёнинг жанубидан бошлаб Ҳиндистоннинг жанубий ўлкаларигача чўзилди. Шарқий томонда Помир тоғларидан Эрон Хуросонигача ғазнавийлар ихтиёрига ўтди. Мазкур давлатда ўғуз, қалоч, шунингдек афғон, эрони, ҳиндлар яшади, ҳокимият ўғузларнинг қиниқ уруғи ихтиёрида эди. Ғазнавийлар маданий ҳаётда ижобий роль ўйнади. Ҳиндистонни исломлаштиришда Маҳмуд Ғазнавийнинг хизмати улуғ бўлди.

XI асрнинг биринчи ярмидан бошлаб Урта Осиё, Эрон, Кавказ орти, Кичик Осиёда салжуқийлар сулоласи шаклланди. Салжуқийлар ҳам ўғуз қабилаларига мансуб қиниқ уруғи асосида ташкил топган, VIII асрда Сирдарёнинг қуйи оқимида барпо бўлган ўғуз давлатининг ёбғуси Салжуқбек (Маҳмуд Қошғарий асариде — Селжуқбек) салжуқийлар хонадонининг асосчиси эди. Салжуқбекнинг набираларидан Тўғрулбек, Чағирбек ва Шакарбеклар салжуқийлар давлатини империя даражасига олиб чиқди. Салжуқийлар давлати замонида ўғуз қабилаларининг йигирма тўрт уруғи Хуросон, Эрон, Кавказ орти, Кичик Осиёга кўчиб борди. Улар ҳозирги Туркия туркларни, Ироқ туркманлари, Эрон туркманлари, озарбайжон халқининг ташкил топишига етакчи этник гуруҳ бўлди. XII асрнинг ўрталарида ҳозирги Манчжурияда яшаган туркий қабилалар — қорахитойлар (қорақиданлар), маркитлар томонидан Самарқанд (Маҳмуд Қошғарий асари ва «Бобурнома»да — Семизкенд ёки Семиркенд) яқинида салжуқийлар кучли зарбага учраб, улар давлати бўлиниб кетди. Эрон, Кавказ орти, Туркия, Сурияда мустақил салжуқий давлатлари ташкил топди.

Салжуқийлар давлатининг бўлиниб кетиши натижасида хоразмшоҳлар давлати кучайди. XII аср охирида хоразмшоҳлар давлати сиёсий, ижтимоий, иқтисодий жиҳатдан юксак даражага эришди. Салжуқийлар ихтиёрида бўлган мамлакатларда хоразмшоҳлар ҳукмронлиги тикланади.

Хоразмшоҳлар ҳукмронлигини барпо қилишда ўғуз ҳамда қипчоқ қабилалари қатнашган, сиёсий ҳаётда ҳар икки туркий қабиланинг таъсири кучли эди. Шунингдек, Хоразмшоҳлар давлати доирасида қарлуқ, чигил ва бошқа туркий қабилалар билан тожиклар ҳам иқтисодий ҳаётда, ҳарбий юришларда қатнашган. XIII асрнинг биринчи чорагида хоразмшоҳлар давлати мўғул bosқинчилари томонидан емирилди.

Урта Осиёни мўғуллар босиб олгандан сўнг ҳокимият Чингизхоннинг ўғли Чигатойхон қўлига ўтади. Бу замонда яшаган қарлуқ, чигил, ўғуз, қипчоқ қабилалари ҳамда тожиклар сафига Чингизхоннинг bosқинчилик урушларида қатнашган қипчоқ қабилалар гуруҳига мансуб барлос, қавчин, арлат, жалойир қавмлари ҳам келиб қўшилди. Улар ўзларини Чигатой улуси деб аташди, мамлакатнинг сиёсий, ижтимоий, ҳарбий, иқтисодий ҳаётида фаол қатнашдилар.

Темурийлар ҳокимиятга келиши арафасида қарлуқ, чигил, ўғуз, ёғмо, қипчоқ, барлос, қавчин, арлат, жалойир туркий қабилалари мавжуд эди, шунингдек, тожиклар ҳам бу кўрсатилган тур-

(Охири. Бошланиши ўтган сонда.)

кий қавмлар билан ёнма-ён яшаган. Қорахонийлар даври адабий тили асосида эски ўзбек тилининг шаклланишида юқорида кўрсатилган туркий қавмлар қатнашди, эски ўзбек тилини юксак даражага кўтаришда улуғ мутафаккиримиз Алишер Навоий мазкур туркий қавмлар тили лаҳжасини инobatга олган эди.

Темурийлар давлатининг равнақи чигатойхонлар салтанатининг инқирози туфайли 1370 йили шахсан Амир Темурнинг ҳокимиятини қўлга олиши билан бошланди.

Урта Осиё темирийлар даврида сиёсий, иқтисодий, маданий жиҳатдан гуллаб яшнади. Темурийлар ҳукмронлиги Даштиқипчоқдан Ҳиндистонга қадар, Шарқий Туркистондан Эрон, Кавказ, Кичик Осиё, Сурияга қадар чўзилди. Темурийлар салтанати Улуғбек, Қозизода Румий каби алломаларни, Алишер Навоий каби мутафаккирларни, Шарафиддин Али Яздий, Мирхонд, Хондамир каби мўаррихларни, Заҳириддин Мўхаммад Бобурдек бутун дунёга доғи кетган зотларнинг етишиб чиқишига сабаб бўлди. Туркий халқлар ёки ўзбеклар тарихида асрлар оша сўнмас шону шавкат, тенгсиз маданий ёдгорликларни қолдирди.

Темурийлар салтанати Абулхайрхоннинг набираси Мўхаммад Шайбонийхон томонидан 1500—1510 йилларда тугатилди. Шайбонийхон ўз фаолиятини XV аср бошида Олтин Урда хонларидан бўлган Ўзбекхон даврида қипчоқ қабилалари асосида шаклланган тўқсон икки ўзбек уруғларига сўянган ҳолда олиб борди. Тўқсон икки ўзбек уруғлари қарлуқ, чигил, ёғмо, ўғуз, қипчоқ, барлос, қавчин, арлат, жалойир қабилалари асосида ташкил топган туркий қавмга қўшилиб, ўзбек халқининг учинчи қатламини ташкил қилишда қатнашди.

XVII аср бошларида шайбонийлар хонадониде ҳокимиятни бошқариш учун эркак зоти қолмаган эди, шунга кўра, Астрахондан шу наслга мансуб Дин Мўхаммадни олиб келиб, Мовароуннаҳрга хон қилиб сайладилар. Бу янги сайланган Мовароуннаҳр хонлари хонадони аштархонийлар номи билан юритилди. Шу номли сулола Эрон шоҳи Нодиршоҳ Афшар Мовароуннаҳрга босиб келгунига қадар ёки XVIII асрнинг ўрталаригача давом этган Абулфайзон салтанатининг интихосига қадар давом этди.

XVIII асрнинг иккинчи ярмидан ўзбек элатининг манғит уруғи асосида Бухоро амирлиги ташкил топди. Ўзбек улусининг минглар уруғи 1711 йилдан Қўқон хонлигини тузган бўлсалар-де, Бухорога, аштархонийларга қарам эди. XVIII аср ўрталарида Нодиршоҳ ўлими муносабати билан Урта Осиёда Эрон ҳукмронлиги барбод бўлгач, Қўқон хонлиги мустақил давлатга айланди.

XVIII аср бошларида Жунғарияда (Урумчи, Ғулжа) ва Еттисув вилоятларида жунғарлар (қалмоқлар) ҳокимияти кучайиши муносабати билан қипчоқ номини сақлаб қолган туркий қавмлар қувғин бўлади. Қипчоқ қавмлари Қўқон, Бухоро, Хива хонликларига кўчиб келади. Ўзбек халқининг янги қатламини ташкил этишди.

Хоразм хонлиги эса XVI аср охиридан мустақил хонликка айланган эди, Хоразм хонлигида ўзбек элатининг Кўнғирот уруғлари 1873 йилгача ҳокимиятини мустақил бошқариб келди. Қўқон хонлиги 1876 йили руслар босиб олгандан сўнг тугатилди. Бухоро хонлиги 1868 йилдан 1920 йилгача, Хива хонлиги ҳам 1920 йилгача қарам, давлат ҳуқуқи чегараланган ҳолда мавжуд бўлди, сўнг большевиклар томонидан бутунлай тугатилди.

Ўзбек халқи асрлар оша скиф, хун, қадимги туркий даврларда тарихан шаклланган бир гуруҳ туркий қабилалар асосида ташкил топган. Гарчанд ўзбек халқи номи мавжуд бўлмаса ҳам, биринчи қатлами IX—XI асрларда қорахонийлар даврида қарлуқ, чигил, ёғмо қабилалари иттифоқи заминиде шаклланди.

XI асрнинг биринчи ярмида Урта Осиёда ташкил топган салжуқийлар ҳамда XII асрда сиёсий майдонга кўтарилган Хоразмшоҳлар даврида ўғузлар гуруҳининг қорахонийлар давридаги қарлуқ, чигил, ёғмо қабилаларига қўшилиши орқали ўзбек халқининг иккинчи қатлами пайдо бўлди.

XIII—XIV асрлар Олтин Урда хони Ўзбекхоннинг ташаббуси билан бутун Даштиқипчоқда яшаган туркий (қипчоқ) қавмлар юртини Жўжи улуси эмас, ўзбек улуси деб аталсин деб фармон қилинди. Шундан сўнг, Даштиқипчоқда яшаган қипчоқ қабиласига мансуб туркий қавмлар ўзларини ўзбек элати деб атади, XV аср охири — XVI аср бошида шу ўзбек элатининг кўпчилики қисми Мўхаммад Шайбонийхон билан Урта Осиё ўлкаларига кўчиб келдилар, бу эса ўз навбатида ўзбек халқининг учинчи қатламини ташкил қилди. XVIII аср бошида қалмоқлар тазийқи остида Мавароуннаҳрга кўчиб келган, қипчоқ номини сақлаб қолган туркий қавмлар асосида ўзбек халқининг этник таркиби кенгайди. Октябр инқилобидан сўнг, 1924 йилда ўзбек элати ўзбек миллати тарзида шаклланди.

Қардош туркий халқларнинг этник жиҳати ва қабилавий томондан таркиб топиши мураккаб жараёнлар орқали содир бўлган. Жумладан, Туркия туркларининг. Милоднинг тўртинчи асрида хунлар Шарқий ҳамда Ғарбий Европага тарқалди, Европада хунлар ҳукмронлиги ўрнатилди. Улар асосан турк тили қабилалардан иборат бўлиб, таркибиде ўғуз, булғор, авар, утуғурлар (ўттиз ўғуз) ва бошқа туркий қабилалар бирлашмасидан ташкил топган эди. IV асрда (Рум) Византия империясининг черигида хизмат

қилиш учун бир гуруҳ ўғуз, булғор, аварлар ёлланган, бу ёлланган туркий қавмлар маълум миқдорда Византия тупроғида яшаб қолади. Тўртинчи асрда Византияда ўрнашган турклар ҳозирги Туркия туркларининг биринчи қатлами бўлиб ҳисобланади.

Биз юқорида зикр этган салжүқийлар империяси даврида йигирма тўрт ўғуз уруғининг Кичик Осиёга кўчиб бориши Туркия туркларининг иккинчи асосий қатламини ташкил қилди, XIII аср бошида мўғул ва турк қавмлари биргаликда Волга (Итил) ва Дўн (Тин) дарёлари бўйига ҳужум қилганда, у ерда яшаган бир гуруҳ қипчоқлар, мўғулларга итоат қилишни истамай, Кичик Осиё, Сурия, Мисрға қадар кўчиб кетди. Кичик Осиёга кўчиб борган қипчоқлар Туркия туркларининг учинчи қатлами бўлиб қўшилди.

Озарбайжон халқи ҳам йирик туркий халқлардан бири, тарихан мураккаб этник гуруҳлар натижасида ташкил топган. Алман номли халқ қадимда ҳозирги озарбайжон ўлкаларида яшаган. Алман халқига ижтимоий, сиёсий сабабларга кўра туркий қавмга мансуб хазарлар келиб қўшилган. Хазар хонлиги эса биринчи турк ҳоқонлиги таркибига кирган, турк ҳоқонлиги бўлиниб кетгандан сўнг, Хазар хонлиги даври X асргача давом этган Бу хонлик Волга Дўн дарёлари бўйидаги қипчоқларнинг таъқиби остида тугатилган. Унинг таркибига кирган туркий қавмлар Шимолий Кавказ ҳамда Кавказ орти ўлкаларида жойлашган. XI аср бошларидан салжүқий султонлар раҳбарлигида Урта Осиёдан ўғузлар кўчиб келиб, хазар халқига қўшилиб кетди, сўнг XIII асрда ҳам қисман қипчоқлар мўғуллар зарбасидан қочиб келиб озарбайжон халқига қўшилган. Озарбайжон халқи номининг биринчи қисми хазар (азар) сўзи билан боғлиқдир.

Қозоқ халқининг тарихи ҳам бутун туркий қавмлар каби ташкил топган. Унинг этник таркиби ҳам XIV асрнинг биринчи ярмида қипчоқ қабиалари асосида шаклланган ўзбек элати билан боғлиқдир. XV аср охири XVI аср бошларида Кўк Урда хони Абулхайрхон «абираларида Қосимхон ташаббуси билан ўзбек улусидан ажраб, Даштиқипчоқда яшаб қолган элатни қозоқ деб атадилар. Қозоқ сўзи ажраш, қайрилиш, эркин бўлиш каби маъно аналган, қайир, қайроқ, қаймоқ, қайсар каби сўз шакллари билан боғлиқдир. XVI аср ёзма манбаларида қозоқ сўзининг қозоқ-қайсоқ шакллари ҳам қўлланган. Ўзбек улусидан ажраб қолгани учун ҳам ўзбек, қозоқ халқи ичидидаги уруғ номлари ўхшашдир.

Қирғиз халқи Урхун-Энасой ёзма обидаларида қирқаз ёки қирқиз номи билан учрайди, сўнгра туркий тил қонунига кўра, қирғиз деб аталди. Қирғиз қабиалари Энасой (Енисей) дарёси бўйларида яшади. У биринчи ва иккинчи турк ҳоқонлиги таркибига кирган эди. VIII аср ўрталаридан IX аср ўрталаригача қадимги уйғур (тўққиз ўғузлар) давлати таркибида яшади. IX асрнинг ўрталарида қирғиз халқи қадимги уйғур давлати қўлидан ҳокимиятни тортиб олди, қипчоқ қабиалари билан бирга XI асрнинг ярмигача Энасой бўйи ва Олтой, Жунғария ўлкаларида ҳукмрон бўлиб яшади, сўнг қорахитойлар (қорақиданлар) томонидан қирғиз-қипчоқ давлати тугатилди.

Кейинги даврларда бу халқ Чингизхон империяси таркибига кирди. XVII асрдан бошлаб қалмоқлар (жунғарлар) кучая бошлагач, у қирғиз халқини жанубга силжишга мажбур қилди. Ниҳоят, XVIII аср бошларида Тяньшань, Олой, ҳатто Помир тоғининг шимолий ёнбағирларига силжишга мажбур бўлди. XVIII асрдан то 1876 йилгача Кўқон хонлиги таркибида бўлди. Сўнг қирғиз халқининг бир қисми Россия империяси мустамлакасига айланди, иккинчи қисми Тяньшань тоғининг шарқий томонидан Хитой мустамлакачилари қўлига ўтди. Қирғиз халқи таркибида қадимги қирғиз қабиалари, айрим қипчоқ уруғлари, қисман мўғул уруғлари, ҳатто XVIII асрда қалмоқ босқини орқали кўчиб келган қипчоқ номини сақлаган элатлар қўшилиб, ҳозирги қирғиз халқини ташкил қилди.

Туркман халқи ҳам мураккаб жараёнлар асосида ташкил топган. Туркменистон майдонида антропологик жараёнлар тадқиқоти бу ерда миллоддан аввал монголоид қиёфалар борлигини кўрсатган. Маҳмуд Кошғарийнинг маълумотига қараганда, Искандар Зулқарнайн Турон тупроғини босиб олганда, бир гуруҳ халқларни кўриб, бу халқларни «турк монанд» деб атаган. Асосан ёзма манбалар маълумотига кўра, биринчи турк ҳоқонлиги даврида Амударё бўйларига туркий қавмлар ўрнашган, турк ҳоқонлигининг асосчиси Ашин уруғи ўғуз қабиаларига мансуб эди, шунга кўра, Амударё бўйларига ўғузлар ўрнашганлиги маълум бўлади. Қадимги Хоразм халқи шаҳар ҳудудида яшаган, туркий қавмларини X асргача шаҳарларга киритмасликка ҳаракат қилган. Салжүқийлар ҳамда хоразмшоҳлар даврида Хоразм шаҳарлари турклашиб кетди.

Қорақум, Хоразм, Амударё бўйларида, Хуросонда яшаган туркий қавмлар салжүқийлар, хоразмшоҳлар даврларида туркман деб аталган. Хоразмшоҳлар даврида бир гуруҳ қипчоқлар ҳам туркманлар билан аралашиб кетган, ҳатто Муҳаммад Хоразмшоҳнинг онаси Туркан Хотун ҳам қипчоқ хонларидан бирининг қизи эди. Умуман айтганда, туркман халқи асосан ўғуз, қисман қипчоқ вакилларининг бирикувидан ташкил топган.

Уйғур халқининг илдизлари жуда қадимги даврларда бошлан-

ган, сиёсий, иқтисодий, этник жараёнлар асосида таркиб топган. Миллоддан аввалги усун (уйсун) номли туркий қабиаларни уйғур халқининг биринчи қатлами деб қараш лозим. Усунлар ҳақида миллоддан аввалги биринчи асрда Хитой элчиси Чжан Цянь қолдирган маълумот И. А. Бичурин асарига таъкидланган. Усунлар миллоднинг тўртинчи асрига қадар хунлар таркибида, V асрда жу-жанлар, VI асрдан VIII аср ўртасигача турк ҳоқонлиги таркибида бўлди. VIII аср ярмида тўққиз ўғузлар (қадимги уйғурлар) усунларнинг қолдиқларини итоат қилдирди, шу даврдан бошлаб уйғур (уюшма) ибораси пайдо бўлди. IX аср ярмида тўққиз ўғузлар давлати қирғизлар томонидан тарқатиб юборилгандан сўнг, бир қисм қадимги уйғур халқи Турфанда ўн уйғур ёки идиқутлар давлатини тузди, иккинчи қисми 860 йилда Баласағунда ёғмо, қарлуқ қабиалари асосида ташкил топган қорахонийлар давлати таркибига қўшилди. Қорахонийлар даврида уйғур халқининг мавқеи кўтарилди, шу даврларда қорахонийлар давлатини бошқаришда қатнашган чигиллар ҳам уйғур халқи таркибига кирди. Бу даврда уйғур халқи таркибида усунлар, тўққиз ўғуз, қарлуқ, ёғмо, чигил қабиалари мавжуд эди. Шарқий Туркистонда ислом дини тўла ғалаба қозонгач, ўн уйғурлар ёки идиқутлар давлати халқи ҳам уйғур халқининг ташкил топишида қатнашди. XV асрдан бошлаб юқорида зикр этилган туркий қабиаларда ҳозирги уйғур халқининг шаклланишига асос бўлди.

Урта Осиёда қорақалпоқ халқининг ташкил топиши ҳам мураккаб тарихий жараёнлар орқали содир бўлган. Даштиқипчоқда қипчоқ қабила гуруҳлари орасида сиёсий, иқтисодий, ижтимоий жиҳатдан бўлинишлар қорақалпоқ халқининг ташкил топишига сабаб бўлди. Қорақалпоқ халқи Олтин Урда даврида этник тоифа ҳолатида яшаган. Олтин Урданинг шарқий қисми Кўк Урда хонлиги даврида қорақалпоқлар этник гуруҳ сифатида шаклланди. Қозоқ хонликлари кучсизлиб, қалмоқлар (жунғарлар) Даштиқипчоқда ҳокимиятни эгаллагандан сўнг, қорақалпоқлар ҳам қувнига учради. XVII аср охири — XVIII аср бошларида қорақалпоқларнинг катта қисми Орол денгизининг ғарбий томонига кўчиб, Хива хонлигига қарам бўлиб қолди. Қорақалпоқлар ҳозирги кунда миллат даражасидаги белгиларга эга ҳолатда яшамоқда. Қорақалпоқларнинг бошқа гуруҳлари XVIII аср бошларида Фарғона, Зарафшон водийларига кўчиб бориб, ўзбек халқи таркибига қўшилди.

Маҳмуд Кошғарий йигирмадан ортиқ туркий қабиалар қаторида бошқирд қавмини ҳам санаб ўтган. Бошқирдлар Ёйиқ (Урол) дарёси теварағида яшаган. У ҳам маълум даражада қипчоқ тоифасига оид гуруҳлар билан аралашган. Шунингдек, бошқирд халқи хунлар, турк ҳоқонликлари, қипчоқ қабила гуруҳлари, Олтин Урда, Кўк Урда, Ғарбий Сибирь хонликлари таркибида бўлди. XVI асрда руслар Ғарбий Сибирь хони Кўчимхонни тор-мор қилганларидан сўнг, бошқирдлар Россия империясининг мустамлакасига айландилар.

Қозон татарлари ҳам мураккаб жараёнлар асосида таркиб топган. Унинг биринчи қатлами миллоднинг тўртинчи асрида хунлар таркибига кирган шарқий булғорлардир. Булғорлар Итил суви (Волга) бўйларига ўрнашган, шарқий булғор давлатини тузган. Булғор халқи таркибига айрим ўғуз, қипчоқ уруғлари ҳам аралашди, улар мураккаб туркий қавмга айланди. XIII аср бошида турк-мўғул босқинига учраб, Олтин Урда давлатига қарам бўлиб қолди. Олтин Урда давлати турк-мўғул таркибига кирган бир гуруҳ татар халқи (Маҳмуд Кошғарий таъбирича, турк-мўғулча билувчи туркий қавмлар) булғор қавмларига қўшилган, шунга кўра, шарқий булғорлар татар деб номланди. Олтин Урда давлати емирилгандан сўнг, Қозон хонлиги ташкил топди. 1556 йилда Қозон хонлиги руслар томонидан босиб олинди.

Қрим татарларининг таркиб топиши Шарқий Европада тўртинчи асрда Ғарбий (Европа) Хун империясининг фаолияти билан боғланган. Миллоднинг тўртинчи асрида бир гуруҳ туркий қавмлар — ўғузлар, булғорлар Қрим ярим оролига ўрнашган, X асргача туркий (қипчоқ) ва ғайритуркий қавмларнинг Қримга кириб келиши давом этган. XIII асрнинг бошида турк-мўғул қавмларининг Қримга ўрнашиши кучайган. Олтин Урда даврида Қримда ўғуз, қипчоқ қавмлари асосида қисман юнон гуруҳларининг қоришиши орқали қрим-татар халқи шаклланди. XV аср охирида (1480 йилда) Олтин Урда хонлиги емирилиши натижасида Қрим хонлиги ташкил топди. Бу хонлик 1780—1787 йилларда Россия томонидан босиб олинди.

Юқорида зикр этилган бошқа туркий халқлар тарихи ҳамда этник таркиби ҳам мураккаб. Жумладан, гагаузлар, ғарбий булғорлар (Булғория), қараимлар (қадимги хазарлар қолдиғи), чувашлар (Шарқий булғорларнинг бир гуруҳи), ёқутлар (қадимги қуриқанлар), телеутлар, тувалар, хакаслар, қоракаслар, шорслар, сариқ уйғурлар (Хитойнинг Ганьсу ўлкасида), қалачлар ва бахтиёрлар (Эронда) каби қатор туркий халқлар тарихини ёритиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Қозоқбой МАҲМУДОВ,
УзССР ФА Қўлёзмалар институтининг
катта илмий ходими, филология
фанлари номзоди.

БЕРУНИЙНИНГ «ЖАВОҲИР»И

Абу Райҳон Беруний ўзининг «Жавоҳир китоби»ни умрининг сўнги йилларида ёзган эди. Бу китоб унинг анча етук, диққатга сазовор, ўқимишли асарларидан саналади. Гарчи Абу Райҳон уни тўлатўқис битказган бўлса-да, бизга қадар турли саргузаштларни бошидан кечириб етиб келган кўринади. Тарих тақозоси билан Испаниянинг Эскуриал кутубхонасига (Мадридга яқин) тушиб қолган бу асарнинг бир нусхаси илмий жамоатчилик назарига тушган. Чунки ноширнинг сўзига қараганда уни кўчирган шахс араб тилидан беҳабар ажамлик ё ҳинди бўлган. Шуниси ҳам борки, хатот асарни ёмон кўчирмаган, лекин унинг кўп жойлари, иборалари, жумлалари, сўзларининг ярми, айрим парчалари тушиб қолган, бу эса уни мутолаа қилувчига анча қийинчилик туғдирган. Шу сабабданми ҳар қалай, у узоқ даврларгача ўз мухлисларини топа олмади. Ниҳоят, асримизнинг йигир-

манчи йилларига келиб Туркиянинг Қайсария шаҳридаги Рашид афанди кутубхонасида бу асарнинг бошқа бир қўлёзма нусхаси топилди. Бу нусха мамлуклар даврида Мисрда кўчирилган бўлиб, унинг котиби асарнинг кўп жойларига тузатишлар киритган. Котиб унинг аслини тузатмоқчи бўлгану, лекин «қош қўяман» деб, «кўз чиқарган», аниқроғи кўп хатоларга йўл қўйган.

Учинчи қўлёзма Туркиянинг Тўпхона сарой кутубхонасидан топилди. Бу нусха бошқа қўлёзмаларга нисбатан мукамалроқ бўлиб чиқди.

Абу Райҳон Беруний бу асарини кексайган даврида ёзган кўринади. Бу хусусда аллома асар муқаддимасида: «Жавоҳирлар ҳақида тўп-ланган бу китобим шон-шухратли подшоҳимиз... Абдулфатҳ Мавдуд ибн Масъуд ибн Маҳмуд хазинасига мендан эсдалик бўлсин», деб ёзади. Бу парчадан маълум бўладики, китоб амир Мавдуд замони-

да ёзилган. Мавдуд 1041—1048 йиллар орасида ҳукмронлик қилган.

Қуйида Абу Райҳон Берунийнинг «Жавоҳир китоби»дан сайлаб олинган ҳикоялар келтирилади. Бу ҳикоялар аслида ўрта асрларда ҳар хил муносабатлар билан пайдо бўлган эди. Улар турли-туман маъданлар, қимматбаҳо гавҳарлар, улар туфайли чекилган машаққат ва қийинчиликлар, юз берган ўзаро муносабатлар, одамлардаги устомонлик, ўрта асрдаги ҳаёт тарзи, мол-дунё йиғиш ва унинг учун бўлган жанглар ва ниҳоят шу тошлар туфайли ҳукмдорлар ўртасидаги кураш, хунрезлик ва бошқа воқеалар қизиқарли баён этиладики, буларни ўқиб аجدодларимиз ҳаётни кўз ўнгимизда яққол гавдаланади.

Абдусодиқ ИРИСОВ,
филология фанлари номзоди.

ЗАНЖИЙ СУРУРИ ВА ОЛТИН

Агар занжий якка ўзи кайф-сафо суришга бир имкон топиб қолса-ю, унинг дастурхонида унга кайф берадиган норжил мевасининг суви (шарбати) бўлиб қолса, шунда у дунёда ҳеч нарсага парво ҳам қилмайди, унингча, дунёда бундан бошқа ҳеч нарса йўқ, ўзини эса бунинг ҳаммасига подшоҳ деб билади.

Уша қоратанли — судонликлар ерида шундай конлар борки, бундан бошқа ўлкаларда бундай мўл-кўл жавҳарлар ва энг тоза олтинлар берадиган конлар бўлмайди. Аммо унга борадиган йўллар машаққатли, чўлу биёбон, сахрою қумлар бор. У ўлкаларнинг одамлари ҳам бизнинг қавмимиз билан аралашишдан тортиниб туришади. Шунинг учун савдогарлар катта тадориклар кўришиб захиралар тайёрлашади, улар Тоҳирт чегараларидаги Сижилмосадан тортиб, то Мағрибнинг энг узоқ еригача эҳтиёжларига етарли озиқ-овқат, сув олишади, ўзлари эса ўша сахроларнинг нариги томонидаги қора танлилар кўзини ўйнатадиган нарсалар — бажбажий деб машҳур бўлган басра кийимларини элтишади. Бу билан уларни бу хил кийим-бошга маҳлиё қилмоқчи бўладилар. Бу кийимларнинг чеккалари қизил, ҳар турли рангларга бўялган, зарбоф қилиб тикилган бўлади. Бу моллар узоқдан ишоратлар билан муомала қилиниб, икки ўртада рози бўлиб келишилган шартларга биноан олтинга сотилади. Тил билмаслик ва қаттиқ чўчиш сабабли шундай бўлади: бу худди тўрт оёқли ҳайвонлар шердан қандай қўрқса, қоратанлилар ҳам оқ танлилардан шундай чўчишиб муомала қилишади.

Қора танлилар ўша энг бошдан бошқа ҳеч нарса истамайдилар.

Уша конлар бўлса қора танлилар юрти — Судоннинг ўртасида ва Зувайла билан Мағриб ўлкаси орасида жойлашган. Модомики, Бажжа ери ўша Нил дарёси ва Қузум денгизи оралиғидаги ўтириндиларга ва унинг чеккаларидаги ерларга ўхшаб кетар экан, бу ҳолда бу ерларда олтин кони борлиги Асвондан ўн кундан ортиқ масофадаги жойларда ҳам белгиланган. Бу худди «Китоб ашкол ал-ақолим» («Иқлим шакллари ҳақида китоб»)да айтилганига ўхшаб кетади.

Баъзи бир конлар ундан ҳам нарига худди Айзоб қальъасигача чўзилиб боради. У ҳабашларга тегишлидир. Уша томонларда текис ер остидаги қум ва шағаллар ичидан олтинни тозалаб чиқариб оладиган одамлар тўдасини шу ном билан аташади. У ерда Алоқа тоғи йўқ. У ердан тушган даромад Миср хазинасига тушади.

Бир маҳаллар Зарубоннинг шон-шухрати жуда ошиб-тошиб кетган пайтларда унинг тоғ ва тепаликларидан катта уйларга ўхшаш (ковланган) зовурлар худди маҳсус қуйилганга ўхшаган олтин бўлакларига тўла бўлган эди. Бу худди олтин қидирувчиларга тайёрлаб қўйилган хазинага ўхшарди. Кимда-ким унга тасодифан йўлиқиб қолса борми, бўлди, бир умр мол-дунёга кўмилган бўларди.

УЧАР ЧАҚМОҚ

Абу Жаъфар ал-Ҳозин шуни ҳикоя қилиб берган: бир гал чақмоқ учиб у киши биладиган бир кишининг ҳовлисидаги харсанг тошга келиб тушган, кейин у

олов соққага ўхшаб ҳовли бўйлаб юмалаб кетган ва чуқурга бориб йўқ бўлган. Унинг юмалаб кетишига келсак, бунга оғирлик қонуни сабаб бўлган.

Чақмоқ ҳақида гапиришларича, у ҳаводан ҳам, ҳатто ўзимиз кунда кўриб юрган оловдан ҳам но-зик экан. Бунга шу нарса далил бўлиши ҳам мумкин-ки, ўзининг ҳаракатдаги жисмларга кириб боришида у зарарсиз ҳаракат қилиб боради, уни суюққа айлан-тириб эритмайди, ҳатто одатда эришни қабул қила-диган жисмларни ҳам зарарсиз қолдиради.

Фақатгина шамол билан бирга ҳаракат қилган яшин, чақмоқ ва момақалдиқларгина металллар-нинг бир жойдан иккинчи жойга бориб қолишига — бунда ё ер устидан, ё ер остидан чиқиндилар билан бирга отилишига сабаб бўлади. Бунга Жузжонда бир неча йилдан бери бор бўлган темир парчаси гувоҳ-лик беради. Уни ўрганиб шохидлик берувчилардан бўлган кишининг гапига қараганда бу парча бир ма-ҳаллар денгиз лангари бўлган экан.

ЛАХТА ҚЎРҒОШИН

Денгиз савдогарларидан бири шунини ҳикоя қилиб берди:

Одатда биз камбағал одамларнинг молларини таширдик, шу билан одамлар дуосини олардик, кун-лардан бир кун биз Убуллада Чинга жўнашга шайла-наётган эдик, қўққисдан рўпарамга бир чол келиб тўхтади. У менга қараб, сенда бир ишим бор, олдин сендан бошқа бир кишига илтимос қилган эдим, ле-кин у мени алдади, шунинг учун сенинг олдинга келдим, шояд сен ўша мени алдаб кетган одам қили-гини қилмассан деб ишониб келдим, деди.

— Нима ишинг бор! — деб сўрадим ундан.

— То илтимосни бажаришга ваъда бермагунингча айтмайман, — деди у.

Мен унинг айтганидай илтимосини бажаришга ваъда бердим. Шунда у оғирлиги юз маннча кела-диган қўрғошин ёмбисини келтирди, кейин у менга қараб:

— Илтимосим шуки, мана шу нарсани кеманга ортасан-у, кейин фалон жойга боргач, шунини денгиз сувига улоқтириб юборасан, холос, деди.

Мен унга қараб:

— Мен бу илтимосингни бажара олмайман, — дедим.

У бўлса хиралик қилиб туриб олди:

— Сўз берган эдинг-ку, лабзинг қани! — деди.

Мен қаёққа борсам, хиралик қилиб кетимдан қол-масди, ҳолижонимга қўймай, ноилож уни олишга мажбур бўлдим. Кейин дафтарга унинг номи ва Бас-радаги уйини ёзиб қўйдим. Кейин нима бўлди-ю, ўша ерга етганимизда худонинг қудрати денг, шун-дай бир шамол бўлиб, бўрон турдики, нима бўлган-ини ҳам билолмай қолдик, жон сақлаймиз деб энка-тинкамиз чиқиб кетди, ўша манзилга етдик, ўзимиз билан олиб борган нарсаларимизни пулладик. Шун-да қўққисдан бир киши келиб, мендан қўрғошин сўради. Мен унга қараб:

— Мен ўзим билан ҳеч қандай қўрғошин олиб келганим йўқ, — дедим.

Шунда хизматкор ўша киши бериб юборган молни эслатди. Мен бўлсам унга:

— Мен буни сотолмайман, борди-ю уни сотсам, эгаси билан бўлган келишувимизга хилоф иш қилган бўламан, — дедим.

Лекин ўша қўрғошин сўраб келган одам уни қўяр-да қўймай бир юз ўттиз динорга сотиб олди. Кейин мен қўрғошин эгасига Хитойдан ҳар хил ажойиб нар-салардан олдим, кейин биз орқамизга қайтиб, кетган жойимизга келдик. Лекин чолдан дарак бўлмади. Кейин мен унинг уйини қидириб топиб, уни сўраган эдим, у ўлган дейишди. Шунда мен қўни-қўшни-лардан:

— У кишидан ҳеч ким қолганми! — деб сўрадим.

— Унинг бир акасининг ўғли бўлгучи эди, — дейишди улар, — уям қайси бир денгиз чеккасидаги юртда яшарди. Уйи бўлса қозининг амини [ёрдам-чиси] қўлига вақф қилиб берилган эди.

Мен нима қилишимни билмай ҳайрон қолдим, кейин Убуллага қайтиб келдим. Ўша кишига деб олиб келган молларнинг ҳаммасини етти юз динорга сот-дим.

Орада бир қанча вақт ўтгач, бир кунни тўсатдан рўпарамга бир киши келиб туриб олди. Ўша одам менга тикилиб туриб:

— Сен фалон кишимисан! — деди.

— Ҳа, — дедим.

У бўлса менга:

— Ўтган йили Чинга бориб, ўша ёғда менга ўша лахта қўрғошинни сен сотганмидинг! — деди.

— Ҳа, — дедим.

— Ўша қўрғошинингни мен сотиб олган эдим, — деди у, — уни ишлатиш ниятида майдаламоқчи бўл-ган эдим, ичи бўш экан, унда ўн икки минг динор пул бор экан. Сени қидириб ўша маблағни олиб келдим, марҳамат қилиб ўшани олсанг.

Мен ўша кишига:

— Оббо тушмагур-ей, сен ташвишни орттир-динг-у, ахир у пуллар меники эмасди-ку, — дедим. Кейин мен бўлган воқеанинг ҳаммасини бошдан-оёғига гапириб бердим. У бўлса таажжубда қолиб кулди. Кейин менга:

— Ўша чолни танийсанми! — деб сўради.

— Йўқ, гапириб берганимдан бошқа ҳеч нарса билмайман, — дедим, у бўлса менга:

— Ўша киши менинг амаким бўлади, — деди у, — унинг мендан бўлак меросхўри ҳам йўқ. Менга ти-хирлик қилавериш, бошимга не кунларни солмади, ҳатто шунини деб ўн етти йил олдин Басрадан қочиб кетдим. Мана у олтинларини мендан яширмоқчи бўлган экан, худойимдан ўргилай, унинг изми билан у хоҳлаган иш бўлмабди.

Мен унинг гапини эшитдим-у, қарияга тегишли бўл-ган ўша етти юз динор пулни унга бердим. Шу билан у Басрага жўнаб кетди. У ерда амакисининг уйини ўзига ватан қилиб олди ва ўзига баҳузур, пийру ба-давлат бўлиб яшаб кетди.

АРЛАШМА

Ал-Ҳажожж Ироқ ва Форс ерида олтин ва кумуш идишларни синдириб юборишга амр бериб, уларда шароб ичишни қатъиян таъқиқлагач, шиша идишлар (қадах, жом)да шароб ичишни ёқтирмайдиган Ҳу-сайннинг мавлоси Феруз:

— Ўша буйруқда моддаси омухта бўлган идиш ҳақида эсланганми! — деб сўрабди.

Шу тариқа унга кумуш ва мис аралаштириб, жом-қадах ясашибди. Кейинчалик ундаги кумуш ўрнига қўрғошин қуйишиб ўрганишди ва уларни идиш-то-воқлар ва ичиладиган қадахлар, обдаста, сув соли-надиган кўза, дастшув, жомашов кабиларга истъемол қилина бошланди. Чунки у занглаш ва кир бўлиш хусусиятидан бир оз бўлса-да узоқроқдир. Сижистон [Сийистан] аҳли бу нарсаларни яшашда жуда устаси фаранг бўлишади ва уни қандай ишлатиш йўлини ўрнига қўйишга одатланиб қолишган. Саффорийлар эса бу ҳунарга ўз ҳукмдорларидан олдин эриш-ганлар.

ОСМОНЎПАР ЧЎҚКИЛАР

САЛТАНАТИДА

РУСТАМ ОБИД,
Пятигорск—Кабарда-Балқар—
Қорачой-Черкас—Тошкент.

Кўз ўнгимда Кавказ. Ўзим
юксакда...

Александр ПУШКИН.

«Фан ва турмуш» ойномасининг ажойиб бир анъанаси бор: Ўзбекистон ойнаижаҳонининг кинокурсатувлар бош муҳарририяти билан келишган ҳолда «Оламга саёҳат» курсатувини тайёрловчи сайёр ижодий гуруҳ сафарига ҳамиша махсус мухбирини қўшиб юборади. Бу эса оламга «Фан ва турмуш»

нинг нигоҳи билан боқишга, азиз муштарийларимизга дунёнинг турли гўшалари ҳақида ҳикоя қилиб беришга имкон яратади. Чунончи, ойноманинг шу йилги 10-сонида эълон қилинган «Япон денгизи соҳилларида» номли сафарнома ана шу ташаббус маҳсулидир. Қуйида эса Кавказ бўйлаб саёҳат билан танишасиз. Бу сафарда 24—29 сентябрь кунлари «Фан ва турмуш» дан ушбу сатрлар муаллифи, Ўз-

бекистон ойнаижаҳонининг кинокурсатувлар бош муҳарририятидан бўлим муҳаррири Равшан Акбаров, режиссёр Иосиф Фаттоҳов, тасвирчи Қўйсин Рўзиматов иштирок этишди. Саёҳатимизда, одатдагидек, Фуқаро авиацияси Ўзбекистон бўлимининг учувчиси Рафээл Шаропов бизга ҳамроҳ бўлди. Марҳамат, муҳтарам муштарийлар, сизларни Кавказ диёри бўйлаб сафарга таклиф этамиз.

БЕШТОВ ЭТАКЛАРИДА

Тайёрамиз қўнган Минерал сувлар шаҳридан то манзилимиз Пятигорскка етиб боргунга қадар бизни кутиб олган йўлбошловчимиз—Ставрополь ўлкаси сайёҳлар уюшмасининг Пятигорск бўлими ходими Валентин Погребнюк Шимолий Кавказ ҳақида кўп маълумот беришга улгурди.

Қадим замонларда бу ўлкада нартлар номли улкан одамлар ўзаро иноқ, тотувликда яшашган экан. Буни кўра олмаган Иблис қари таканинг мияси, йиртқич бўрининг сафроси ва илон заҳаридан дори тайёрлаб, бир тўйда нартларнинг таомига қўшиб берибди. Оқибатда нуроний қабила бошлиғининг ўз келини Маъшуқага нисбатан ниети бузилиб, ўғлини овга жўнатибди. Қайинотасининг феъли айниганини сезган Маъшуқа бармоғидан узугини олиб чўлга отибди. Севимли ёрига ўзи совға қилган узукни кўриб, йигит кори ҳол бўлганини фаҳмлабди ва дарҳол ортига қайтибди. Шу маҳалгача аҳил яшаган нартлар иккига бўлиниб, баъзилари оқсоч қабила бошлиғининг, бошқалари эса ўғлининг ёнини олибди. Даҳшатли жанглarda жамики нартлар қирилиб битибди. Оқсоч қабила бошлиғи ўғлини беш бўлакка нимталаб ташлабди, бироқ ўғли ҳам отасининг бошини иккига бўлиб улгурган экан. Ёридан айрилган Маъшуқа эса ханжар уриб ўзини ҳалок қилибди. Шимолий Кавказ замини ана шу улкан фожиа изларини сақлаб қолган. Кисловодск яқинида Узуктоғ бор. Бештов бешта тоғдан иборат. Ундан нарироқдаги Маъшуқ тоғининг бир ёнбағрида Тешик ва Ханжар бор. Йироқлардан икки бошли оқсоч Эльбрус қилган ишларидан пушаймон бўлиб турибди, пойида Бурмабут номли икки нафар садоқатли ити унинг тинчини қўриқламоқда...

Аввалига Бештовнинг у ёнидаги «Кўл соҳили» номли сайёҳлар уйида, кейин бу ёнидаги «Тўлқин» номли хорижий сайёҳлар оромгоҳида яшадик. Яъни, бутун сафаримиз мобайнида Бештов билан Маъшуқ тоғлари кўз ўнгимизда бўлди.

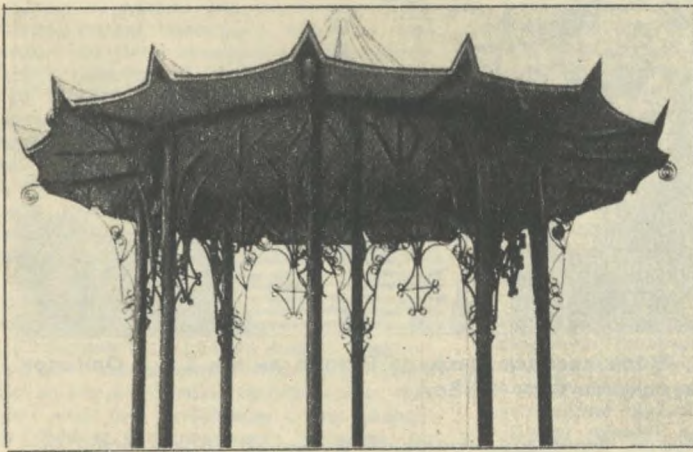
Кавказ бўйлаб саёҳатимизни Пятигорск шаҳрининг ўлкашунослик музейидан бошладик. Бу ерда шу заминда қадимдан яшаб келган аланлар, скифлар, кипчоқлар ҳаётига, қобан маданиятига оид археологик топилмаларни кўриш мумкин. Милoddан олдинги даврлардан бошлаб асримиз аввалига оид топилмалар орасида турли асрлардаги халқларнинг турмушига доир буюмлар, жангчи аслаҳалари, скифларнинг бронза қозони, кипчоқ аёлининг тош ҳайкали, кийим-кечаклар, Византия тангалари учрайди.

Музейда айниқса XIX аср охири ва XX аср бошларидаги казаклар турмуши, Россия Кавказни босиб олишига қарши олиб борилган озодлик кураши кенг тасвирланган. Қалқону дубулғалардаги арабча ёзувлар диққатни тортади. XVIII аср миёнасида оид қалъа қуролларидан бўйи 270 сантиметр, оғирлиги 23 килограмм келадиган ва 200 метр масофадан нишонга урадиган милтиққа 3 киши хизмат қилган экан.

Ҳайвонот олаmidан учламчи-тўртламчи даврларда яшаб ўтган баҳайбат фил қолдиғи ўта салобатли. Унинг бўйи 4,5 метр, дандонларининг узунлиги 3 метр, йўғонлиги тахминан 30—35 сантиметр келади.

Турли даврларда Пятигорскда Пушкин, Лермонтов, Белинский, Глинка, Пирогов, Бестужев-Марлинский каби таниқли кишилар яшашган. Лев Толстой «Болалик» асарини шу ерда ёзган. Айниқса Лермонтовнинг ҳаёти Пятигорск билан узвий боғлиқ. Тез-тез касалланиши туфайли бувиси уни болалигида ҳам Кавказга даволаниш учун олиб келарди. 1837 йили Пушкиннинг ўлимига бағишлаб ёзган «Шоирнинг ўлими» шеъри учун Лермонтов Пятигорскка сургун қилинади. Маълумотларга кўра, хасталиги туфайли шоирни аравадан аранг тушириб олишган, у кейин шифобахш сувлардан соғайиб кетган экан. Бир неча йил ўтиб Пятигорскка иккинчи марта сургун қилинганда Лермонтов яшаган уй ҳозир шоир музейига айлантирилган. Томи қамиш билан ёпилган оддийгина уй, Лермонтовнинг мўъжазгина хонасидаги кийим-кечак, қурол-яроғлар ўша даврники бўлгани ҳолда ёзув столи билан кресло шоирнинг ўзиники. Маъшуқ тоғи ёнида дуэль ўтган жой бор. Лермонтов ҳавога ўқ узгани ҳолда Мартинов яқин келиб шоирнинг нақ юрагига отган...

Лермонтов уйдан чиқар экансиз, рўпарада у туғилган қишлоқ номи билан аталувчи «Тархани» санаторийсига кўзингиз тушади. Пастга—шаҳар марказига қараб юрсангиз, «Руно», «Иссиқ булоқлар» ва ҳоказо санаторийларга дуч келаверасиз. «Гулшан» хиёбонида, Лермонтов галереяси қаршисида шифобахш сувлар павильони бор. Хиёбоннинг у томонидаги Иссиқтоғ устида Хитой шийпони деб аталувчи жойдан шаҳарнинг ҳамма чеккаси кўриниб туради. Шийпондан сал пастда чангалида илонни эзғилаётган бургут ҳайкали бор. Йўлбошловчининг ҳикоясига кўра, илон заҳаридан ўлаётган пайтида қаноти шифобахш сувларга тегиб, бургут қайта куч тўплаган экан. Шу-шу илон (касаллик)ни енгаётган бургут (соғломлик) Пятигорск шаҳрининг рамзига айланиб қолган. Умуман, бу шаҳарда шифобахш сув манбаларига ҳар қадамда дуч келасиз. Айтишларича, биргина Маъшуқ тоғининг ўзида 28 та минерал сувли булоқ бор экан.

«Хитой шийпони»дан бутун Пятигорск кафтдагидек кўриниб туради.

НАРСИННИНГ КЎЗ ЁШЛАРИ

Пятигорск билан танишган кунимизнинг эртасига Кабарда-Балқор диёри бўйлаб сафарга отландик. Йўл-йўлакай аҳолининг турмуш тарзи, табиатнинг сўлим жойларини ҳам ўрганиб бордик.

Дастлабки таассуротларимиз Ставрополь ўлкасидан чиқиб, Кабарда-Балқор мухтор жумҳуриятига киришимиз биланоқ— Залукокоже шаҳридан бошланди. Овқатланиш учун кавказча кабоб олгандик, уч сихи— тарозидан тортилар экан — 10 сўм бўлди.

Кабарда-Балқор диёрини неча кун кезган бўлмайлик, бир-бирдан чиройли ҳовли-жойлар учради. Уйлар ниҳоятда дид билан, шинамгина қурилган, болохоналарнинг панжарали айвончаларию оху тасвирилик нақшинкор, мовий дарвозалар қарийб бир хил. Одамлари биздагига ўхшаб бир-бирдан ўзишга интильмас, томи қўшнисиникидан ярим қарич паст бўлиб қолса кўйинмас, аксинча, бошқалардан айтарли ажралиб турмасликка уринар экан. Нок, олма каби мевали дарахтлар кўп, ёнғоқнинг килоси 3 сўм. Турли-туман ҳайкаллар кўплиги халқ ўтмишини эъзозлашини кўрсатарди.

Биринчи кун Терек дарёсининг ирмоқлари бўлмиш Малкадан ўтгач, Боқсон бўйлаб, унинг манбаига— Эльбрус тоғига йўл олдик. Боқсон водийсидан юқори кўтарилар экансиз, турли санаторий, дам олиш масканлари кўпайиб, табиат гўзаллашиб бораверади. Хуллас, 200 километрча йўл босиб, ниҳоят, Эльбрус пойидаги Азау деган жойга етиб келдик. Шу ерда машина йўли тугаб, осма йўл бошланди.

«Азау» бекати денгиз сатҳидан 2350 метр баландликда, «Кругозор»дан кейинги — 3500 метр баландликдаги «Мир» бекатида Эльбрусбўйи мудофааси ажойибхонаси бор. Осма йўл вағони бир йўла 40 кишини 3800 метр баландликда жойлашган сўнги— «Гара-баш» бекатида бир сонияда 6 метр тезлик билан олиб чиқади. Мавсумда соатига 5 минг кишига хизмат кўрсатамиз, дейишди осма йўл ходимлари.

Баландлиги 5642 метрли Эльбрус ва унга ёндош Чегет чўққилари «Гара-баш» бекатидан яққол кўринади. Чегетга қараб бир воқеа ёдимга тушди. 5 йил муқаддам «Салют-7» орбитал станциясидаги ҳалокат ҳақида мақола ёзган эдим. Шунда самодаги фазогирларимиз— «Помирлар» ёнига Ердан яна бир гуруҳ фазогирларимиз— «Чегетлар» етиб борганида Виктор Савиних ҳазиллашиб «Тоғ тоғ билан учрашмайди деганлари бекор гап, мана, Помир билан Кавказ учрашиб турибди-ю!» деганини ёзишга ёзганман, лекин Чегет Кавказнинг қандай чўққиси эканлигини билмагандим. Мана, тақдир унинг пойига олиб келди, лекин қарангки, шу ердан ҳам «Чегет»нинг маъносини билолмай кетдим.

Бироқ бошқа номларнинг маъносини суриштирдим. «Кавказ» қадимги юнонлар тилида «Ярқироқ тоғ» дегани экан. «Эльбрус» эса форсий тилда «Баланд тоғ»

маъносини билдирувчи «Ал-Борос» сўзидан келиб чиққан дейишди. (Тошкентга қайтгач, луғатлардан бундай сўзни топмадим, у балки «барас»— «оқ доғ» ёхуд «бора»— «қалъа» сўзидан ясалгандир. Лекин, ҳар қалай, ўзаги форсий сўз бўлгани эҳтимолга яқинроқ, сабаби— Эронда ҳам Эльбурс тоғи бор.) Табиийки, Кавказда яшовчи турли халқлар бу юксак чўққини ҳар хил ном билан аташади. Чунончи, Эльбрусни гуржилар «Ял-буз»— «Қорлар ёли», болқорлар «Мингтов», кабардинлар «Ошхамахо»— «Бахт тоғи», руслар «Шат (ерная) гора»— «Чодиртоғ» деб аташади. Атамалар орасида «Жинподшоҳ»— «Тоғ руҳлари шоҳи» деган номга ҳам дуч келдим-у, лекин у қайси халққа мансублигини аниқлай олмадим.

Эльбрусдан қайтишда Нарзанлар водийсига тушиб ўтдик. Уз номи билан гўзал гўша, бу қадар машҳурлиги бежиз эмас экан. Бир тасаввур қилинг-а, фусункор табиати маҳлиё қиладиган водийнинг ҳар ер-ҳар ерида шифобахш чашмалар қайнаб ётибди. Айримлари қувурга олинган бўлиб, ундан отилаётган минерал сув тўғри Боқсонсойга оқади. Атрофда шу шифобахш чашмалар учун келадиган эҳтиёжманд одамларга атаб мумкин қадар шароит яратилган... Айтишларича, бир замонлар бу юртни ёв босган экан. Юрт ҳукмдорларининг ёвга кучи етмагач, Нарсин исмли бир қиз халқни жангга бошлабди. Бизнинг Тумарис каби унинг кўли баланд келаверибди. Нарсин ёвни қиргач навбат бизга келади деб чўчиган маҳаллий ҳукмронлар эса жасур қизни босқинчиларга тутиб беришибди. Нарсин ваҳшиёна ўлдирилгач, у дафн этилган жойдан кўз ёшлари— шифобахш сув чиқа бошлабди— жасур қизини унутмаган халқ уни Нарзан деб атабди...

Эльбрусдан қайтишда Термауз шаҳридан чиқаётиб, баланд тоғ устида кўп қаватли биноларни кўриб ажабландик. Кейин билсак, бу кон ишчилари учун барпо қилинган мўъжаз шаҳарча экан. Ишчиларни конга ташишдан кўра тоғ устида шаҳар қуриш осон экан-да, деб гаплашиб бораётиб, Кавказ ҳавосининг авзойи ўзгарганини сезмай қолибмиз. Тўсатдан шаррос ёмғир қўйиб бергандагина атрофга қарасак, осмон қоп-қоронғи, худди кеч киргандек. Кўп ҳам юрмагандик, Жангҳокито деган жойда ўнг тарафдаги адирлар, йўл чеккалари оқариб турганига кўзимиз тушди. Қизиқсиниб тўхтадик, машинадан чиқиб кўрсак — олчадек, гилосдек келадиган йирик-йирик дўл доналари!

— Иш чатоқ, қочмасак бўлмайди,— деб қолди ҳайдовчимиз.

Дўл ўтиб кетган бўлса нимадан қочамиз деб сўрамоқчи эдик,

— Ие, анавини қаранглар!— деб қолди бир ҳамроҳимиз.

Йўлнинг нариги бетидаги йўлка пишқириб оқаётган ариқча айланганини, кўз ўнгимизда кўпайиб бораётган бўтана сув дарвозаларни ланг очиб ҳовлиларга бостириб кираётганини кўрдик.

— Сел келаяпти!

Ана қочиш-у мана қочиш! «Суратга олиб қолайлик!» десам тоғ йўлларида ортиқча қолиш хавфли деб кўнишмади. Дарҳақиқат, бир томони адир, бир томони жарлик ёқалаб ўтаётган энсиз йўлни кўз ўнгимизда адирни ўйиб, пишқирганча жарликка интилаётган сув тўсиб қўйиши мумкин эди...

Эртаси кун Терекнинг бошқа ирмоғи Чегем бўйлаб яна тоғларга интилганимизда кўчига учрадик. Тоғ йўлларидаги бу хил қутилмаган ҳодисалар вақтни олишидан ташқари хавфли ҳам. Лекин табиат гўзаллиги таваккал қилишга арзир эди. Чегем водийси, айниқса машҳур шаршаралар чиндан ҳам беқиёс гўзал экан. Соё ёқалаб кетган тор дарада қоялар ўзаро шунчалик яқинлашиб келадикки, тошлар гоҳ у, гоҳ бу томондан йўл устини ёпиб осмон кўринмай қолади. Фақат шаршаралар олдида салгина очик майдон бор. 30—40 метр баландликдан тикка тушаётган қатор шовваларни кўз олдингизга келтириб, баъзилари тўғридан-тўғри қоя ичидан отилаяпти. 100-150 метрли қоялар узра эса бургутлар салобати билан парвоз қилиб юришибди.

Шу ерга ўрнашиб олган сураткаш йигит Чегем сойда балиқ тутиб ўтирар экан, баъзи нарсаларни ҳикоя қилиб берди. Бир сафар буғу тепада тойиб кетиб, шаршара устидан қулаб тушибди. Кенггина ўнгири макон қилиб олган кабобчи Башир эса шу заҳотиёқ уни сўйиб, гўштини пуллай бошлабди. Яна бир гал бургут ўқдек отилиб, сой ёқасига тушибди, ўлчаб кўришса, қанотларининг кенлиги 3 метрга яқин экан...

Шу кунимиз ҳам саргузаштсиз ўтмади. Кеч қолиб кетганимиз учун ҳайдовчимиз Пятигорскка йўлни қисқартириш мақсадида Кумбаши довонидан юрганди, қалин туманга дуч келдик. Икки қадам нарини кўриб бўлмади, худди булут ичида кетаётгандекмиз. Ниҳоят хавотирланиб машинани тўхтатдик. Чиқиб қарасак, жарлиқдан 1,5 метрча бериди турибмиз. Сал наридаги кўрсаткичда эса бу жой Кумбаши довонининг энг юқоқ нуктаси бўлиб, денгиз сатҳидан 2044 метр баландда эканлиги ёзиб қўйилган экан...

МАКР ВА МУҲАББАТ ҚАСРИ

Кейинги кун Қорачой-Черкас диёрига барвақтроқ йўл олдик. Кабарда-Болқор Россиянинг мухтор жумҳурияти бўлса, Қорачой-Черкас Ставрополь ўлкасининг мухтор вилояти. Лекин икковининг ҳам муштарак жиҳатлари талайгина. Шу хил умумийлик ўзимизда ҳам учрайди. Масалан, Ўзбекистон вилоятларининг ўзига хос ранги бор десак, Сурхондарёни қизил тусли деб биламан, бу кийимда, айниқса аёллар либосида яққол кўриниб турадики, бошқа вилоятга адаштирмайсиз. Бироқ Фарғона водийсига келсак, учала вилоятни ҳам баргикарам рангида дердим — уйлар ақари шу тусда бўлади.

Қорачой-Черкас диёри ҳам уйлар қурилиши ва рангига кўра Кабарда-Болқорнинг ўзгинаси. Бундан бошқа яна бир ўхшашлик бор. Эйтибор берган бўлсангиз, ҳикоямизда Бештов, Мингтов, Маъшук, Башир каби номлар учради. Кабарда-Болқор диёрида яна Қизбурун шаҳри, Қорақоя тоғи сингари атамаларга ҳам дуч келдик. Адирлар оралаб ўтган сув ёқасидаги ресторан «Адирсув» деб аталаркан. Бунинг сири эса бозорларни кезиб юрганимизда маълум бўлди.

— Қаердансизлар?— деб ўзбекчалаб сўраб қолишди соғувчилар ўзаро суҳбатимизни эшитиб.

— Тошкентдан— дедик ажабланиб.— Сизлар ўзбекчани қаердан биласизлар?

— Биз болқорча гапираяпмиз,— кулишди улар.— Ахир баримиз битта туркий оиладанмиз-ку!

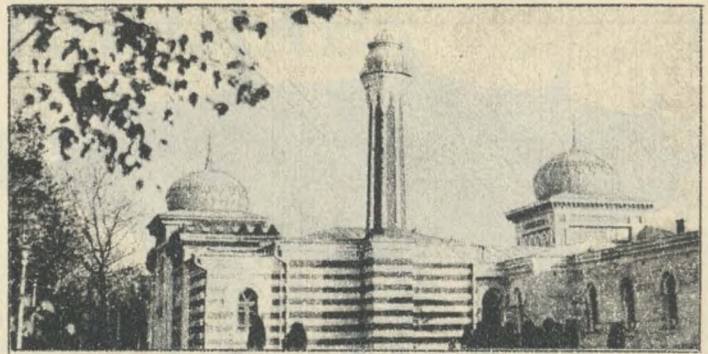
Шундан кейин жой номлари нима учун ўзбекчага ўхшашлиги аён бўлди.

— Қайсин Қулиев биздан бўлади— деб фахрлангани ёдимга тушди Чегем шаршарасидаги сураткаш йигитнинг. Ҳа, дарвоқе, Абдулла Орипов мамлакатга танилаётган маҳаллари Қайсин Қулиев ундан шеърларини ўзбекчада ўқиб беришини сўраганини ҳам эшитгандим.

Шу боис Қорачой-Черкас диёрида Эркин шаҳар, Қорачой шаҳри каби номларни кўрганимизда ажабланмадик энди. Қорачойлар билан бемалол ўзбекча гаплаша бошладик. Маълум бўлишича, болқорлар билан қорачойлар тили туркий тилларнинг қипчоқ гуруҳига мансуб экан. Худди қозоқ ёки қорақалпоқ билан гаплашгандек бемалол тушунаверасиз.

Кабарда-Болқор диёридан сув тўплайдиган Терек дарёси каби ирмоқларида Кисловодск, Ессентуки, Пятигорск, Железноводск шаҳарлари жойлашган Кума дарёси ҳам Каспий денгизига қуйилади. Лекин Кума манбаига жуда яқин жойдан бошланадиган Кубань дарёси Қора денгизга қуйилади. Яъни, биз кезиб юрган жойлар — Катта Кавказ тизмалари икки денгиз оралиғидаги сувайирғич эди.

Биз Кубань дарёси бўйлаб юқорига — Теберда ва Домбай томон йўл олдик. Бу ерларнинг машҳурлиги бежиз эмас экан. Айниқса Теберда қўриқхонасига кириб борганингиздан кейин то Домбайга етгунча табиатнинг беқиёс гўзаллигидан кўз узолмайсиз. Домбайнинг ўзида эса

Железноводск шаҳрида Бухоро амири Саид Олимхон қурдирган ёзги Чорбоғ.

қорли чўққилару атрофдаги фусункор ўрмон сизни бир умрга асир қилади. Бу ерда сайёҳлар учун кўп қаватли меҳмонхоналар, вагонли ва ўриндиқли осма йўллар, хилма-хил дўконлар, ошхона, бозор, қўйинг-чи, жамики шароит муҳайё. Йўлбошловчимизнинг ҳикоя қилишича, Шимолий Кавказдаги сўнгги зубр шу ерда ўлдирилган экан. Кейин овчи бир маҳал рўпарасидаги тоққа қараса, у худди ўлиб ётган зубрдек шаклда эмиш. Шунда овчи беихтиёр «Домбай!»— «Зубр!» деб юборган экан. Эндиликда Шимолий Кавказда бу ноёб ҳайвонни Белорусиядан келтириб кўпайтириш режалаштирилаётганини эшитдик...

Сафаримизнинг сўнгги кун Шимолий Кавказдаги машҳур курорт шаҳарлар билан танишдик. Йўлбошловчимиз уларнинг диққатга сазовор жойларига оид қизиқарли маълумотлар берди. Масалан, Кисловодскдаги «Макр ва муҳаббат қасри» да бўлганимизда шундай ҳикояни эшитдик. Золим князнинг тошбағир қизи билан чўпон йигит севишиб қолишади. Бироқ хорижий шаҳзодага учган малика ваъдасини бузади, чўпон йигит ўзини қоядан ташлаб ҳалок бўлади. Шунда ҳукмронлардан тўйган халқ ғазабга келиб, князнинг қасрини вайрон қилади. Чиндан ҳам бу ердаги чўққининг бир чеккаси вайрона қасрни эслатади. Бу ҳам майли-я, бизга шу афсонага бўлган ҳурмат белгиси таъсир қилди. Худди қадимий қасрга ўхшатиб махсус иншоот барпо этилган, ҳатто кунгурадор миноралари ҳам бор — «Қаср» ресторани. Ёнида «Аёллар макри» деб аталувчи осма кўприк...

Бошқа курорт шаҳарлар ҳақида нима дейиш мумкин. Пятигорскда бир йилдаги қуёшли кунлар сони 170 та бўлса, Кисловодскда 300 тага етаркан. Биргина Ессентукидаги санаторийлар сони 30 дан зиёд. Железноводск шаҳрида эса Бухоро амири Саид Олимхон қурдирган ёзги чорбоғ бор. Тўғри, биз уста йиқилиб тушганидан кейин амир бу ердан воз кечган. Лекин кейинчалик маҳаллий ҳокимият қурилишни охирига етказибди, ҳозир бу ерда Тельман номли санаторий жойлашган.

Курорт шаҳарларда даволанувчилар тинчлигини кўзлаб муайян чора-тадбирлар кўрилган. Масалан, Кисловодскни олайлик: ўз машиналарига махсус номер берилган, четдан келувчилар машинасини қолдириб шаҳар ичида жамоат нақлиётидан фойдаланади. Пятигорскка шахсий машинада кириш учун шаҳар ижроқўми ҳисобига 10 сўм ўтказилади. Кисловодск каби четда жойлашмаганидан Пятигорскни ёпиш қийин бўлаяпти: Ростов йўлида жойлашгани боис шаҳардан бир кеча-кундузда 20 минг машина ўтиб туради. Нальчик шаҳрининг номи «тақа» маъносини билдиради, зотан, у учала томонидан ўрмонли тоғлар билан ўраб олинган.

Сафаримиз осон кечди деёлмаймиз. Кунига 400—500 километрлаб йўл босиш, тоғларга эрталаб кетганча кечаси алламаҳалда қайтиш, суратга олиш учун қуёш чиқишини соатлаб кутиб ўтириш, дўл, сел, туманларда қолишнинг ўзи бўлмади. Бироқ «Фан ва турмуш» муштарийларига, ойнажаҳон мухлисларига Шимолий Кавказдек гўзал диёр ҳақида ҳикоя қилиб бериш имконияти ҳар қандай қийинчиликка арзийди.

Олам ва одамга оид сирли ҳодисалар Коинот янглиг чексиздир. «Фан ва турмуш» («ФТ»)нинг вазифаси ҳам шу сирлар билан таништириб бориш орқали азиз муштарийларнинг билим доирасини кенгайтириш, Инсонга унинг Коинотдаги ўрнини кўрсатишдан иборат. Бироқ турғунлик даври деб аталаётган замонларда бошқа нашрлар қатори «ФТ»нинг ҳам тили қисқик, қўли боғлиқ эди. Дин ҳақида фақат даҳрийлик нуқтаи назаридан, фолбинлик ҳақида фақат қоралаб ёзишга мажбур эдик масалан. Хайриятки, турғунлик туни ҳам поёнига етди, ошкоралик тонги ҳам отди. Илоё рост бўлсин шу!

70 йиллик тўсиқ-говлар ниҳоят йўқотилгач, «ФТ» ахйири енгил тин олиб, астойдил енг шимарди. Ойнома саҳифаларида кейинги икки йил мобайнида сирли ҳодисалар бўйича ўқиганларингиз, шунчаки, ҳаммир учидан патир, холос. Бу янги соҳа муштарийларимизни бағоят қизиқтириб, минглаб мактублар йўллашга ундаётган экан, ишга мана энди киришамиз! «ФТ»-91-нинг режалари катта, ниятлари улуг. Келгуси йилдан бошлаб ойноманинг ҳар бир сонига олам ва одамга хос сирли ҳодисалар бўйича туркум мақолалар бериб борилади.

Суюнчига арзигули янгилик: кўп сонли муштарийларнинг хоҳиш-истакларига бинноан ойномада махсус «Сирли ҳодисалар» бўлими очилди. Бўлим эса «ФТ»-91: сирли ҳодисалар» режасини ишлаб чиқди. Келаси йили сиз, азиз муштарийларга нималар ҳақида ҳикоя қилмоқчи бўлаётганимиз ҳаммани қизиқтирса керак, ҳойнаҳой. Марҳамат, режаларимиз билан танишинг.

Қор одам ҳақидаги янгиликлар. У бир марта кўлга тушганди, лекин қочиб кетишга муваффақ бўлди — шу ҳақда ҳикоя қиламиз. Дарвоқе, хабарингиз борми: қор одам учар ликопча тушган ерларда кўп учирапти. Уларнинг ўзаро алоқаси йўқмикан, дея гумон қилишмоқда олимлар.

Пох-Несс махлуқи, улкан денгиз илони, Еқутстон кўлларидаги сирли мавжудот ҳақидаги янгиликлар. Бермуд учбурчагининг сирли учар ликопчаларга бориб тақалапти.

Учар ликопчалар билан учрашувлар. Узга олам вакиллари билан мулоқот. Инсон маймундан тарқамаган. Инсон — Коинот фарзанди, Ерга юлдузлардан келган. Узга олам билан алоқа боғлаган кишилар иштирокида давра суҳбати. Узга олам вакиллари билан учрашувда «ФТ» вакиллари қатнашади.

АҚШнинг биргина Райт-Паттерсон авиабазасининг ўзидагина учар ликопча эгаларининг 30 дан зиёд жасади музлатилган ҳолда сақланаётган. Дунё бўйича учар ликопчаларга қарши эълон қилинмаган уруш бошлангани, ерликлар ҳеч бир сабабсиз учар ликопчаларни уриб тушириб, ўзга олам вакиллари ўлдирётганлари ёхуд асирликда сақлаётганлари ҳақида ҳикоя қиламиз.

Фолбинлик ва ғойибдан билиш сирлари. Келаси йил «ФТ» саҳифаларида болгариялик дунёга машҳур фолбин Ванга ҳақида жияни Красмира Стоянова ёзган баддий-ҳужжатли қисса тўлиқ таржима қилиб берилади. Узбек фолбинлари билан таништирамиз. Нима учун дин фолбинликини қоралайди-ю айна вақтда каромат, башоратни ган олади? Ота-боболаримизнинг сирли илмлари ҳақида дин пешволари билан суҳбат.

Халқ таботати қачон кенг йўл берилди! УзССР Соғлиқни сақлаш вазири билан суҳбат.

Дуонинг кучи ҳатто ҳужжатга ўтади — «ФТ» тажриба ўтказади.

Суггестология — гипнознинг олий даражаси. Суггестолог бир оғиз сўз айтмай, енгил қўл ҳаракати билан минг кишини йиқита олади. Бутунжаҳон психонергосуггестия уюшмасининг президенти Альберт Игнатович билан суҳбат. Таниқли ўзбек суггестологлари — «ФТ» меҳмони.

Инсон табиатга таъсир ўтказа олади — ёмғир ёғдиради, ёмғир, қор ёғишини тўхтата олади. Шундай кишилар билан суҳбат. «ФТ» ташаббуси билан ёмғир ёғдириш ёки тўхтатиш тажриба қилинади. Бу ҳодисанинг ўтмиши ва ҳозир.

Азиз-авлиёлар шунчаки экстрасенс эмас, балки ўта кучли ноёб қобилият эгалари — суперсенс бўлишган. Навоийдек мутафаккир пирим деб билган машҳур суфий Баҳоваддин Нақшбандий бир оғиз сўзи билан кучли селни тақа-тақ тўхтатган.

Сувда чўкмай юра оладиган, дарёни терс оқизадиган одамлар ҳақида ҳикоялар. Телепатия — бошқалар фикрини ўқиш. Ўзбекистондаги кучли телепатлар. Утмишда ота-боболаримиз телепатиянинг олий

совуқ қилиш, қарғиш уриши, кўз тегиши ҳамда бу нарсаларни дуо ўқиб қайтариш — бор гап.

Суратга қараб ундаги одамнинг касаллигини топиш, ҳатто қачон ўлиб кетганини айтиб бериш. Масалан, Тошкентда туриб бошқа мамлакатда юрган одамнинг касаллигини аниқлаш.

Бир аёл ўғли ўлганидан кейин 20 йил ўтиб суратга тушибди. Суратни ишлаб қарашса — аёлнинг ёнида ўғли турганмиш. «ФТ» да бу сурат йўқ, лекин бошқаси бор. Ҳарбий хизматга отланаётиб, икки йилгит суратга тушишган. Суратни ишлаб қарашса — йилгитларнинг ёнида учта кўзли аёл турган экан. Шу суратни эълон қилиб, шарҳи берилади.

Рўҳлар билан суҳбатлашувчи кишилар «ФТ» идорасига таклиф этилиб, махсус тажриба ўтказилади. Натижасини ойнома саҳифаларида берамиз.

Мунажжимлик ҳақида ҳикоялар. Қайси юлдуз остида туғилганингизни биласизми? Мучалингизни-чи! Товуқ, Илон, Сигир йилида саркардалар кўп туғиларкан. Ғаройиб мисоллар.

Рўҳ вужуддан вужудга кўчиб юришини биласиз. Лекин сиз ўзингиз сўнгга марта — ҳозирги ҳаётингиздан аввалгисидан қачон ва қайси мамлакатда яшаганингиз, нима касб билан шуғулланганингиздан хабардормисиз!

Феъл-атворингиз ва тақдирингиз қўл кафтингизга ёзиб қўйилганини биласизми! Билмасангиз, хиромантия ҳақидаги мақоламизни ўқинг. Ота-боболарнинг «Исм осмондан энади» деганлари ҳақ чиқиб қолди. Ҳар бир кишининг исми бежиз қўйилмас, зотан, исмда инсон тақдири муҷассам экан. Исмингиз матлубми ё номатлуб! Номатлуб бўлса, «ФТ» ёрдам беради.

Тақдир азал бор нарсами! Бор, олимлар уни Ер атрофидаги кўринмас қубчиқ — қувват-ахборот майдонида мавжуд бўлган ахборот дейишмоқда.

Ҳар бир одам туғилганда муайян юлдуздан ташқари ўзига хос қимматбаҳо тош, дарахт ва ранга ҳам эга бўлади. Яъни, ҳар бир одам уни ёмон таъсирлардан ҳимоя қилиб юрвчи тош, дарахт ва рангни албатта билиши керак. Мабодо билмасангиз, «ФТ» ёрдам беради.

Шуниингдек, ҳаммани қизиқтирадиган бошқа мавзуларни ҳам ёритиб берамиз. Чунотчи, дарозлик ва пананалик, аёллар исмининг маъноси, гулга қараб соатни айтиш, салом ва ўпич тарихи ва ҳоказолар...

Москвада баҳайбат каламушлар билан ҳақиқий жанг бораётганидан хабардормисиз! Ҳозир бу шаҳарнинг ер ости йўлларида автоматсиз тушиб тўлмайди. Лекин шу ўринда иккита сир ҳамманинг бошини қотирапти. Биринчиси — бўйи 1 метр, баландлиги 70 сантиметр ва оғирлиги 30 килограмм келадиган бу ёвуз йирткичлар қаердан пайдо бўлиб, бу қадар тез тарқалиб кетди! Иккинчиси — бу дўзахга тиштироғиғига қуролланган жанговар отряд аранг тушиб чиқади. Шундай экан, баҳайбат каламушлар кўп тўпланган жойларга белги қўйиб, отрядга ёрдамлашиб юрган ким бўлди экан! Ундан ҳеч қандай из ҳам қолмаётар ахир!..

Азиз муштарийлар! Келгуси йили диққатингизга ҳавола этмоқчи бўлаётган ҳикояларимизнинг қисқача мазмуни ана шулардан иборат. Лекин бу фақат ТАКЛИФ, холос. ТАНЛАШ — Сиздан. Шу мавзулардан қай бири бўйича мақола беришимизни истасангиз, марҳамат, икки энликкина мактуб йўллаб, истаганингизни билдириш.

Ҳамиша хизматингизга ҳозирмиз!

«СИРЛИ ҲОДИСАЛАР» бўлими

СИРЛИ

ҲОДИСАЛАР

«ФТ»—91

даражасини ҳам билишган — олис масофага фикр юбориб, фикр олишган.

Телекинез — буюмларга нигоҳ кучи орқали ва фикран таъсир ўтказиб, силжитиш ёки кўтариш, «ФТ» идорасида тажриба. Қўл билан кўриш. Девор бўлса ҳам кўчани кўрувчи одамлар. Нигоҳининг кучи билан даво бахш этувчилар.

Полтергейст тўғрисида суҳбатлар. Қадимий китобларда сирли ёнгини ё ғойибдан тош ёғишини тўхтатувчи махсус дуолар бор. Инс-жинслар ўйинини тўхтатиш учун «ФТ» тажриба ўтказади. Полтергейст ҳодисаси юз бераётган хонадонлардан репортаж. Полтергейст ҳодисасидан жабрланганлар — «ФТ» меҳмони.

Игна учидеги иблис. Бир муҳандис жодугарлик борлигини исботлаб берди. Полтергейст рўй бераётган хонадондан гаройиб игна тоғди ва уни ўз уйига олиб бориб, жоду дуосини ўқиганда шамдон ҳавода учиб юра бошлади. Учиб юрган шамдон суратлари бор. Муҳими — муҳандис инс-жинслар ўйинини тўхтатиб, уларни жиловлаб олди.

Азиз-авлиёлар қабрини зиёрат қилганда нима учун рўҳан тетиклашамиз! Зиёратнинг сирли — бундай жойларда азиз-авлиёларнинг қувват майдони сақланиб қолишида экан.

Табиблар, ромчилар, илгирлар, кинначилар, синиқчилар — «ФТ» ҳузурда. Иссиқ-

Шарқий Мучал

ЙЎЛБАРС ЙИЛИ

Бу мучалда туғилганлар ҳиссиётга берилувчан, аччиғи тез ва тартиб-интизомга риоя қилмайдиган кишилардир. Улар катта ёшдагилар ёки раҳбарлар билан тез-тез жанжаллашиб туришади, ҳатто ўзларининг ҳақ эмасликларини фаҳмласалар-да, барибир баҳслашишга тайёрдирлар. Улардан кўпинча инқилобчилар, раҳнамолар чиқади. Итоат этишни ёқтиришмайди, аммо бошқаларга айтганларини қилдиришади. Шу билан бирга, кўпинча, яхши ўйлаб кўрмасдан қарорлар қабул қилишади ёки тўғри хулосани жуда кеч чиқаришади. Шу боис уларнинг даъватига биноан бирор ишга қўл уришдан аввал йўхта ўйлаб кўриш даркор. Акс ҳолда, улар берган маслаҳат фалокатга бошлаб бориши мумкин. Таваккалчиликка иштиёқ улар қонида бор. Шунга қарамай, уларни ҳурмат қилишади. Аччиғини чиқармаслик учун ҳеч ким бор ҳақиқатни юзига очик айтишга журъат этолмайди. Агар улар бирор ишни бошлашдан олдин яхшилаб ўйлаб кўриш ва доно маслаҳатларга қулоқ солишнинг урдасидан чиқа олишса, катта-катта муваффақиятларга эришиши мумкин. Табиатан курашувчан, кўрс ва жаззакчи бўлиб, кўзлаган ишлари учун ўзларини қурбон қилишга ҳам қодир. Кўплари кимлар биландир доимо жанжаллашганлари ҳолда ўзларининг қайсарликларини майда гапликларидан азоб чекишади. Арзимаган нарсалар устида ўлиб-тирилишади, аммо буюк ишларда беғараз бўла оладилар. Калтафаҳмлар, ҳеч кимга ишонилмайди. Барқарор ҳукуматни, қуйи мансабдорларнинг юқори мансабдорларга босқичма-босқич бўйсунушини ҳамда мутаассиб доноларни назар-писанд қилмай ҳаммиша олдинда юришади. Мантиққа зид равишда, муҳим қарорни қабул қилиш арафасида, то уни қабул қилишга ҳожат қолмайдиган дақиқагача юраклари дов бермай туриши мумкин. Улардан яхши лашкарбошилар ёки корхоналарнинг раҳбарлари чиқади. Лекин хавфли жиноятчи ҳам бўлиши мумкин, чунки таваккалчилик билан қилинадиган ҳар қандай фаолиятни яхши кўришади. Жудаям жўшқин ва кучли севги соҳибидир улар. Аммо эҳтиросли бўла туриб, камдан-камлари ишқ-муҳаббат бобида бахтга эришади. Дастлабки ҳаётлари осуда ва ҳаловатли ўтади, бироқ кейинчалик кучли ва шиддатли кечинмаларни бошдан кечиришади. Шунга қарамай, нексайгунча яшай олсалар, қолган умрлари тинч ва хотиржамлик билан ўтади. Булар одатда омадли одамлардир.

- а) от, аждарҳо, ит;
- б) сичқон, ҳўкиз, қуён, йўлбарс, қўй, хўроз, тўнғиз;
- в) илон, маймун.

ҚУЁН ЙИЛИ

Ушбу йилда таваллуд топганлар очик намоён бўлувчи ўзига хос хислатларга эга бўлиб, қобилиятли, иззатталаб, камтарин, босиқ ва саховатли кишилардир. Бенуқсон дидлари билан ажралиб турадилар, ҳаммининг таҳсинига ва ишончига сазовор бўладилар. Яхши гапирадилар, ўзларини

Давоми. Боши ўтган сонда

ҳам, ён-атрофдаги одамларни ҳам қадрлай олишади. Бироқ жиддий камчилиги — енгилтаклик бўлиб, ҳатто энг яхши хислатлари ҳам юзакидир. Бундан ташқари, ғийбат қилишни, гап ташишни яхши кўришади, лекин буни киши билмас ҳолда, хушмуомалалик ва эҳтиётлик билан амалга оширишади. Одатда, вазмин ва тебса-тебранмас бўлганлигидан, улар тинчини бузиш қийин. Уларда ҳақиқий ҳиссиётдан кўра, тантиқлик кучли, арзимаган шахсий кўнглисизлик ҳам бошқаларнинг катта мусибатига нисбатан кўпроқ таъбларини хира қилади. Бу, улар атрофда юз бераётган воқеаларга бефарқ қарашади, деган маънони билдирмайди, йўқ, улар қайғуришга ва ҳатто руҳий азоб чекишга ҳам қодирлар. Арзимас баҳона билан йиғлашлари мумкин, лекин шу заҳотиёқ овуниб қолишади. Одатда, уларнинг ҳаммаси мутаассиб бўлиб, ҳаёт тарзларига путур етказадиган, уни қийинлаштирадиган ҳар қандай янгиликка тоқатлари йўқ. Энг аввал, бадастир ва хавф-хатарсиз яшашга интилишади. Олдиндан «яхши» ва «ёмон» томонларини чамалаб кўрмагунча, ҳеч бир ишга қўл уришмайди. Ажойиб ишчанлик қобилиятига эга кишилардир. Гарчи, баъзан ўтакетган расмийатчи бўлишса-да, ҳалол ва ўз сўзларининг устидан чиқишади. Иқтисодий жиҳатдан ҳаммиша омадлири юришади, ўйлаган ишларини амалга оширишда эпчиллик кўрсатишади. Улардан ажойиб ишбилармон кишилар етишиб чиқади. Ҳаётлари таҳлика остида қолмаса, истеъдодли ҳуқуқшунос ёки дипломат ҳам бўлишлари мумкин. Бу мучалда туғилган аёллар дид, меҳмондўстлик ва яхши вакиллик талаб қилинадиган ҳар қандай соҳада ўзини кўрсатиши мумкин. Умуман, ушбу йилда таваллуд топганлар ўзлари ёқтирган одамларга нисбатан жуда хушмуомала ва хизматига шайдирлар, лекин дўстлар манфаатига хизмат қилман деб, энг яқин кишиларидан жудо бўлишлари осон. Агар улар фавқулодда ҳодисаларга, фожеали воқеаларга, енгилб ўтиб бўлмас тўсиқларга дуч келишмаса, бутун умр осойишта яшашади.

- а) қўй, тўнғиз, ит;
- б) сичқон, қуён, аждарҳо;
- в) хўроз.

АЖДАРҲО (БАЛИҚ) ЙИЛИ

Кимда-ким ушбу йилда туғилган бўлса, жуда яхши сихат-саломатликка эга бўлиб, серғайрат ва беғубордир, пасткашлик, тилёғламалик ва ғийбат уларга бегона. Ишонувчан ва ростгўйлар, кўпинча ёлғон-яшиқ гаплар туфайли ўз тинчлигини йўқотади. Баркамолликка интилиш уларни ўзига ҳам, бошқаларга ҳам талабчан қилиб қўяди. Улар кўп нарсани талаб қилишади, лекин талабларидан кўра кўпроқ ишни ўзлари амалга оширишади. Виждонли, таъсирчан ва довиорак кишилар бўлиб, уларга бемалол ишонин мумкин. Самимий киши бўлиб, одатда билдирган фикр-мулоҳазалари ҳаммиша асосли бўлади. Соддаларча ишонувчанликлари туфайли, уларни ҳаммиша алдаш мумкин. Шу билан бирга, улар серзарда бўлиб, баъзан тилларига эрк бериб юборишади. Бироқ уларнинг фикр-мулоҳазаси билан ҳисоблашин керак, чунки яхши маслаҳат беришади. Қизиқиб, дарров ишга берилиб кетишади. Истеъдодли, ўқимишли ва иродали кишилардир. Бутун умр ҳеч нарсдан зориқишмайди, ҳар қанақанги ишда ҳам му-

ваффақият қозонишлари мумкин. Қайси касбни танлашмасин, доимо шуҳрат қозонишади. Ўзларини буюк ишга бағишлагудек бўлишсалар, ҳаммаша муваффақиятга эришишади. Бахтга қарши, худди шундай муваффақият билан бўлмағур ишларга ҳам қўл уришлари мумкин, бундай ҳолларда улар келажакки муҳаббат бўлиб қолади. Улар, кўпинча, ҳамма учун сеvimлидирлар, бироқ ўзлари бошқаларни камдан-кам ҳоллардагина ёқтиришади. Ҳеч қачон муҳаббат умидсизлиги ёки доғу алами уларнинг бошидан кечмайди. Аммо ўзлари муҳаббат можароларига сабабчи бўлиши мумкин. Ушбу йилда туғилган аёллар ҳаммаша бир хил муваффақиятдан фойдаланишади, «менга турмушга чиқинг» деб сўровчилар сон-саноксиз бўлади. Бу мучалда туғилганлар камдан-кам ҳоллардагина ёшлигида оила қуришади, баъзилари ҳатто умр бўйи танҳо яшашади. Бироқ бу улар кўнглини чўктирмайди, аксинча, ёлғиз яшаганда кўпроқ бахтиёр сезишади. Қарз олишни ва узундан-узоқ гапиришни ёқтиришмайди. Раҳмдилликка мойил бўлиб баъзан қисқа муддатга бўлса-да, бундан бошқаларнинг фойдаланиб қолишига йўл қўйишади. Кўпчилигининг муомаласи оғир, жинсий қониқмасликдан қийналиб юришади. Шоиртабиат жўшқинликлари туфайли бутун умр кўплаб муаммоларга сабабчи бўлишади. Бироқ кексайганда бахт-саодатга ва барча истакларининг амалга ошишига эришишади.

- а) сичқон, илон, маймун, хўроз;
- б) йўлбарс, от, қўй, тўнғиз, аждарҳо;
- в) ит.

ИЛОН ЙИЛИ

Агар ИЛОН нобаролар (христианлар)да, шунингдек, Урта Осиё ва айрим Шарқ мамлакатларида ёмон ном чиқарган бўлса, Жануби-Шарқий ва Узоқ Шарқ мамлакатларида унга фақат ижобий муносабатда бўлишган. Масалан, Японияда аёлга хушомад қилгудек бўлишса: «Сиз ҳақиқий илонсиз», дейишади. Ғарб мамлакатларида ҳамда бизда бу гап ҳақорат деб тушунилади.

Ушбу мучалда туғилганларга донолик ва зийраклик ато этилган. Улар вайсақи эмас, кўп ва хўб фикр-мулоҳаза юриштишади. Агар илмли бўлишса, ички сезгилари ғойибдан хабар бера олиши мумкин. Нарса ва воқеаларга, ўзларининг ва бошқаларнинг тажрибаларига нисбатан кўпроқ ўз таассуроти, ҳиссиёти ва майлларига ишонишади. Уларда гўё олтинчи ҳиссиёт — содир бўладиган воқеа-ҳодисаларни олдиндан сеза билиш бордек таассурот қолади, кишида. Бошлаган ишни қатъият билан охиригача етказишади, муваффақиятсизликни жуда ёмон кўришади. Табиатан хотиржам бўлсалар ҳам, ишнинг кўзини билиб, тез хулоса чиқаришади. Улар қиморбозликни ўрнига қўя олишмайди, шу боис бунақанги ишда таваккал қилмагани маъқул. Жудаям омадли кишилардир, лекин кўпинча зиқналик қилишади. Гоҳида худбин ва мақтанчоқ бўлишади. Қарз беришни ёмон кўришади, аммо хўшларига келиб қолса, ёрдам беришдан бўйин товламайдиган пайтлари ҳам бўлиб туради. Бўрттиришга мойиллик уларга хос хусусият, мабодо бировга ёрдам бергудек бўлишса, жонларини ҳам аямайдилар, айни пайтда тортинчоқ бўлиб қолишади, натижада, фойдаларидан кўра зарарлари кўпроқ тегиши мумкин. Бинобарин, бундай одамлардан ёрдам сўрашдан аввал ўйлаб кўриш керак. Акс ҳолда пушаймон қиласиз. Пул ташвишини чекмайдилар, агар керак бўлиб қолса, уни ҳаммаша топа олишади. Шунга қарамай, кексаяётганда улар ўтакетган қурумсоққа айланиши мумкин. Ҳаддан ташқари кўп саъй-ҳаракат талаб қилинган тақдирда ҳам ишга виждонан муносабатда бўлишади. Айни пайтда, улар ялқов ҳамдир...

Ёстиқдошларини ўзлари танлашади, рашкчи ва инжиқдирлар. Енгилтакликлари оилавий ҳаётини қийинлаштиради. Никоҳсиз алоқалар — бу уларнинг занф томонлари — ҳаётларини чигаллаштиради. Фақат оила аъзолари кўп бўлсагина, уларнинг бу майлига чек қўйиши мумкин. Агар улар ўзларининг энг яхши ҳис-туйғуларини оилага бағиш-

Муҳтарам муштарий! «Шарқий мучал» мақоласи этнографик маълумот сифатида берилляпти. У ҳаммага ҳам тўғри келавермаслиги мумкин.

Муҳарририят.

лай олганларида эди, умрлари бир текис ва ғам-ташвишсиз ўтарди. Ҳаётларининг дастлабки даври нисбатан тинч ўтади. Умрларининг иккинчи ярмида эса, ортиқча сертакаллуфликлари, эҳтиросларининг кучлилиги, саргузаштларга иштиёқмандликлари кўпдан-кўп мушкулликларга дучор этиши мумкин.

- а) хўкиз, хўроз;
- б) сичқон, қуён, аждарҳо, илон, от, қўй;
- в) йўлбарс, тўнғиз.

ОТ ЙИЛИ

Ушбу мучалда туғилганлар донгдор, мўътабар, хўштабиат ва пулни тежаб-тергаб ишлатувчи кишилардир. Яхши кийинишади, оммавий йиғинларни ёқтиришади. Кўпинча, яхши натижаларга эришувчи ажойиб спортчи бўлиб етишишади. Гарчи баъзан кўп гапирсалар ҳам, ақлли ва сезгирдирлар. Ҳамма соҳада ишлари юришади, кўзга ташланиб туришади, бошқаларнинг фикрини дарров ўқиб олишади. Зиёлилардан кўра анча уддабуронлар. Кўп ҳолларда бадгумон бўлганлари учун, бошлаган ишда қатъиятлик кўрсатишмайди. Шунга қарамай, ўзларини доимо дадил тутишади. Жаҳли тез чиқади, натижада, кўпинча машаққат билан эришган муваффақиятларини қўлдан бой беришади. Бундан ташқари, бутун вужудлари билан худбиндирлар. Кимки йўлларига ғов бўлса, сал бўлса ҳам виждон азобини чекмай, уни топтаб ташлашга тайёрдирлар. Ҳатто бошқалар ишига аралашганда ҳам, энг аввало, фақат ўзига тегишли муаммоларга қизиқсиндилар. Табиатан мустақил феъл-атворга эга бўлиб, маслаҳатларга қўлоқ солишмайди, хаёлларига нима келса, шунини қилишади. Кўпинча бу ҳол бошлаган ишларининг барбод бўлишига олиб боради. Ўзларига ишонишади, қадрларини билишади. Шу йилда туғилган эркаклар эса аёлларга бефарқ қарашмайди. Муҳаббат онларида ҳамма нарсени нутишади. Ҳизмат вазифаларини мустасно этганда, бошқа ҳамма соҳада бор куч ва эҳтиросларини ишга солишга ҳаракат қилишади. Бошқа жинсдаги кимса билан бўладиган муносабатларга суяклари йўқ, ишқ-муҳаббат йўлида ҳатто ҳамма нарсадан ҳам воз кечишлари мумкин. Шу боис бошлаб қўйган ишларида кўпинча муваффақиятсизликка учрашади, кимда-ким ўзларининг бу занф иллатларни енгиб, эҳтиросдан ақлни устун қўя олишса, бахтли бўлиши ва муваффақиятга эришиши мумкин. Оила қургач, уйда доимо диққат марказида бўлишади. Улар кўздан ғойиб бўлишлари биланоқ, оиланинг бахт-саодати пучга чиқади. Умрларининг биринчи ва иккинчи даври нисбатан тинч ўтади. Баъзилари ёшликда оилани ташлаб кетишлари эҳтимолдир, лекин бу ҳол кўнгилисизлик юз бермай ўтмайди. Ҳис-туйғулар соҳасида ҳам уларнинг ҳаёти жўшқиндир. Кексайган чоғларида тинч ва хотиржам кун кечиришади.

- а) йўлбарс, ит, қўй;
- б) аждарҳо, илон, маймун, хўроз, тўнғиз;
- в) сичқон.

ҚЎЙ ЙИЛИ

Мазкур йилда таваллуд топганлар нафис санъатлар соҳасида қобилиятлидирлар. Улар қадди-қоматлари келишган, истараси иссиқ ва табиат шайдолари бўлган кишилардир. Хулқ-атвори ёқимли, гап-сўзи, ўзини тутиши оқи-

Давоми 32-бетда.

БУ ЙИЛ ОЙНОМАДА

ФАЛСАФА, ИҚТИСОД

АКРАМОВ А., АВЛИЕКУЛОВ Қ. Рус шовинистлари ва миллий кадрлар	6
ДАВРОН Х. Самарқанд ҳаёли	9
ДЕҲҚОНОВ Р. Пул алмашадими!	5
«Дунё маним деганлар»	6
ЖУМАБОЕВ В. Зардуштийлик китоби	12
ЖУРАЕВ О. Тасаввуф нима	1
ИВАТОВ И. Нарх-наво ҳақида ўйлар	1
КАРИМОВ И. Аждодларимиз маймундан тарқамган	6
КАРИМОВ Ш. Ленин биз билган «фаришта»ми	12
КАРИМОВ Ш., МУРОД С. Мустиқилликнинг узоқ йўли	6
МАЪРУФОВ А., ХУДОЙҚУЛОВ Б. Бозор иқтисодиёти ва илмий тадқиқотлар	12
МУҲАММАДЮСУФОВ М. Ислом ва табиат муҳофазаси	6
МУҲАММАДЮСУФОВ М. «Ислом — илм демакдир»	8, 9
ОБИД Р. «Си ас»нинг сирлари	8, 9
ОСТОНОВ С., МАҲАМАДАЛИЕВ Б., ВАФОЕВ Б. Хўжаликда хўжалик	7
ПАЁЗ Д. Дин ва ахлоқ	5
Тасаввуф тарикатлари	1
ТУЛАГАНОВ Ф. Сайловлар халқчил ўтдими!	7
ТУРАЕВ Р. Маошимиз етарлими!	4
УМАРЗОДА Ҳ. Инсоф ва тавфиққа даъват	8
УМАРЗОДА Ҳ., МАНСУРОВ А. Дуою фотиҳада на деб илтижо қиламиз!	6, 7
ҚОБУЛОВ В. Социализм ва жамият	9

ТАРИХ, АРХЕОЛОГИЯ, ШАРҚШУНОСЛИК

АЛИМОВ У. Мис косодаги меҳригиё	9
АРТЕМЬЕВ В. Утмишга бир қиё боқ!	9
АСҚАРОВ А. Кўҳна тарихдан садо	8
АҲМЕДОВ А. Амир Темур ҳақида ҳақиқат	8, 9, 10
АҲМЕДОВ А. Туркий мучал	3
АҲМЕДОВ А. Фарғоналик олим	2
БОБОБЕКОВ Ҳ. Ватанпарварлик нимадан бошланади!	3
БОЛДИРОВ А. Хўжа Ахрор Валий	7
БОТИРОВ Б., БОТИРОВ А. Аждодларимиз манзилгоҳи	5
ЖУМАЕВ А. Искандардан қолган хиловат	8
КРУШЕЛЬНИЦКИЙ А. Бухоро инқилоби: ҳақиқат ва уйдирма	4
МАНСУРОВ А. Ҳайит қачон бошланган!	4
МАҲМУДОВ Қ. Озодлик қаҳрамонларини ёд этайлик	3
МАҲМУДОВ Қ. Туркий қавмлар тақдири	11, 12
МИРАҲМЕДОВ У. Тошма тошмасдан келинг	2
МУРОД С. Туркистонда халқ жумҳурияти	7
Мухторият овози рўзномаларда	10
МУҲАММАДЖОНОВ А. Бухоро ёши нечада!	1
МУҲАММАДЖОНОВ А. Ипак йўли бўйлаб	12
МУМИНОВ И. Амир Темур ибн Тарағай баҳодир	2, 3, 4
НОРҚУЛОВ Н. Бобокалонлар шаҳри	9, 10
НОРҚУЛОВ Н. Мухториятнинг тугатилиши	8
НОРҚУЗИЕВА С. Аёллар жасорати бу	3
РАВШАНОВ А. Сув қадри: қадим ва ҳозирда	5
РАҲМОНОВ Ш. Девоқилларини Жайхун ювиб туради	2

СОДИҚОВ Ҳ. Туркистон: уч инқилоб даврида	1, 2, 3
ТОШМАТОВ Э. Амир Темур совғаси	11
ТУРДИЕВ Ш. Ғаспринский ва Туркистон	4
ФАЙЗИЕВ Т. Соҳибқироннинг сўнги кунлари	11
ФИТРАТ А. «Мен сенинг учун тирилдим, ватан!»	9
Шарқий мучал	11, 12
ЯҲҲЕВ А. Қўқон ўрдаси	10
ҚОДИРОВ Н. Берлин шундай олинган эди	5
ҲАСАНОВ М. Туркистон мухторияти: ҳақиқат ва уйдирма	9, 10, 11
ҲОЖИЕВ Э. Тошкентлик элчилар Петербургда	3

ФИЛОЛОГИЯ, САНЪАТШУНОСЛИК

ДОЛИН А., ПОПОВ Г. Кэмпо — эврилиш санъати	10, 11
ЖУМАНИЕЗОВ Р. Машқини олинг	1, 2, 3, 5, 7
ЗОКИРОВ М. Абдулла Алавий	3
МУСАЕВ П. Мактаб — миллатнинг истиқболи	3
УМАРОВ Э. «Абушқа» топилди	3
ЭВАНГАЛОПУЛОС Ю. Юнон — қадимий ном	4
ҲАБИБУЛЛАЕВ Н. Боболармиз санъати	8
Ҳадис	1, 2, 3, 4, 7, 9, 10, 11
ҲАМИДОВ А. «Гулруҳ» санъати	7
ҲАСАНОВ М. Бу китобни олдингизми!	5
ҲАСАНОВ М. Қирқ ҳадис	12

ФАНТАСТИКА, СИРЛИ ҲОДИСАЛАР

АҲМЕРОВ Қ. Урта денгиз бўйлаб	6
ГЛАЗУНОВ А. Сеҳргарлик фариштаси	8
ЙУЛДОШЕВ А. Шайх ур-раис	2
КАРИМБЕРДИЕВ Т. Асрий жумбоқлар ечилмоқда	6
М учбурчаги ёхуд бу ерда юрганлар бегона эмас	1, 2, 3
МУМИН О. Биз андрондлар	8
НАЗАРОВ М. Руҳлар абадийми!	10
НУРМУҲАММАД Ҳ. Дарду ҳасрат белгиси	5
ОБИД Р. Дуонинг кучи	11
ОБИД Р. Осмонўлар чўққилар салтанатида	12
ОБИД Р. У дунёдан хабарлар	1, 4, 5
ОБИД Р. Япон денгизи соҳилларида	10
ПАНАСЕНКО С. Экстрасенслар қотилларни топади.	5
Сирли ҳодисалар	12
СТОЯНОВА К. Ванга: самовий мавжудотлар билан учрашув	12
Ўзга дунё одамлари	7

ИЖТИМОЙ

ҲАЁТ

АКМАЛОВ Н. Америкадан ўрганса арзийди	2
АКРАМХУҲАЕВ О., ОДИЛХОНОВ О. Энг бахтиёр дамлар	11
АШИ Ж. Макка ташвишлари	8
БОБОБЕКОВ Ҳ. Елғон ва ҳақиқат	11
БОБОБЕКОВ Ҳ. Фарғона фожеалари кундалиги	4, 5
БОБОБЕКОВ Ҳ. Халқ ким-кимлигини яхши билади.	6

ЎҚИГАНЛАРИНГИЗ

ЖАЛИЛОВ С. Ноҳақлик қурбони	5, 7
ЙЎЛДОШЕВ Н., МИРПУЛАТОВ Қ. Истиқболли касб.	11
КАРИМОВ Н. Эъзоз ва жазо	10
КЕРЕНСКИЙ А. Халқ эҳтиёткорроқ бўлур эди	12
Муаммо, таклиф, истаклар	1, 4
Мурожаат	8
МУҲАММАДЖОНОВ О. Аёлларга имтиёзлар	3
МУҲИДДИНОВ Н. Ниятлари қалбидек пок эди	9
НУРМУҲАМЕДОВ Ҳ. Одами эрсанг демагил одами	3
РАЖАБ М. Шаҳар эгасиз қолганда	6
Сариосиё фожеаси	3
СОЛИҲ М., АЪЗАМ А., АЪЛАМ З., МУРОД С. Танишинг: «Эрк» демократик партияси	8
УМАРЗОДА Ҳ., ДОЛИМОВ Т. Илмобод	9
ХОЛМУҲАМЕДОВ К. Сен наврўзни соғинмадингми!	3
ШЕРМУҲАМЕДОВ П., БОЙТЎРА Р. Ҳалокат маскани	6
Қамоқдан йўлланган нолалар	7
ҚОРАЕВ С. Набиралар ҳақи	4
ҚОСИМОВ Ж. Ҳукмдан аввал отилган	4
ҚЎЧҚОРОВ А., ҚОДИРОВ З. «Ўзинг учун нимани яхши кўрсанг, ўзгаларга ҳам шуни раво кўргин»	1
Ҳур фикр	7, 10, 12

ТИББИЁТ, КИМЁ

АҲМЕРОВ Қ. Озон қандай емирилади!	2
ДАДАБОЕВ Ю. Шифобахш данаклар	4
ДАДАХЎЖАЕВ А. Ҳаво — чиқиндилар уммони эмас	6
ЕҚУБОВ Ш., САЙФУЛЛИН Р., МИРЗАҚУЛОВ Х. Чиқиндилардан ўғит	7
ЖАЛОЛОВ О. Қанд дардига даво излаб	6
КАМОЛОВА М. Ниятимиз шифо	8
НИЗОМОВ Р., НИЗОМОВ З. Фойдаси кўпроқ	8
НОРБЕКОВ М. Дардингизни олай, азизлар	10
ОРТИҚОВ Т. Нафас олишда гап кўп	4
САЛОЕВ М. Халқ табобати	8, 11
САЛОЕВ М. «Шарқ» шифоси	12
ШОМАНСУРОВ Ш. Агар бола шайтонласа	12
ҚОДИРОВ А. Навоий ва тиббиёт	10

АНИҚ ФАНЛАР

АСҚАРОВ М., СОБИРОВ З., ИСМОИЛОВ И. Тола дардига даво	5
БЕКЖОНОВ Р. Арвоҳ-зарра	3
ГАНЕЕВ Р. Лазер назорат қилади	10
ЕҚУБОВА Ш. Компьютер ақли	4
ЙЎЛДОШЕВ Ҳ., ЮСУПОВ А. Хроматография нима беради!	11
МАВЛОНОВ А., МУҲИДОВ А. Табиий газдан— сув	2
МАЖИДОВ Қ. Магнит майдони фойдалими!	3
МАЖИДОВ Қ., РАҲИМОВ Р. Оҳанрабода пиширилган нон	5
МАЛИКОВ Р. Тўп нега учади	2
МАТЕҚУБОВ Ҳ., МАТЕҚУБОВ У. Адашган тоқлар	8
МАҲКАМОВ Р. «Фуруримиз» ташвишлари	11
МАҚСУДОВ Т. «Пи» саргузашти	4
МИРЗАМАҲМУДОВ Т., РАҲИМОВ Н. АФН эффекти нима	8

МУМИНОВ Н. Машина билимни қаёқдан олади	12
ОБИД Р. Одамзот — коинот — тилсимот	6
ТИЛЛАХЎЖАЕВ М., МАТЕҚУБОВ Ҳ. Фойдаси кўп, лекин	6
ФАЙЗИЕВ Р. Келажак энергетикаси	1
ЭРКИНОВ А. Адабиёт ва ЭҲМ	5
«Қуёш»ни жиловлаганлар	4
ҲОСИЛОВ А., ЦИПИН В. Илми ҳикмат ҳосилалари	7

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ, БИОЛОГИЯ

АБДУЛЛАЕВ А., БОЙТЎРА Р. Янги нав ва янги муаммолар	7
ГЛУШЕНКОВА А. Наботот саховати	2
ДАВЛАТОВ Я. Популяция нима!	9
ЗОҲИДОВА Ф., ФАЁЗОВА С. Мовий салтанат топилмалари	7
ИЗЗАТУЛЛАЕВ З., РЎЗИЕВ М. Марварид	11
КАЗНАЧЕЕВ В. Ҳаёт симбиози	6
МАҲКАМОВ С. Табиий дорилар	7
НАБИЕВ А. Русиядан келтириш шартми!	5
Парҳездаги юҳолар	9
РАҲМАТОВ Н. Экология: далил ва рақамлар	11
РАҲМАТУЛЛАЕВ О. Дарё либоссиз қолса	6
ТОҒАЕВ И. Тоғсақич	2
ТОШМУҲАМЕДОВ Р. «Қизил китоб»даги наботот	3
ХОНАЗАРОВ А. Дастёри беминнат	7
ҲАЙДАРОВ Қ., ҲАЙДАРОВ Х. Коврак	5

ЕР ФАНЛАРИ, ТАБИАТ АЖОЙИБОТЛАРИ

БАҲРИДДИНОВ Б., САИДОВ А. Динозавр изидан	1
ВАЛИХОНОВ М. Кўз очиб, кўз очмаган булоқлар	7
МИРАҲМЕДОВ М. Иқлим нега ўзгариб туради	2
ОМОННИЕЗОВ Қ. Динозаврлар изидан	8
РАШИДОВ Т., ЗОКИРОВ М., ЖЎРАЕВ О. Ҳушёрликка даъват	9
ҒУЛОМОВА Л. ГМТ га суянган фойдали	2
ҲАМРОБОЕВ И. Замин ва замон ҳақида ўйлар	4
ҲОШИМОВ М. Бобур кўрган зилзила	7

ШИНГИЛ САТРАЛАР

БЕРДЯЕВ Н. Озод халқ	6
Мулоқот	5
Умумий йиғилиш	2
«Фан ва турмуш» журналида босилиб чиққан «Ҳадис» хусусида	3
«Фан ва турмуш» конкурси якунлари	5
«Фан ва турмуш» — 1991 йилда	10
Халқ табобати маркази ишга тушди	6
ЭШҚУВВАТОВ Н. Фаройиб бузоқча	9
Қурама	1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 11

лона, шундай бўлса-да, табиатан инжиқ, ҳардамхаёл, ҳамша нимадандир зорланиб, ўз тақдирларидан нолишади. Одатда ҳудожўй бўлиб, турли хаёлий ва ўта табиий нарсаларга қизиқишади. Гарчи ўзлари тан олишмаса ҳам, тажовузкордирлар. Бировнинг ҳисобига яшашни яхши кўришади. Тартибсизликлари, ҳамма нарсада доимо кечикиб юришлари уларга нисбатан кишиларнинг тоқатини тоқ қилади. Бироқ ўзларига манфаати тегадиган бўлса, бошқаларга ёқишининг ҳам уддасидан чиқишади. Умуман, булар раҳмдил ва муҳтожларга борини беришга тайёр турган жуда яхши одамлардир. Бахтга қарши, баҳам кўрмоқчи бўлган нарсалари кўпинча ўзларига тегишли бўлмайди. Шунини айтиш керакки, уларда хусусий мол-мулкка нисбатан ҳеч қандай орзу-ҳавас йўқ. Ҳаёт кечиришлари, одатда, ўзларига эмас, бошқаларга, кўпинча, омадларига боғлиқ бўлади. Нимаики — яхши ё ёмон воқеа юз берса, уларнинг айби билан содир бўлмайди. Бироқ ноинсофликлари атрофдагиларни саросимага солади. Жавобгарлик ҳисси уларга бегона, ташаббус кўрсатишни ёмон кўришади. Итоатгўй бўлиб яратилганликлари учун раҳбарлик ишларини уддалай олишмайди. Лекин мақбул таъсир остида бирор санъат соҳасида муваффақият қозонишга, ҳаттоки ном чиқаришга қодир. Уларда дид ва истеъдод бор. Бир пайтнинг ўзида техник ва артистлик маҳорати қўшиб олиб бориладиган ишларни қойил-мақом қилиб бажаришлари мумкин. Лекин ҳеч қачон асосий вазифани бажаришмайди. Тижорат ишларидан ўзларини олиб қочишлари керак, чунки лаёқатсиз сотувчи, савдогар бўлишади. Гаплари кўпинча пойма-пой бўлиб, фикрларини қийналиб тушунтиришади, гоҳ тез, гоҳ секин, баъзан дудуқланиб гапиришади. Тақдирлари ёмон томонга юз тутса, ҳаётлари оёқ ости бўлиши мумкин. Ҳаётлари давомида кўплаб ишқ-муҳаббат муаммоларига дуч келишади ва улардан бири фожеа билан тугаши мумкин. Етуклик даври эшлик ва кексалликларига қараганда яхши кечади, аммо ҳис-туйғуларига қаттиқ таъсир кўрсатади. Шунини эсда тутиш керакки, моддий жиҳатдан ғам-ташвиш чекилмайдиган ва маслаҳатгўйлари бор бўлган қўлинг ўргулсин ўтлоқда Қўйнинг омади юришади.

- а) қуён, тўнғиз, от;
- б) йўлбарс, аждарҳо, илон, қўй;
- в) хўкиз, ит.

Абдумажид ШОМИРЗАЕВ
тайёрлаган.

Маймун	1920	1932	1944	1956	1968	1980	1992
Хўроз (товуқ)	1921	1933	1945	1957	1969	1981	1993
Ит	1922	1934	1946	1958	1970	1982	1994
Тўнғиз	1923	1935	1947	1959	1971	1983	1995
Сичқон	1924	1936	1948	1960	1972	1984	1996
Хўкиз (сигир)	1925	1937	1949	1961	1973	1985	1997
Йўлбарс	1926	1938	1950	1962	1974	1986	1998
Қуён	1927	1939	1951	1963	1975	1987	1999
Аждарҳо (балиқ)	1928	1940	1952	1964	1976	1988	2000
Илон	1929	1941	1953	1965	1977	1989	2001
От	1930	1942	1954	1966	1978	1990	2002
Қўй	1931	1943	1955	1967	1979	1991	2003

Ежемесячный научно-популярный журнал АН УзССР
«Фан ва турмуш» («Наука и жизнь») № 12 [422] 1990 г.

Қўлёзма ва расмлар Саҳифаловчи Абдувоҳид ТУРАЕВ
қайтарилмайди Бадий муҳаррир Уста ВАЛИ

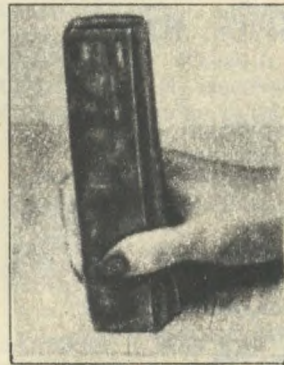
Ойнома мақолаларидан фойдаланилганда «Фан ва турмуш»дан олинган» деб кўрсатилиши шарт.

Телефон: 33-07-05; 39-04-11; 39-04-12; 39-04-84; 39-03-88

қурама

МИТТИ ТАРЖИМОН

Япониянинг «Эпсон» фирмаси яратган асбоб матнларни инглиз тилидан япон тилига таржима қила олади. Асбоб матн қаторларини секундига тўрт сантиметр тезликда етарли даражада олиб боради ва дарчада нероглиф ёзувидаги таржимасини кўрсатади. Ҳозирча бу ширкат қилаётган ишлари ҳақида тўлиқ ахборот бермаёпти. Яъни бундай таржима учун қандай матн мос тушиши, унинг қабул қилиб олиниши, таржиманинг қанчалик раво ва аниқлиги ва ҳоказо. «Эпсон» вакилларининг маълум қилишича, ҳозир бошқа тилларнинг таржимонлари ҳам тайёрланапти.

БОҒДА ҚўЛЛАНДИГАН ЧАНГЮТГИЧ

Бу чангютгич моторидаги цилиндрнинг ҳажми 25 куб сантиметр бўлиб, у бензин билан ҳаракатга келади. Чангютгичнинг оғирлиги 4,5 килограмм. Уни елкага осиб олиб бемалол ишлаш мумкин. Чангютгич ахлат ва

тўкилган барглари каттагина пластик халтачага йиғиб олади. Бундан ташқари, у ҳаво супургиси ишини ҳам бажара олади.

ОВРУПОДА БАМБУК ЎСТИРИЛМОҚДА

Оврупонинг жанубида янги қишлоқ хўжалик ўсимлиги — бамбук дарахти пайдо бўлди. Мазали мева берувчи бу дарахт илдиэпоксидадан олиб кўпайтирилмоқда. У ўтқазилганидан кейинги учинчи йили ҳосилга қиради. Биринчи ҳосили уч килограммгача бўлса, кейинги йилларда 20 килограммгача ортади. Бамбук куртاكلаридан тайёрланган қиём ва қовурма таом узоқшарқликларнинг пазандачилигидаги анъанавий байрам овқатларидан бири ҳисобланади. Унинг мазаси сарсабил мазасини эслатади.

Оврупода экиш учун улкан бамбук танлаб олинди. У март ойидан то октябргача 1000 миллиметр ёгингарчилик (ёки суний усулда ёмғир ёғдириш)ни талаб қилади. Бу йили Италияда ундан биринчи ҳосил йиғиб олинди. Францияда эса у бир қанча гектар ерга экилди.

Америкалик ҳайкалтарош Патрик Бремер ёғочдан чигиртанинг катталаштирилган шаклини ясади. Бунинг учун у табиатда жуда ҳам кам учрайдиган шундай ноёб дарахт ёғочини топдики, унинг рангини чигиртаникдан ажратиб бўлмасди. Бремер ясаган ҳайкаллар ҳозир музей ва ҳайвонот боғларини безаб турибди.

ТУЗАТИШ

Ойнома 10-сонини 18-бетидаги 1-устуннинг юқоридан 13-сатри бошидаги сана «1822 йил» деб ўқилсин.

Унвонимиз: 700000, Тошкент ГСП(П) Гоголь кўчаси 70-уй

Теришга 16.10.1990 йилда берилди. Босишга 11.11.1990 йилда рухсат этилди. Қоғоз 60×90¹/₁₆. Ботиқ босма. Ботиқ босма қоғози. Шартли босма т. 4,0. Шартли рангли намуналар 10. Нашриёт-ҳисоб т. 5,0. Нусхаси 494571. Буюртма № 4311. Нашр № 461. Нархи 40 т.

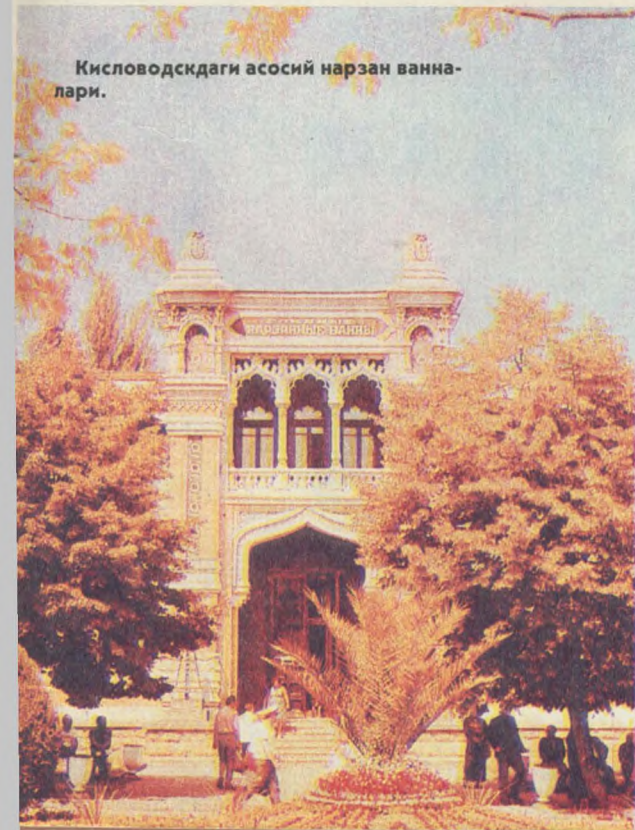
Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмаҳонаси. Тошкент шаҳри, ГСП, «Правда» газетаси кўчаси, 41-уй.
© «Фан ва турмуш»

Эльбрус чўққиси этагидаги «Шамол чилтори» номли шийпон.

Кисловодскдаги асосий нарзан ванналари.

«Қуёш дарвозаси».

ОСМОНЎПАР ЧЎҚҚИЛАР САЛТАНАТИДА

Иссиқ тоғ устидан кўринувчи Пятигорск манзаралари, Илон (касаллик)ни янчиб турган бургут (соғломлик) ҳайкали шаҳарнинг рамзи ҳисобланади.

М аълумки, Кавказ, айниқса унинг шимолий қисми бутун мамлакатимиз миқёсида табиат яратган энг улкан шифохоналардан бири ҳисобланади. Ставропол ўлкасининг Пятигорск, Железноводск, Минерал сувлар, Эссентуки, Кисловодск каби шаҳарларидаги, Кабарда-Балқария ва Қорачой-Черкас мухтор жумҳуриятларидаги Тирнауз, Нарзанлар водийси, Қорачай, Черкас, Теберда, Домбай каби гўшаларидаги шифобахш масканларнинг донғи дунёга кетган. Мисол учун биргина Эссентуки шаҳридаги санаторийларнинг ўзи 30 тадан ошади.

Айни вақтда Шимолий Кавказ беқиёс гўзал табиати билан ҳам сайёҳларни мафтун этади. Эльбрус ва Чегетнинг ёзда ҳам қори эримайдиган салобатли чўққилари кўзни қамаштиради, Чегем дарасидаги машҳур шаршалар юракларни энтиктириб юборади. Бу сўлим диёрни айланиб юаркансиз, табиатнинг фусункор чиройига маҳлиё бўлиб қоласиз, бир-биридан гўзал манзараларнинг қайсинини томоша қилишни билолмай ақлингиз шошади.

Ушбу саҳифадаги суратларда Шимолий Кавказнинг айрим манзараларини кўриб турибсиз. Сиз азиз муштарийларни бу ўлканинг сўлим табиати ва шифобахш масканлари билан таништириш мақсадида махсус муҳбиримизни Кавказга йўллаган эдик. «Осмонўпар чўққилар салтанатида» номли мақолада унинг таассуротлари билан танишасиз.

Амир Навоий ва Хусайн Бойқаро таҳсилда. Мунаввир Б. Бобоев.

1991

ЯНВАРЬ

Д.	7	14	21	28	
С.	1	8	15	22	29
Ч.	2	9	16	23	30
П.	3	10	17	24	31
Ж.	4	11	18	25	
Ш.	5	12	19	26	
Я.	6	13	20	27	

ФЕВРАЛЬ

Д.	4	11	18	25
С.	5	12	19	26
Ч.	6	13	20	27
П.	7	14	21	28
Ж.	1	8	15	22
Ш.	2	9	16	23
Я.	3	10	17	24

МАРТ

Д.	4	11	18	25	
С.	5	12	19	26	
Ч.	6	13	20	27	
П.	7	14	21	28	
Ж.	1	8	15	22	29
Ш.	2	9	16	23	30
Я.	3	10	17	24	31

АПРЕЛЬ

Д.	1	8	15	22	29
С.	2	9	16	23	30
Ч.	3	10	17	24	
П.	4	11	18	25	
Ж.	5	12	19	26	
Ш.	6	13	20	27	
Я.	7	14	21	28	

МАЙ

Д.	6	13	20	27	
С.	7	14	21	28	
Ч.	1	8	15	22	29
П.	2	9	16	23	30
Ж.	3	10	17	24	31
Ш.	4	11	18	25	
Я.	5	12	19	26	

ИЮНЬ

Д.	3	10	17	24	
С.	4	11	18	25	
Ч.	5	12	19	26	
П.	6	13	20	27	
Ж.	7	14	21	28	
Ш.	1	8	15	22	29
Я.	2	9	16	23	30

ИЮЛЬ

Д.	1	8	15	22	29
С.	2	9	16	23	30
Ч.	3	10	17	24	31
П.	4	11	18	25	
Ж.	5	12	19	26	
Ш.	6	13	20	27	
Я.	7	14	21	28	

АВГУСТ

Д.	5	12	19	26	
С.	6	13	20	27	
Ч.	7	14	21	28	
П.	1	8	15	22	29
Ж.	2	9	16	23	30
Ш.	3	10	17	24	31
Я.	4	11	18	25	

СЕНТЯБРЬ

Д.	2	9	16	23	30
С.	3	10	17	24	
Ч.	4	11	18	25	
П.	5	12	19	26	
Ж.	6	13	20	27	
Ш.	7	14	21	28	
Я.	1	8	15	22	29

ОКТАБРЬ

Д.	7	14	21	28	
С.	1	8	15	22	29
Ч.	2	9	16	23	30
П.	3	10	17	24	31
Ж.	4	11	18	25	
Ш.	5	12	19	26	
Я.	6	13	20	27	

НОЯБРЬ

Д.	4	11	18	25	
С.	5	12	19	26	
Ч.	6	13	20	27	
П.	7	14	21	28	
Ж.	1	8	15	22	29
Ш.	2	9	16	23	30
Я.	3	10	17	24	

ДЕКАБРЬ

Д.	2	9	16	23	30
С.	3	10	17	24	31
Ч.	4	11	18	25	
П.	5	12	19	26	
Ж.	6	13	20	27	
Ш.	7	14	21	28	
Я.	1	8	15	22	29

ФАН. ТУРМУШ

ISSN 0134-4560

индекс 75421

Баҳоси 40 тийин